

**Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Ministry of Education and Science of Ukraine
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**

**ISSN 2411-4758 (Print)
ISSN 2518-1602 (Online)**

**РІДНЕ СЛОВО
В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ**

Збірник наукових праць

**NATIVE WORD IN
ETHNOCULTURAL
DIMENSION**

Scientific Papers Collection

Дрогобич 2021
Drohobych 2021

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 21.01.2021 р.)

Р 49 **Рідне слово в етнокультурному вимірі : збірник наукових праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич: Півсвіт, 2021. 236 с.**

До збірника наукових праць увійшли статті, у яких розглянуто питання функціонування мови як етнокультурного феномена.

Для науковців, викладачів, аспірантів, учителів, студентів.

УДК 811.161.2:39

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 157 від 09.02.2021 р. (додаток 4) збірник внесений до Переліку фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія). Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Google Scholar, Polish Scholarly Bibliography (PBN), ResearchBib – Academic resource index, Index Copernicus, Erih Plus.

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20445-10245 Р від 11.10. 2013 р.**

Рецензенти:

Марія Голянич, д-р філол. наук, проф. кафедри української мови ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”;

Свєнєнїя Карпїловська, д-р філол. наук, проф., зав. відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України;

Інна Осадченко, д-р пед. наук, проф. кафедри педагогіки та освітнього менеджменту; завідувачка Польсько-української науково-дослідницької лабораторії психодидактики імені Яна Амоса Коменського Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Григорій Штонь, д-р філол. наук, проф. кафедри історії української літератури та шевченкознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Головний редактор

Соломія Альбота, к. філол. наук, доц.

Голова редакційної ради

Марія Федурко, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія :

Наталія Венжинович, д-р філол. наук, доц., **Орися Демська**, д-р філол. наук, проф., **Лідія Мацевко-Бекерська**, д-р філол. наук, проф., **Наталія Мафтин**, д-р філол. наук, проф., **Іво Поспішіль**, д-р наук з філол., проф. (Чеська Республіка), **Ольга Косович**, д-р філол. наук, проф., **Оксана Кушлик**, д-р філол. наук, проф., **Ярослав Яремко**, д-р філол. наук, проф., **Юзеф Олсїнїчак**, д-р габіліт., проф. (Польща), **Божена Беднарїкова**, к. філол. наук. доц. (Чеська Республіка), **Віра Котович**, к. філол. наук, доц., **Віра Меньок**, к. філол. наук, доц., **Галина Міронова**, к. філол. наук, доц. (Чеська Республіка), **Ірина Левчик**, к. пед. наук, доц., **Любов Дїдух**, к. пед. наук, доц., **Олександра Романюк**, к. пед. наук, доц.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднено на офіційному сайті видання
<http://nwed.dspu.edu.ua/>

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,

**вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100
тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: fildys@i.ua**

*Published by the decision of the Academic Council of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Protocol № 1 from 21.01.2021)*

P 49 **Native word in ethnocultural dimension : Scientific Papers Collection** / Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Drohobych : Posvit, 2021. 236 p.

Scientific Papers Collection includes articles dealing with functioning problems of the language as an ethnocultural phenomenon.

Selected works compiled for scientists, scholars, teachers and students.

УДК 811.161.2:39

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 09.02.2021 № 157 (annex 4) the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 - Philology). Registered in the international scientometric databases Google Scholar, Polish Scholarly Bibliography (PBN), ResearchBib - Academic resource index, Index Copernicus, Erih Plus.

**Certificate of registration of print media series
KV № 20445-10245 P from October 11, 2013**

Reviewers:

Mariia Holianych, Doctor of Philology, Professor at the Department of the Ukrainian language, SHEE «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»;

Yevheniia Karpilovska, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematics Linguistics, Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine;

Inna Osadchenko, Doctor of Pedagogics, Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management; Head of the Jan Amos Komensky Polish-Ukrainian Science-Research Laboratory of Psychodidactics Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University;

Hryhorii Shton, Doctor of Philology, Professor at the Department of the History of Ukrainian Literature and Shevchenko Criticism, Taras Shevchenko Kyiv National University.

Chief editor

Solomiia Albota, Ph. D. in Philology, Associate Professor

Chairman of the Editorial Board

Mariia Fedurko, Dr. of Philology, Professor.

Editorial board :

Nataliia Venzhinovych, Dr. Philology, Professor, **Orysia Demska**, Dr. Philology, Professor, **Lidiia Matsevko-Beckerska**, Dr. of Philology, Professor, **Nataliia Maftyn**, Dr. of Philology, Professor, **Ivo Pospishil**, Dr. habil. in Philology, Professor (Czech Republic), **Olha Kosovych**, Dr. of Philology, Professor, **Oksana Kushlyck**, Dr. of Philology, Professor, **Yaroslav Yaremko**, Dr. of Philology, Professor, **Józef Olejniczak**, Doctor habilitated, Professor (Poland), **Vira Kotovych**, Ph. D. in Philology, Associate Professor, **Bozhena Bodnarikova**, Ph. D. in Philology, Associate Professor (Czech Republic), **Vira Menyok**, Dr. in Philology, Associate Professor, **Halyna Myronova**, Ph. D. in Philology, Associate Professor (Czech Republic), **Iryna Levchyk**, Ph. D. in Pedagogics, Associate Professor, **Lyubov Didukh**, Ph. D. in Pedagogics, Associate Professor, **Oleksandra Romaniuk**, Ph. D. in Pedagogics, Associate Professor.

All electronic versions of articles in collection are available on the official website edition
<http://nwed.dspu.edu.ua/>

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

Founder and Publisher - Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,

Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100

Tel. : (03244)1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: fildys@L.ua

I. ЗАСАДИ І ПРОБЛЕМИ ЕТНОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 4-21.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.216002>

УДК 811.161.373.2'36

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ ДЕРИВАТИВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НОМЕНИ ЖИВОЇ ПРИРОДИ)

Петро БІЛОУСЕНКО,

*доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник
Інституту української мови Національної академії наук України
(Україна, Київ) pbilousenko@gmail.com*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3794-1037>

*Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board:
02.09.2020.*

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

Описано формування в українській мові XI – поч. XXI ст. лексико-словотвірних типів нульсуфіксальних девербативів та dead'ективів чоловічого, жіночого й середнього родів, що іменують назви осіб, за сталим чи тимчасовим заняттям або за зовнішніми чи внутрішніми характеристиками. Проаналізовано історію атрибутивних назв тварин та рослин, утворених нульсуфіксальним способом. У статті також показано історію відприкметникових номенів живої природи чоловічого, жіночого й спільного родів. Нульсуфіксальне творення найменувань живої природи від найдавніших часів і донині є досить поширеним явищем, що справило значний вплив на формування всієї дериваційної системи українського іменника та впорядкування її елементів.

Ключові слова: *історія нульсуфіксальної деривації; іменники жіночого, чоловічого й середнього родів; назви осіб, тварин, рослин; девербативи; dead'ективи; лексико-словотвірні типи.*

FORMATION OF LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF NULSUFFIXAL DERIVATIVES IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (NAMES OF LIVING NATURE)

Petro BILOUSENKO,

*Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of
the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Ukraine, Kyiv) pbilousenko@gmail.com*

The article describes the formation of lexical-word-forming types of null suffix derivatives to denote the names of living nature in the Ukrainian language of the XI – early XXI centuries. Derivatives that described are the deverbatives and deadjectives of masculine, feminine, rarely neutral gender, which name the names of persons, animals, plants. Only those nouns that have preserved structural and semantic correspondence with the creative bases at the time of their fixation in the texts of written memoranda of the Ukrainian language are involved in the analysis of linguistic facts.

In the group of deverbatives of the masculine gender in the most ancient monuments many names of persons-performers of action by permanent or temporary occupation or by profession are documented: пророкъ 'preacher', носѣль, тѣлькь 'translator; interpreter', сторожь, отрокъ, вож, наставъ 'mentor; teacher', приславъ, 'bailiff, a person intended to protect or accompany someone', etc. No innovations with this semantics have been found in the written monuments of these centuries, they are recorded later mostly in dialects: виж 'witness' ворожь 'fortune teller', бай, 'storyteller'. Feminine names are recorded infrequently, because such formations with -a have long acquired the meaning of the common gender.

Among the names of persons with a general word-forming meaning 'carrier of a procedural sign', meaning external or internal signs of a person (behavior, views, social status, etc.), derivatives have long being documented: лъжь (ложь) (lies) 'deceiver', спасъ 'savior'; заступъ 'defender'; изворожь 'unfortunate', etc. Feminine nouns are documented much later: дуря, рознакла, кудря 'kucheryna zhyna' (curly hair woman), поволока 'prostitute', etc. This lexical-word-forming type of nouns is gradually increasing in number.

In the surveyed written memos of the XIV-XV centuries, there are few innovations, they are recorded in the monuments of these centuries: новод 'plaintiff in court', найда, перехрыст, шкандыба, розбій 'robber', розвїдь 'prostitute' and many others. In the monuments of different times we find the names of the subjects of action as a collective concept: народъ, полонъ 'prisoners; збрїдь, сторожа, злота 'crowd' and some others.

The researched monuments also record the attributive names of animals ((скокъ, 'horse', кокотъ 'rooster', подлиз 'snake', туркот 'pigeon', підпалок "quail", квак 'waterfowl species', окрута 'larva', дойда 'hunting dog', etc).

From the XI century, the names of plants are documented: сад, плав 'cork tree', розрив 'name of miraculous grass', пшворот, запах 'white mushroom', шелест, підвоя, 'black nightshade', остюда 'tansy ordinary', etc. The article also describes the history of adjective nouns of living nature and nouns of the common gender.

Selected linguistic facts give grounds to assert that the zero-suffixal creation of names of living nature from ancient times to the present day is quite common, which has had a significant impact on the formation of the entire derivation system of the Ukrainian noun. The vast majority of names of persons belong to stylistically neutral vocabulary, although in the vernacular there are more and more structures with a negative evaluation value, as well as in the names of animals and plants.

Key words: history of null suffix derivation; feminine, masculine and neuter nouns; nouns of living nature; deverbatives; deadjectives; lexical-word-forming types.

Постановка проблеми. Нульсуфіксальні похідні від найдавніших часів і донині є доволі поширеним явищем, однак вони здебільшого випадали з розгляду, оскільки поняття нульсуфіксального творення було сформоване лише в середині ХХ століття, а термін утвердився в українській дериватології на початку 80-х років. Тим часом історія формування афіксальної словотвірної системи українського іменника з урахуванням тиску системи на її формування може бути досліджена лиш на основі докладного опису окремих фрагментів цієї системи.

Аналіз досліджень. Матеріально виражені іменникові афікси в діахронічному аспекті досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці. Окрім загальних описів історичного творення іменників (Бевзенко, 1960; Самійленко, 1964), у слов'янській лінгвістиці є ряд вагомих розвідок, присвячених вивченню словотвірної системи українського (східнослов'янського) іменника на певних синхронних зрізах. Історія окремих формантів чи груп формантів в українській мові подана в ряді спеціальних праць українських та польських дериватологів. Картину функціонування іменникових словотворчих формантів на різних етапах розвитку української мови суттєво доповнюють антропонімічні й топонімічні дослідження. Багатий матеріал про іменникові суфікси подано в працях з історичної лексикології.

Як показали спеціальні дослідження, нульсуфіксальні похідні мають давню історію, адже праслов'янські деривати – попередники нульсуфіксальних похідних – мали в своїй структурі кореневу, суфіксальну і флексійну морфему: *бѣзь* (**beg-ǫ-s*), *ходь* (**chod-ǫ-s*) тощо (див. Николаев, 1987, с. 38). Такі іменники належали до тематичних безсуфіксних утворень. Тематичні голосні спочатку служили засобом іменникового словотворення, первинне їх значення яких зараз уже не відновлюється (Хабургаев, 1974, с. 193). Це дало підстави назвати їх суфіксами-флексіями або протонульсуфіксальними формантами, оскільки вони мали матеріальне вираження. Подальші загальномовні зміни (фонетичні, морфологічні) спричинили втрату матеріального показника похідності, при цьому збереглися структурні й семантичні зв'язки твірних і похідних утворень. З огляду на це резонно розглядати такі утворення нульсуфіксальними дериватами за родами.

Мета статті: здійснити на матеріалі пам'яток ХІ–поч. ХХІ ст. історико-дериватологічний аналіз нульсуфіксальних номенів живої природи.

Виклад основного матеріалу. Дібрані мовні факти свідчать, що нульсуфіксальним способом творилися іменники чоловічого, жіночого, зрідка середнього родів, від дієслів та прикметників.

1. Девербативи чоловічого роду

1.1. У найдавніших писемних пам'ятках документується немало назв осіб-виконавців дії за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією. Напр.: *пророкъ* (1076 СДЯ VII 137) 'проповідник', *пророци* ѿ христовѣ пришествии повѣдаж (1035–1050 ІлСл 79) (*проречи, прореку* 'передбачити, передректи'); *слы* приидоша (XI/XIII–XIV ХА 562) 'посол' (*слати* 'посилати, направляти'), пор. *носъль* (1118/бл. 1425 СДЯ VII 324) 'посол, представник довіреної особи якогось правителя'; приидоша къ нему *послы* (80-і XIII ЖАН 29) (*носълати*) та ін.; *тълькъ* (XI/XIII–XIV Ср 1048) 'перекладач, тлумач'; Гавиниеви *сторожи* (XI/XVI ИФ 182); *отрокъ* (XI/ XIII–XIV СДЯ VI 208) 'хлопчик, підліток', 'молодший член дружини' (XII), 'слуга, працівник' (1076), 'служитель, працівник при посадових особах' (XI–поч. XII); *отроци* и вельможѣ Александрови раздѣлиша цр(с)твиє (XI/XIII–XIV ХА 9) 'слуга, раб' (*отъречи, отърекоу*); неможно безъ *вожа* добра <...> испытати и видѣти всѣхъ святыхъ мѣст (1106–1108/XV ХД 2); *поваръ* же Глѣбовъ (1118 ПВЛ 136) від, очевидно, прасл. *rovariti*, пор. чеське *rovariti* 'поварити', латиське *rovarit* 'те саме', *rovarnica* 'кухарка'; *послухъ* (1118/1377 СДЯ VII 250) 'свідок, очевидець, той, що засвідчує підтверджує щось, тобто, той, хто чув', 'свідчення, доказ', Богъ *послухъ* есть (64) 'очвидець' (*послуховати* 'свідчити'); *наставъ* (XII/XIV СДЯ V 200) 'наставник, учитель' (XI); *приставъ* (1300 СДЯ VIII 575) 'особа, призначена для охорони чи супроводу когось' (приставляти 'ставити, призначати').

У текстах староукраїнської мови XIV–XV ст. трапляються майже всі давньоруськоукраїнські іменники цього типу: заплатить... *послухомъ* (1368 Р 16); *сторожоу*... рекль (XV ЖА 108). Із двох давніх форм *съль* і *посъль* у XIV–XV ст. закріплюється остання: *посоль* и брать нашъ (1433 Р 123). Не фіксуються давні іменники *тълькъ, поваръ*. Останній безсумнівно вживався в XIV–XV ст., про що свідчать його фіксації в пізніших пам'ятках, напр.: *повары* си(х) браше(н) (сер. XVI СлЛекс 64); прийде лутшій *повар* (1788 Деркач 117). Іменник *тълькъ*, очевидно, втрапився.

У XVI столітті функціонують всі деривати, успадковані з XIV–XV ст. Зауважимо, що іменник *послух*, крім давнього значення 'свідок' (*Послух. Festis* (СлЛекс 448), у XVII ст. має й інші значення, напр.: вь *послухъ* и к вѣдомости всѣхъ пришла (1623 Тіт 68); а о инихъ и *послуху* не маешь (1638 ДСО 252). До новотворів належить іменник *виж* 'свідок' як офіційна урядова особа (див. під 1537 р. Сл. XVI–п.п. XVII IV 55) від *видіти* 'бачити', напр.: *вижа* одах (1569 СелРух 33); И на ѿгледанье с того зби(т)я зраненья брали в мене *вижо(м)* служебника моего (1583 АЖ 70). Пор. польське *widz*. Утім, у пам'ятках наступних століть він не про-

стежуться. Інші іменники з функційними лексико-словотвірними значеннями збереглися донині. Новотворів сучасної мови небагато, вони фіксуються здебільшого в діалектному мовленні, напр.: *ворож* (ГалЛем 400) ‘ворожбит’, *бай* (Гол 358) ‘оповідач, казкар’; *біриш* (СловГуц 197) ‘візник’ (*біришити* ‘возити дерево’).

1.2. Кількість назв осіб-носіїв за атрибутивною ознакою, що визначає їхню, поведінку, погляди, соціальний стан, родинні стосунки тощо виявлено більше. Порівняно з попередньою групою спостерігаємо впродовж історії інтенсивне зростання кількості дериватів із цим значенням: *лъжь* (XI Ср II 62) ‘обманщик’; *спась* (1057 СлРЯ VIII 276) ‘спаситель, рятівник’; *заступъ* (1280 СДЯ III 308) ‘захисник, заступник’; *воевода* Божій (1106–1108 ХД 25); *слуга* (1118 Ср III 423) (*слугувати, служити*), цей іменник в XI–XIII ст. мав значення чоловічого роду, іменник жіночого роду мав форму *служница* (XI Ср 432); *изворогъ* (1118/1377 ПВЛ 477) ‘знедолений’ (*извъргати* ‘виганяти’); повінути^{сь} *вожемъ* вашімъ (106) ‘предводитель’; *воевода* Божій (1106–1108 ХД 25); *послоухъ* (XII СДЯ VII 248) ‘свідок, свідчення, доказ’; *въжь* и *невъжь* (XII/XIV КТур 71) ‘знаюча, освічена людина’; *сватъ* мой (к. XII/бл. 1425 ЛК 697); *приставъ* (1300 СДЯ VIII 575) ‘особа, призначена для охорони чи супроводу когось’ (приставляти ‘ставити, призначати’); [О] же *закоупъ* бѣжить отъ господы (сп. 1282 ПР 127) ‘особа, що відпрацьовує борг’; *предвожа* (1296 СДЯ VIII 85) ‘ватажок’; *предтеча* (1284 XI/XIV СДЯ VIII 119) ‘попередник, провісник’, пор. новгородське: *смырде* (др. пол. XI НГБ №512) ‘селянин, мужик’ (*смырдеши* ‘погано пахнути’).

Цей лексико-словотвірний тип іменників кількісно поступово зростає. В обстежених пам’ятках XIV–XV ст. не трапляються давні іменники *ложь* ‘обманщик’, *вожь* ‘предводитель’, *закоупъ* ‘особа, що відпрацьовує борг’, *въжа* ‘освічена, знаюча людина’ та ін. Однак багато з них фіксуються в пам’ятках наступних сторіч. Зокрема, іменник *въжа* ‘знавець’ в історичному словнику Є. Тимченка подано аж під XVIII ст. (481). Префіксальний похідний від нього *невіжа* теж фіксується в пізніших пам’ятках, напр.: умножається межи *невъжами* ерес (1568 ІДБ 17); о многоглаголив *невъжо* (к. XVII ІВ 90); *Невіжа* (Ж 504). Іменник *закуп* як історизм побутує в фаховій історичній літературі (див. СУМ III 173). Певна кількість давньоруськоукраїнських слів продовжувала функціонувати. Напр.: отъ Христа *Спаса* (1322 ССУМ II 371); *слугъ* не брали есмы (1386 ССУМ II 353); твоей *сватъ* (1494 ССУМ II 320); зъ нашими *приставы* (1496 ССУМ II 270); елиси *пророк* (XIV–XV ССУМ II 262). Давнім спадком є, очевидно, також іменник *блуд* ‘розпусник’, напр.: *блуды* и *жебраки* (XV Пов 72).

У XIV фіксується також іменник *избѣгъ* ‘утікач’, напр.: а за *избѣгъ* можемо його добыти и выдати (1352 ССУМ I 426), який, втім, за нашими матеріалами, у пізніших пам’ятках простежується в дещо іншій фонетичній формі, пор.: ты(х) люде(и) *збѣг(ов)* (1569 СелРух 33); *збег* (Яв 183) ‘втікач’. До реєстру іменників XIV–XV ст. нульсуфіксально-го словотворення з цим лексико-словотвірним значенням треба внести слово *вож*, часто фіксоване в пам’ятках наступних століть, напр.: *вожь* (1552 Сл XVI–п.п. XVII IV 164) ‘провідник, проводир’, пор. *вождь* (1637 162) ‘провідник’; *вожи* ваши (1560-і КА 20); великого *вожа* <...> над людом (1599 КО 205); войск полтавских *вожа* (1695 ІВ 169); козаки з *вожжами* своїми (1770 СИ 33); *вож* (ЯВ 118) ‘предводитель, вождь’. У текстах конфесійного змісту, очевидно, довго вживався й давній іменник *и(з)вер(гъ)* (сер. XVII СлЛекс 61). Майже всі з наведених іменників XIV–XV ст. збереглися в сучасній українській мові.

У наступні періоди ця лексико-словотвірна група поповнилась деякими новотворами, напр.: позов о(т) *повода* засталь (1606 СелРух 136) ‘позивач в суді’; Ста(с) *При(с)туна* (1622 180); хищники: *вырвы*, лупѣзци (1627 БерЛекс 143); обрата: *найда* (149); болва(н) люди, *постѣда* (192); *оуродъ* (сер. XVII СлЛекс. 523); *Выродъ* скве(р)ный (сер. або др. п. XVII Син 105); Ла(в)рин *перехрыст* (Торг 1569 133); з(ъ) жьда *перехрыст* (к. XVII–п. XVIII КЗ 116); з Василе(м), *построе(м)* Руде(н)ковим (ЛРК 1682 185); *Заика* (XVII Реєстр 285). Утворення двох останніх століть у семантичному плані здебільшого мають експресивний, іноді яскраво виражений пейоративний характер. Напр.: Зовуть мене *Заволокою* (1827 УкрП 95); *забрѣха* (Б-Н 142), *заволика* (143) ‘бродяга’; *залигъ* (Б-Н 145) ‘заручник’, *наволика* (235) ‘зайда’; *неотеса* (242) ‘грубий, невихований чоловік’; *проньза* (303) ‘хитра людина’; *шкандыба* (398); *проява* (СМШ II 178) ‘гідний подиву’; *нескреба* (Закр. 415) ‘нерозчесаний’; *выхрест* (Чуб 347) ‘єврей, що прийняв християнство’; *завида* (407) ‘заздрісник’; *знайда* (Ж 308); *обжора* (538); *пажера* (596); *забіга* (Гр II 6) ‘бродяга’; *заблуда* (7); *заброда* (9); *зайда* (43); *засера* (90); *збій* (124) ‘розбійник’; *недомова* (545); *незграба* (547); *підлиза* (III 170), *підтяга* (183) ‘крадій’; *похнюпа* (387) ‘похмура людина’; *приблуда* (407); *пристай* (441) ‘хто до чогось пристає, приєднується’; *прожера* (465); *прожирь* (466); *пропій* (476) ‘п’яниця’; *розбій* (IV 31) ‘розбійник’; *розвеза* (34) ‘зівака’, пор. *розвеза* (О II 181) ‘капризун, плаксіє, вередун’; *розсолода* (58) ‘неповоротка людина’; *розстьоба* (59) ‘неохайна людина’; *розхита* (82) ‘чоловік, що ходить хитаючись’; *бурма* (Яв 58) ‘буркотун’; *заріза* (СУМ III 292) ‘убивця, розбійник’; *прожер* (Лис 176) ‘ненажера’; *зріст* (220) ‘людина високого зросту’; *розвідь* (182) ‘розпусник’, *затіч* (289)

‘зайда’; *осуда* (БукГов IV 103) ‘пліткар або пліткарка’; *причена* (СПГ 82) ‘набридливий чоловік’; *задера* (Прийм 10) ‘задирака’; *ковиза* (13) ‘плаксун’; *вирода* (О I 107) ‘виродок’; *відрода* (127) ‘виродок’; *відступа* (124) ‘відступник’; *прибага* (II 134) ‘ласун, вередун’; *стрега* (Корз 230) ‘острижений наголо’; *недомова* (Сизько 60); *сновида* (Романів 82) ‘людина, що тиняється без діла’ від *сновигати* тощо.

Дослідники української антропонімії фіксують такі назви серед прізвиськ, які базувалися на побутовій основі соціально-економічного характеру. Це традиційно узвичаєні назви новопоселенців – не тільки нейтральні (*Приход*), а й експресивно-оцінні, зневажливі, як *Зайда*, *Приблуда*, *Придиба*, *Заволока* тощо (Худаш, 1980, с. 125), *Прибега* (Сизько 73) ‘бездомна людина’ та ін.

Можна, таким чином, констатувати, що в творенні осіб чоловічої статі поступово активізувався формант із закінченням *-а*, однак переважна більшість таких дериватів ставали іменниками спільного роду. Це явище відносять до спільних рис слов’янського словотвору (Нікітіна, 1983, с. 64).

1.3. У пам’ятках XI–XIII ст. знаходимо й кілька назв суб’єктів дії як збірного поняття, напр.: (XI/XIII–XIV ХА 219); *народъ* иерусалимскы (XI/XV ХА 219); *родъ* єдинъ (1118/бл.1425 ПВЛ 5); *полонъ* (1118/1377 СДЯ VII 91) ‘полонені’ к.ХІІІ/бл.1425), (к.ХІІ/бл.1425), *полонити* ‘взяти в полон, полонити, підкорити’, *загонъ* (XIII–XIV СДЯ III 29) ‘військовий підрозділ, що знаходиться в засаді’.

У XIV–XV ст. нових дериватів зі збірним значенням не виявлено. У цей період функціонують успадковані з давньоруськоукраїнського періоду іменники, напр.: *роду* зацного (1488 ССУМ II 296); *зборе* хр(с)сты>ньский ра(д)уйса (1489 Ч 60). За нашими матеріалами, нові структури з цим лексико-словотвірним значенням з’являються пізніше, починаючи з XVII ст., напр.: *многое* число уже козаковъ назбираль по городахъ на *залогахъ* (30-і XVIII КОМ 232); апостольській *почет* (1605 Пер 47) ‘шанобливе оточення, супровід’, пор. д-р-укр. *почыть* ‘рахунок’; на *розездъ* неприятельскій <...> козаки улучили (338); *збридъ* (Б-Н 120) ‘скопище’; *набрид*, *наброд* (Гр II 465) ‘пришельці, збрід’; 3. У пам’ятках XI–XII ст. фіксуються атрибутивні назви тварин, напр.: Тодга же Оугре на фарехъ и на *скокохъ* играхуть на ѣрославли дворѣ (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 416) ‘скакун, кінь’. Сюди, певне, належить і *подпряжь* (1073 СлРЯ XVI 43) ‘запряжна худоба’. Такого ж типу назва півня: *кокотъ* (XI/XV СлРЯ УІІ 230), що походить від звуконаслідувального праслов’янського кореня **kokotati* (Пр I 331).

1.4. Подальші пам’ятки фіксують нульсуфіксальні назви тварин чоловічого роду, які мають теж лише атрибутивне значення. В обстежених

староукраїнських пам'яток XIV–XVIII ст. їх не виявлено, з'являються вони лише в текстах двох останніх століть. Приклади: *полизь* (Б-Н 290) 'змій'; *туркот* (359) 'дикий голуб' (*туркотити*); Посадивь одного на лошака-неука (1889 Новицькій 40); *недоступ* (Гр II 545) 'кінь чи віл, задні ноги якого не покривають слідів передніх'; *підпалак* (III 174) 'перепел' (*підпалакати* 'підпадьомкати'); *квак* (Гульча 22) 'вид водоплавної птиці'; *скоп* (О II 225) 'кастрований баран'; *буркот* (Чаб I 115) 'голуб, що буркоче'. Пор. також *мара* (СУМ IV 625) 'міфічна істота'. Сюди ж і казкова назва *вій* (Чуб 316).

1.5. Поодинокі нульсуфіксальні найменування рослин трапляються в найдавніших пам'ятках: *садь* (1073 Ср III 241) 'рослина, дерево'. У староукраїнських текстах такі утворення з'являються частіше. Це переважно атрибутивні назви: *плавь* (1466 ССУМ II 150) 'пробкове дерево'; *переступ* зеліє (СлЛекс 81); *покри(к) зеліє* (85); *пово(й) зєло* (III); *по(д)ра(с)ть* трава (222) від *подрастати*. У народно-розмовній мові останніх століть (чи й раніше) такий спосіб творення флори стає досить регулярним: *пидбилъ* (Б-Н 278) 'білокопитник'; *розривь* (316) 'назва чудодійної трави'; *перелет* (Роговик 1874 3); *повій* (19); *перекон* (20); *проріст* (Гр III 477); *просуш* (484) 'сухоліс'; *приворот* (Росл 19) [Москаленко 1990 73]; *перелаз*, *переступ* (55); *вилін* (О I 102) 'рослина, що живе в конюшині й спітає її; *приріз* (II 143) 'ситник головчастий'; *підбіл* (Смик 14); *перестріч* (21); *морозь* (110); *перелом*, *перелет* (125); *перестріл* (126); *підчос*, *підріз* (129); *поріз* (134); *прилип* (136); *прокльон*, *прикрит* (136); *устрой*, *шелест* (182); *запах* (Сим 136) 'бліий гриб'; *путьліх* (Корз 203) 'сорт скороспілої картоплі' та ін.

2. Деад'єктиви чоловічого роду

Нульсуфіксальних відприкметникових утворень чоловічого роду в українській мові давньоруського періоду майже не було. Пор. *другъ* (1076 СДЯ III 85) 'інший, будь-який чоловік, ближній'; *старъшиинъ сбороу* (XI/XIII–XIV ХА 219). У староукраїнській мові відприкметникові номени живої природи трапляються рідко. Напр.: *праздь* (п. XII – п. XIII СДЯ VII 464) від *праздъныи* 'не зайнятий роботою, справою, що не має роботи'. У новій українській мові нульсуфіксальних деад'єктивів документується більше. Серед твірних основ нерідко трапляються прикметники дієприкметникового походження. Формується лексико-словотвірний тип атрибутивних назв чоловіків за різними зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Напр.: *недотипа* (Б-Н 241) 'бездарний, невдатний чоловік'; *понура* (292); *нелюбь* (242); *нечос* (СМШ I 471) 'прізвисько князя Потьомкіна'; *безтолоч* (Ж 22); *недоум*, *недоук*, *недотена* (509); *нікчема* (530), певне, від *нікчемний* < *ні къ чему*; *ледач* (ГалЛем 431);

недолуга (Гр II 544) ‘немічна людина’; *недолюд* (544), очевидно, від *недолюдкуватий*; *нелюд* (550); *неотеса* (553); *неслух* (558); *неуж* (561); *покруч* (III 279); *потвора* (376); *росторопа* (IV 80); *індивід* (Дом 47) ‘індивідуаліст’ (*індивідуальний*); *безпритула* (Яв 25) (*безпритульний*); *гидот* (139) (*гидотний*); *нехлюй*, *непуть* (Лис 136); *лень* (БукГов V 21) ‘ледар’; *ниустида* (Романів 66) ‘безсоромник’; *огида* (О II 14); *паскудь* (43) ‘гидка людина’; *рівня* (176); *кохан* (Корз 142) ‘коханець’; *недотьопа* (Сизько 60).

Відприкметниковий нульсуфіксальний словотвір супроводжується, як правило, усіченням твірної основи. Спеціальні розвідки показують, що цей спосіб оформлення новотворів останнім часом активізується в усному мовленні молодіжного середовища, звідси нульсуфіксальні деад’єктиви-усічення потрапляють у мову художньої літератури, засобів масової інформації: *наїв*, *неформал* (Віняр, 1992, с. 73) тощо, виконуючи нерідко експресивні функції.

3. Девербативи жіночого роду

3.1. Нульсуфіксальні девербативи на позначення осіб жіночої статі траплялися в найдавніших пам’ятках: *сво милы хоти* (СПІ 14) ‘бажана, мила дружина’ (*хотѣти*); *подруга* (XII СДЯ VI 542) ‘подруга; друг; товариш’; оже кто *рабоу* повержеть насильемъ (1199 Ср III 125) ‘служниця, раба’, співвідносне з *робити* ‘працювати рабом’. Іменик *роба*, однак, можна кваліфікувати як похідне від *робъ*, пор. *bratanъ* ‘син брата, племінник’ > *bratana* ‘дочка брата, племінниця’ (Sławski 1974, s. 60).

У наступних пам’ятках нульсуфіксальних девербативів на позначення жінок маємо небагато, оскільки такі найменування, оформлені флексією *-а*, здавна почали набувати значення спільного роду. Та невелика кількість імеників, яку можна з більшою мірою певності віднести до назв жінок, – це переважно порівняно недавні атрибутивні іменування за характерними зовнішніми та внутрішніми рисами. Напр.: *Слушай, ты, дура!* (60-і–70-і XVIII Ск 114); *Ой ты, дѣвчино, моя заморока!* (1827 УкрП 130); *розпакла* (Б-Н 316) (*розпаклати*); *задрипа* (489); *відгада* (Гр I 208) ‘відгадниця’; *кудра* (II 319) ‘кучерява жінка’; *повія* (223); *обирва* (О II 6) ‘вітрогонка’; *з’яда* (Корз 132) ‘в’їдлива жінка’; *поволока* (ЧаБ III 140) ‘повія’; *бреха* (ГуцГов 239; Романів 27) ‘брехунка’. Із приводу останнього пор. пояснення: *бреха* (Гр IV 489) ‘лгун, лгунья’.

3.2. Із найдавніших часів писемні пам’ятки фіксують нульсуфіксальні девербативи жіночого роду, що іменують сукупність осіб: *затворишася ... с засадою* (XI/XV ИФ 271) ‘військовий загін, що перебуває в місті для його захисту’ (*засѣсти, засадити*); ‘язичницький, що належить язичникам; нечистий, скверний’; *стража* ношна (80-і XIII ЖАН

23); а на *сторожу* ... по дванадцять гро(ш) (1408 Рус 70), пор.: передовую *стражъ* <...> разбили (1770 СИ 333); *оу то(л)на(х)* веліки(х) хода(т) (XV Пов 75); *громада* (сер.ХУІІ СлЛекс 115); доступивши в своей *прислузъ*(1625 Тіт 113) , пор. моєму *прислузъ* (1724 ПЛ 40); *варта* (Ж 56); *залога* (Гр ІІ 60) ‘гарнізон, сторожа, зібрання людей’; з *їжа* (Мельн 81) ‘сукупність їдаків у сім’ї’, пор. з *їжа* (Корз 129) ‘домашні тварини, птиця’; *глота* (СУМ ІІ 87) ‘скупчення народу, натовп’ (*глоти-тися* ‘тіснитися, товпитися’).

3.3. Назви тварин фіксуються пам’ятками нової української мови: *окрута* (Б-Н 260) ‘личинка’; *дойда* (Гр І 412) ‘мисливська собака, шукач’; *перестрига* (ІІІ 132) ‘вівця, яку стрижуть двічі на літо’; *пожера* (О ІІ 97) ‘хижак, змія’.

3.4. Найменувань рослин налічується більше, але, за нашими матеріалами, вони фіксуються теж пізно: *підвоя* (Росл 160); *зараза* (Смик 63) ‘вовчак гіллястий’; *здиха* (65) ‘паслін чорний’; *омана* (118) ‘дивина чорна’; *остуда* (121) ‘пижмо звичайне’; *перерва* (125) ‘вербозілля лучне’; *перелета* (125) ‘енотера дворічна’; *підійма* (128) ‘гравілат річковий’; *підойма* (129) ‘волошка лучна’, ‘сіверія гірська’; *підорва* (129) ‘вербозілля лучне’; *пряда* (138) ‘мишій звичайний’; *растрена* (141) ‘гравілат річковий’.

4. Деад’єктиви жіночого роду

Серед відприкметникових нульсуфіксальних похідних найменування жіночого роду трапляються рідко. Здебільшого це поодинокі назви осіб, рослин: сарра же не раж(д)ааше. Понеже бѣ *неплоды*. не бѣ *неплодь* нь заключена бѣ бжїмь промысломь на старость родити (1037–1050 ІлСл 80); *молодь* (к. ХІІ / бл. 1425) ‘молодша дружина’, *молодый*; Бѣ тому да(в) хто *ровню* поняв (к. ХУІ – п. ХVІІІ КЗ 116); рослин: *Гірча* (Смик 39) ‘омел водяний’.

Нульсуфіксальні деад’єктиви з загальним словотвірним значенням ‘абстрактна ознака’ здавна можуть набувати вторинних ознак збірності, це найменування групи людей: *молодь* свою пустиста напередь (к.ХІІ/ бл.1425 ЛК 379); и вса *погань* видивше славу Бжю (591); зб. ‘іновірці’, *поганьи* ‘язичницький, що належить язичникам; нечистий, скверний’; Хмельницькій ... обявилъ *чернь* (1720 ЛВел 52); *загал* (СУМ ІІІ 67); *юнь* (614). *бридь* (ГуцГов 240); фашистська *гидь* (ІІ. Тичина); *паскуда* (О ІІ 43) ‘бридота, гидота’. З такою ж семантикою виступає група однорідних предметів: *зелень* (ХІ/ХVІ СлРЯ V 37) ‘все неспіле, недозрілі овочі, плоди’; *нечисть* (Гр ІІ 562); *гниль* (СУМ ІІ 93); *погань* (ІV 704) ‘покидьки’; *бридь* (ГуцГов 240); фашистська *гидь* (ІІ. Тичина); *паскуда* (О ІІ 43) ‘бридота, гидота’.

5. Іменники спільного роду. Як уже згадувалося, нульсуфіксальні найменування осіб на **-а** в новій українській мові мали переважно значення спільного роду (або ж рухались до цього), хоча лексикографи не завжди відображають це в своїх працях, тому словникові пристатейні ремарки можуть бути лише певним орієнтиром у віднесенні окремих іменників до чоловічого, жіночого чи спільного родів. Твірними частіше виступають основи дієслів, рідше – прикметників.

Панівна більшість девербативів спільного роду – атрибутивні найменування за характерною поведінкою, зовнішнім виглядом тощо.

5.1. Назви осіб за характерною поведінкою: *нюха* (Б-Н 249) ‘неповоротка людина’; *обжюра* (253); *завида* (Гр II 16) ‘заздрісник, заздрісниця’; *зачена* (115); *пажера* (III 86) ‘ненажера’; *пойда* (269); *похнюпа* (387); *причена* (452); *пройда* (467); *задира* (СУМ III 109) ‘задирака’; *надоїда* (У 4); *обсуда* (588) ‘той (та), що любить судити кого-небудь, недобррозичливо обговорювати чинось поведінку, якусь подію і т.ін.’; *проява* (Лис 172) ‘спритна, метка людина’; *дрімля* (Корз 111) ‘неповоротка людина’; *залога* (120) ‘нероба, лежень’; *прожора* (193) ‘ненажера’; *скімля* (219) ‘плакса’; *квися* (Сизько 41) ‘плаксива дитина’; *манта* (Романов 61) ‘людина прошакуватої натури’ (*мантити* ‘випрошувати, видурювати’); *каприза* (Чаб II 140); *набрида* (301); *найда* (318) ‘швендя’; *ненажера* (369); *обжора* (III 7); *похваля* (253); *прилиза* (265) ‘підлиза’; *прожєря* (284) ‘людина, яка багато їсть’; *прожирь* (285), *прорва* (285) ‘те саме’ та ін.

Сюди ж, певне, слід віднести й міфонім *покуса* ‘привид’ (*покусити* ‘спокушувати’). Пор.: Вам за(ст) увойти *покусы* (1560-і КА 95); Привиденіє: ... *покуса* (1627 БерЛекс 96); Страхованіє: *покуса*, ѡблуда (166).

5.2. Найменування осіб за зовнішніми ознаками: *задріпа* (Гр II 36) ‘людина, яка забризкалася грязюкою’; *заїка* (43); *замурза* (70); *призира* (Лис 173) ‘короткозора людина’; *змора* (Корз 130) ‘виснажена людина’; *ззіка* (Чаб II 29) ‘заїка’ (*ззікуватися* ‘заїкатися’); *лепетя* (249); *ми-мра* (282); *недомова* (362) ‘людина, яка невиразно говорить’; *шканда* (ІУ 235) ‘крива людина’.

5.3. Найменування осіб за внутрішніми та ін. ознаками: *дотєпа* (Гр II 16) ‘здібна людина’; *заблуда* (СУМ III 24) ‘людина, що збилася з дороги’; *заволока* (О I 264) ‘зайда’; *зайда* (Корз 119); *знайда* (130) ‘позашлюбна дитина’; *рустропа* (219) ‘недотєпа’ тощо.

5.4. Трапляються поодинокі випадки творення іменників подвійного роду серед назв неосіб: *дрож* (СУМ II 421) чол. і жін. ‘судорожне тремтіння тіла від холоду, страху, хворобливого стану’ і т.ін.’ Хитання в роді тут не оформлюється формальними засобами типу *зал – зала*.

Творення нульсуфіксальних іменників спільного роду від прикметників – явище ще менш поширене. Наявні деривати – це найменування осіб за зовнішніми чи внутрішніми якостями: *недоріка* (Б-Н 241); *паскуда* (СМШ II 53); *недотена* (Гр II 546); *неохая* (553); *нідсліна* (III 179); *незграба* (СУМ У 315); *нечоса* (405); *нікчема* 423); *понура* (VII 166); *кудра* (Чаб II 224) ‘кучерява людина’; *невдоба* (II 388) ‘некрасива людина’; *неоковира* (389) ‘некрасива людина’; *нестелена* (Сизько 61) та деякі інші.

6. Іменники середнього роду

Кілька девербативів середнього роду фіксується пам’ятками XI–XIII ст.: *диво* (XI/XIII–XIV СДЯ II 464) (*дивитися*); *Въче* (1146/1425 СДЯ 308) (*вътовати*); на *ложи своем* (XIII/XIV КП 48). *право* (1285–1291 СДЯ VII 436) ‘установлена, обов’язкова норма, правило, закон’ *правити*. В обстежених текстах, словникарських працях, що відображають лексику української мови пізніших часів, дериватів такого типу виявлено зовсім мало, маємо поодинокі випадки нульсуфіксального творення іменників середнього роду від прикметників, дієслів: *лихо* (Б-Н 210); *добро* (Гр I 398); *гальмо* (СУМ II 23).

7. Десубстантиви

У давньоруських і староукраїнських пам’ятках виявлено лиш окремі відіменникові нульсуфіксальні похідні: *Доуша* (1076 СДЯ III 104) від *доухъ* ‘безтілесна надлюдська істота’. Частіше трапляються вони як компоненти нульсуфіксально-складних структур типу *чорнослив*. Переважно в новій українській мові, як, до речі, і в російській мові [див. Лопатин 1966 80], фіксується нечисленний ряд нульсуфіксальних девербативів з такими модифікаційними словотвірними значеннями: 1) сингулятивні назви від іменників, ужитих у множині: *татар* (Гр IV 249) ‘татарин’; *китай* (Яв 349) ‘китаєць’; 2) іменники зі збірним значенням: *каліч* (Гр II 211) ‘каліки’; *Горою оступи*, *горо*, *Ту водъ гнилу*, що морем звали, *Те рукотворство*, що zero (А. Мойсієнко).

За допомогою нульових формантів на всіх етапах писемного розвитку української мови творилися назви істот. У творенні найменувань чоловіків за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією нульовий суфікс в давньоруськоукраїнський період не виявляв особливої активності і зовсім не вживався для творення назв жінок із згаданим лексико-словотвірним значенням. Не розвинув він продуктивності в цій царині й у наступні століття, нині існує лише невелика кількість дериватів чоловічого роду такого типу – продуктів різних епох (*сторож*, *посол*, *повар*, *ворож* ‘ворожбит’ та деякі ін.).

Кількість назв осіб за зовнішніми та внутрішніми ознаками в українській мові XI–XIII ст. була більшою. Ця обставина вплинула на по-

дальшу продуктивність згаданого лексико-словотвірного типу, нульсуфіксальні деривати набули експресивного, іноді яскраво вираженого пейоративного характеру (*обжора, заріза, причепа, задрипа*) з орієнтацією на розмовно-побутовий ужиток. Переважна більшість нульсуфіксальних похідних чоловічого й жіночого роду з закінченням *-а* на позначення осіб перейшли до іменників спільного роду, формуючи досить виразний лексико-словотвірний тип атрибутивних найменувань.

Назви тварин (*скок, кокот*) у найдавніших пам'ятках мають атрибутивне значення. Ця тенденція у творенні видів фауни і флори (переважно в діалектній мові) простежується впродовж усієї історії української мови.

Все це дає підстави зробити висновок, що нульсуфіксальне творення назв живої природи було притаманне для народно-розмовної мови, у якій сформувалися основні функції нульових формантів: позначати предмети і явища навколишнього світу спочатку переважно з об'єктивно-нейтральних, а пізніше все частіше з суб'єктивних, підсилювальних позицій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Віняр, Г. М. (1992). Усічення як спосіб оформлення новотворів у сучасному мовленні. *Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгводидактичні основи викладання шкільного курсу* : [тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції]. Полтава, 73 – 74.

Лопатин, В. В. (1966). Нулевая аффиксация в системе русского словообразования. *Вопросы языкознания*, №1, 76 – 87.

Москаленко, Л. А. (1990). Ботанічні паралелі. *Культура слова. Респ. міжвідомчий зб.* Вип. 39. Київ: Наукова думка, 70 – 74.

Нікітіна, Ф. О. (1983). Деякі спільні риси слов'янського словотвору. *Мовознавство*, №2, 58 – 65.

Николаев, Г. А. (1987). *Русское историческое словообразование*. Казань: Изд-во Казанского ун-та.

Хабургаев, Г. А. (1974). *Старославянский язык*. Москва: Просвещение.

Худаш, М. Л. (1980). До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. *З історії української лексикології*. Київ: Наукова думка, 96 – 160.

Ślowski, F. (1974). *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Słownik prasłowiański*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. Tom 1–3.

REFERENCES

Vyniar, H. M. (1992). Usichennya yak sposib oformlennya novotvoriv u suchasnomu movlenni [Truncation as a way to design innovations in modern speech]. *Suchasni aspekty doslidzhennya hramatyky ukrayins'koyi movy i lnhvodydaktychni osnovy vykladannya shkil'noho kursu* : [tezy dopovidey Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi] - *Modern aspects of research of grammar of the Ukrainian language and*

linguodidactical bases of teaching of a school course: [abstracts of reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference]. Poltava, 73 – 74 [in Ukrainian].

Lopatyn, V. V. (1966). Nulevaya affyksatsyya v systeme russkoho slovoobrazovanyaya [Zero affixation in the system of Russian word formation]. *Voprosy yazykoznanyya - Questions of linguistics*, №1. 76 – 87 [in Russian].

Moskalenko, L. A. (1990). Botaniczni paraleli [Botanical parallels]. *Kultura slova: Resp. Mizhvidomchyy zb - Culture of the word Resp. Interdepartmental collection*. Vyp. 39. Kyiv: Scientific Opinion. 70 – 74 [in Ukrainian].

Nikitina, F. O. (1983). Deyaki spilni rysy slovyanskoho slovotvoru [Some common features of Slavic word formation]. *Movoznavstvo - Linguistics*, №2. 58 – 65 [in Ukrainian].

Nykolaev, H. A. (1987). *Russkoe ystorycheskoe slovoobrazovanye [Russian historical word formation]*. Kazan: Kazan University Press [in Russian].

Khaburhaev, H. A. (1974). *Staroslavjanskyj yazyk [Old Slavic language]*. Moscow: Enlightenment [in Russian].

Khudash, M. L. (1980). Do pytannya klasyfikatsiyi ukrayins'kykh prizvyshchevykh nazv KHIV–KHVIII cen. [On the question of classification of Ukrainian surnames of the XIV-XVIII centuries]. *Z istoriyi ukrayins'koyi leksykolohiyi – From the history of Ukrainian lexicology*. Kyiv: Scientific Opinion. 96 – 160 [in Ukrainian].

Slawski, F. (1974). Zarys slowotworstwa plaslawiańskieqo [Outline of the Plaslavic word formation]. *Słownik praslawiański – Proto-Slavic dictionary*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. Tom 1–3. [in Polish].

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АЖ *Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 pp.)*. (1965). Підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ: Наук. думка.
- БерЛекс *Лексикон словенороський Памви Беринди*. (1961). Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука; Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Б-Н Білецький-Носенко, П. (1966). *Словник української мови*. Підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наук. думка.
- БукГов *Матеріали до словника буковинських говірок*. Вип. 1 – 6. (1971 – 1979). Ред. кол. К. Ф. Герман, К. М. Лук'янюк, В. А. Прокопенко. Чернівці: Чернівецький державний університет.
- ГалЛем Верхратський, І. (1902). *Про говор галицких лемків*. Львів.
- Гол *Словник української мови Я. Ф. Головацького*. (1982). Підгот. до вид. Й. О. Дзензелівський, З. Т. Ганудель. Науковий збірник музею української культури у Свиднику, № 10.
- Гр Грінченко, Б. (Упор.) (1907 – 1909). *Словарь української мови*. Зібр. ред. журн. «Киев, старина». Київ.
- ГуцГов. Кобилянський, Б. (1928). Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття. *Український діалектологічний збірник*. Кн. I. Київ, 1 – 92.

- Деркач Деркач, Б. А. (1960). *Перекладна українська повість XVII – XVIII ст.* Київ: Вид-во АН УРСР.
- Дом Доманицький, В. (1906). *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів.* Київ: Друкарня С. А. Борисова.
- ДСО Дневник Симеона Окольского. *Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII в.* Сост. Самоиль Величко (1984). С. 183 – 296.
- Ж Желехівський, С., Недільський, С. (1886). *Малорусько-німецький словник.* Львів.
- ЖА Житіє Алексѣя челоуѣка Божія. *Повѣсть о трѣхъ короляхъ-волхвахъ въ западнорусскомъ списке XV вѣка.* Труд В. Н. Перетца. Санкт – Петербург (1903), 107 – 111.
- ЖАН Житие Александра Невского. «Кто с мечом». *Три произведения древнерусской литературы XIII–XV вв.* Перевод с древнерусского. Москва: Изд-во Молодая гвардия (1973).
- Закр Закревській, М. (1861). *Старосвѣтскій пандуриста.* Кн. третія. Словарь малоросійских ідіомовъ. Москва, 247 – 628.
- ИФ Мещерский, Н.А. (1958). *История иудейской войны Иосифа Флавия* в древнерусском переводе. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР.
- ІВ Величковський, І. (1972). *Твори.* Київ: Наук. думка.
- ІлСл *Слово о законѣ и благодати Илариона.* Молдован А. М. “Слово о законе и благодати” Илариона. Київ: Наук. думка (1984), 78 – 96.
- КА Огієнко, І. (1930). *Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол.* Т. II. Варшава.
- ІДБ *Історичні документи братств. Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI– поч. XVIII ст.).* Тексти і дослідження. Київ: Наук. думка (1988), 14 – 47.
- КЗ Зиновіїв, К. (1971). *Вірші. Приповіді посполиті.* Підгот. тексту І. П. Чепіги; Вступ. стаття В. П. Колосової, І. П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. Київ: Наук. думка.
- КО Незвісний твір Клирика Острозького (1599). *Пам’ятки українсько-руської мови і літератури.* Львів, 1905, 201 – 229.
- КОМ Краткое описание Малороссіи. *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник.* (1983). Київ, 209 – 319.
- Корз Корзонюк, М. М. (1987). Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць.* Київ: Наукова думка, 62 – 267.
- КТур Еремин, И. П. (1955). Лит. наследие Кирилла Туровского. *Труды отдела древней русской литературы.* Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР. Том XI.

- ЛВел Величко, С. (1926). *Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками*. Київ: Українська академія наук.
- Лис Лисенко, П. С. (1974). *Словник поліських говорів*. Київ: Наук. думка.
- ЛК Киевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Ипатьевская летопись. (1962). Москва: Изд-во вост. литературы, 284 – 708.
- ЛРК *Лохвицька ратушина книга другої половини XVII ст.* (1986). Підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. Київ: Наук. думка.
- Мельн Мельничук, О. С. (1952). Словник специфічної говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). *Лексикографічний бюлетень*. Вип. 2. Київ, 67 – 98.
- КП Абрамович, Д.І. (1991). *Києво-Печерський патерик*. Київ: Час.
- НГБ Янин, В. П. & Зализняк, А. А. (1986). *Новгородские грамоты на бере-сте*. Москва: Наука.
- Новицкій Новицкій, Я. П. (1911). *Народная память о Запорожьѣ*. Екатеринославь.
- О Онишкевич, М. Г. (1984). *Словник бойківських говірок*. Київ: Наук. думка. Ч. 1 – 2.
- Пер Пересторога. *Возняк, М. (1954). Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові*. Львів, 25 – 63.
- ПВЛ Повість временних літ за Лаврентіївським списком. *Полное собрание русских летописей*. Т. 1. *Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку*. Москва: Изд-во вост. Литературы, 1962, 1 – 286.
- ПЛ *Приватні листи XVIII ст.* (1987). Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ: Наук. думка.
- Пов Перетц, В. Н. (1903). *Повесть о трех королях-волхвах в западно-русском списке XV в.* Санкт-Петербург.
- ПР *Правда русская*. (1940). Тексты подгот. к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров и др.; Под ред. Б. Д. Грекова. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР. Т. 1.
- Прийм Приймак, І. І. (1957). *До особливостей місцевої говірки північно-західних районів Сумської області (матеріали до словника українських говорів)*. Нова Каховка.
- Р *Южнорусские грамоты*. (1917). Собр. В. Розовым. Київ: Изд. Отд. Русского языка и словесности Академії наукъ.
- Реєстр *Реєстр війська Запорозького 1649 року*. (1995). Транслітерація тексту. Підг. до друку В. О. Толійчук, В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. Передмова Ф. П. Шевченка. Київ: Наук. думка.
- Рогович Рогович, А. С. (1874). *Опыт словаря народных названий растений*. Київ.

- Романів Горбач, О. (1965). *Північно-наддніпрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області* (відбитка з «Наукових записок» Українського Технічно-господарського інституту в Мюнхен. Т. VII (X). Мюнхен: Український вільний університет.
- Рус *Українські грамоти XV ст.* (1965). Підгот. тексту, вступна стаття і комент. В. М. Русанівського. Київ: Наук. думка.
- СДЯ *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. (1988–1988). Гл. ред. Аванесов Р. И., Улуханов И. С., Крыско В. Б. Ин-т русск. языка. Москва: Русский язык. Т. 1 – 12.
- СИ *Собрание историческое*. (1873). *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник*. Київ.
- Сизько Сизько, А. Т. (1990). *Словник діалектної лексики південно-східної Полтавщини*. Дніпропетровськ.
- Син Синоніма славеноросская. (1964). *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская*. Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті Німчука В. В. Київ: Наукова. думка.
- Ск Сковорода, Г. (1973). *Повне зібрання творів у двох томах*. За ред. С. М. Перевертун. Київ: Наук. думка. Т. 1 – 2.
- Сл XVI–п.п.XVII *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (1994 – 2017). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 1 – 17.
- СелРух *Селянський рух на Україні 1569 – 1648 р.* (1993). Київ.
- СловГуц Єдлінська, У. Я., Закревська, Я. В. & Керста, Р. Й. (1991). *Словник гуцульських говірок. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди*. Київ: Наук. думка.
- СлЛекс Славинецький, Є. & Корецький-Сатановський, А. (1973). *Лексикон словено-латинський*. Підг. до вид. Німчук В.В. Київ: Наукова думка.
- СлРЯ *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (1975 - 2015). Гл. ред. Бархударов С. Г., Филин Ф. П., Шмерев Д. Н. Богатова Г. А. Крысько В. Б., Кривко Р. Н. Москва: Наука. Вып. 1 – 30.
- Смик Смик, Г.К. (1991). *Корисні та рідкісні рослини України*: Словник-довідник народних назв. Київ: «Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана».
- СМШ *Словник мови Шевченка: У двох томах*. (1964). Київ: Наук. думка. Т. 1 – 2.
- СПГ Ващенко, В. С. (1960). *Словник полтавських говорів*. Харків: Вид-во Харків. університету. Вип.1. – 107 с.
- СПІ Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святослава, внука Ольгова. *Памятники литературы древней Руси. XII век*. Вступит. статья Д. С. Лихачёва; Сост. и общая редакция А. А. Дмитриева и Д. С. Лихачёва. (1980). Москва: Художественная литература, 372 – 387.

- Ср Срезневский, И. И. (1893 – 1912). *Материалы для словаря древнерусского языка*. Санкт-Петербург. Т. 1 – 3.
- ССУМ *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т.* Гол. ред. кол. Л. Л. Гумецька. (1977 – 1978). Київ: Наук. думка. Т. 1 – 2.
- СУМ *Словник української мови*. Гол. ред. І. К. Білодід. (1970 – 1980). Київ: Наук. думка. Т. 1 – 11.
- Тіг Тітов, Хв. (1924). *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVII – XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ, 1924.
- Торг *Торгівля на Україні XIV – середини XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина*. (1990). Київ: Наук. думка.
- Тульча Горбач, Олекса. (1968). *Діалектологічний словник північно-добржанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі*. *Наук. зап. Українського Техніко-господарського Інституту в Мюнхені*. Т. XV (XVIII). Мюнхен, 3 – 44.
- УкрП *Українські пісні, видані М. Максимовичем*. Фотокоп. 3 вид. 1827 р. (1962). Київ: Вид-во АН УРСР.
- ХА Книги времени и образны Георги мниха. *Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*. Т. I. Текст. Петроград (1920).
- ХД *Житє и хождение Данила Русьскыя земли игумена, 1106 – 1108*. (1896). Текст воспроизведен по древнейшему списку XV века. Санкт-Петербург.
- Ч Уривки з Четьї 1489 р. *Перетц В. Н. (1928). Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI – XVIII вв.* Ленинград: Прогресс, 1 – 107.
- Чаб Чабаненко, В. А. (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4-х т.* Запоріжжя.
- Чуб Чубинский, П. П. (1872). Слова из подольского малорусского наречія. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*. Т. 7. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования. Санкт-Петербург, 260 – 270.
- Яв Яворницький, Д. (1920). *Словник української мови*. Т. 1. А – К. Калерінослав: Слово.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 22-32.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.213090>

УДК 81'286(477.85/.87):821.161.2

ГУЦУЛЬСЬКА МОВНА КАРТИНА СВІТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ

Василь ГРЕЩУК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) vasyi.greshchuk@pnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-3911>

Researcher ID: N-6078-2018 <http://www.researcherid.com/rid/N-6078-2018>

Валентина ГРЕЩУК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) valentyina.greshchuk@pnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Researcher ID: AAE-8090-2019 <http://www.researcherid.com/rid/AAE-8090-2019>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board: 30.09.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

У статті проаналізовано словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» як джерело моделювання гуцульської мовної картини світу в українській художній літературі. Основні положення статті ґрунтуються на тому, що засадничими компонентами мовної картини світу є слова як номінативні одиниці. У кожній національній мові означування (найменування) елементів концептуальної картини світу здійснюється передовсім за допомогою номінативних одиниць. Крім поняття загальнонаціональної мовної картини світу, існують регіональні мовні картини світу, лінгвальним підґрунтям яких є місцеві діалекти. Специфіка регіонально-мовної картини світу визначається діалектними мовними формами, оскільки вони називають реалії позамовної дійсності, для яких не знадобилось найменувань у загальнонаціональній мові поза діалектним ареалом. Каркас гуцульської мовної картини світу в її художній версії становлять ключові діалектизми в межах окремих тематичних пластів лексики, лекси-

кографічно опрацьованих у згадуваному словнику. Лексичні елементи мовної картини світу в українській художній мові охоплюють найрізноманітніші сфери буття й життєдіяльності гуцулів: побут, виробничу сферу, матеріальну й духовну, культуру, вірування, демонологію, природу тощо. У словнику опрацьовано й стійкі словосполучення – фраземи, паремії, прокляття тощо, які суттєво доповнюють і збагачують художню версію гуцульської мовної картини світу. Словник в цілому подає обширну інформацію в семантичних характеристиках діалектних номінативних одиниць та в контексті їх використання у літературних текстах і в образно-стилістичних ремаркуваннях, яка дає змогу змодельовати гуцульську мовну картину світу крізь призму української художньої мови.

Ключові слова: *мовна картина світу; лексичний діалектизм; словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові»; регіонально-мовна картина світу; номінативна одиниця, фразема, паремія.*

HUTSUL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF UKRAINIAN ART LANGUAGE

Vasyl GRESHCHUK,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Chair of Ukrainian Language, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine) vasyl.greshchuk@pnu.edu.ua

Valentyna GRESHCHUK,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor oh the Chair of Ukrainian Language, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine) valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua

The article analyzes the dictionary «Hutsul dialect vocabulary and phrasemics in the Ukrainian literary language» as a source of modeling the Hutsul linguistic picture of the world in Ukrainian fiction. The main provisions of the article are based on the fact that the basic components of the linguistic picture of the world are words as nominative units. In each national language, the designation (name) of the elements of the conceptual picture of the world is carried out primarily with the help of nominative units. In addition to the concept of a national linguistic picture of the world, there are regional linguistic pictures of the world, the linguistic basis of which are local dialects. The specificity of the regional-linguistic picture of the world is determined by dialectal language forms, as they name the realities of extralinguistic reality, for which no names were needed in the national language outside the dialectal area. The framework of the Hutsul linguistic picture of the world in its artistic version consists of key dialectisms within certain thematic layers of vocabulary, lexicographically elaborated in the mentioned dictionary. Lexical elements of the linguistic picture of the world in the Ukrainian artistic language cover the most various spheres of life

and activity of Hutsuls: life, production sphere, material and spiritual, culture, beliefs, demonology, nature, etc. The dictionary also deals with stable phrases - phrasemics, paremias, curses, etc., which significantly complement and enrich the artistic version of the Hutsul language picture of the world. The dictionary as a whole provides extensive information in the semantic characteristics of dialectal nominative units and in the context of their use in literary texts and in figurative and stylistic remarks, which allows to model the Hutsul linguistic picture of the world through the prism of Ukrainian artistic language.

Keywords: *linguistic picture of the world; lexical dialectism; dictionary «Hutsul dialect vocabulary and phrasemics in the Ukrainian artistic language»; regional-linguistic picture of the world; nominative unit; phrasema, paremia.*

Постановка проблеми. Поняття «мовна картина світу» широко використовується в сучасній лінгвістиці, передовсім тоді, коли йдеться про лінгвалізацію логічної картини світу. Зв'язок логічної і мовної картин світу ґрунтується на логіко-лінгвальній природі когнітивних процесів. Не випадково автори однієї з перших фундаментальних праць у російському мовознавстві, присвячених аналізу мовної картини світу, в своїй концепції опирались на положення, що «мовна картина світу виконує дві основні функції: 1) означування основних елементів концептуальної картини світу і 2) експлікація засобами мови концептуальної картини світу» (Серебренников, 1988, с. 6). Реалізацію цих функцій здійснюють різнорівневі мовні одиниці та категорії, однак засадничими компонентами мовної картини світу є слова як номінативні одиниці. «Для дискретизації предметних, фактологічних знань й існує в мові універсальний спосіб – найменування предметів і понять про них за допомогою слів» (Серебренников, 1988, с. 111). У кожній національній мові означування (найменування) елементів концептуальної картини світу здійснюється за допомогою таких номінативних одиниць, функціонування яких ареально необмежене, та таких, поширення яких обмежено певною територією ареалу загальнонаціональної мови. Очевидно, що, крім поняття загальнонаціональної мовної картини світу, існують регіональні мовні картини світу, які відображають особливості й специфіку світовідчуття, світобачення етнографічних груп і лінгвальним підґрунтям яких є місцеві діалекти. «Субстрат регіонально-діалектної картини світу становить говір як мовно-територіальне утворення, що характеризується переважною частиною, спільною з літературним стандартом, та низкою різнорівневих мовних одиниць, властивих тільки цьому говору або йому та іншим, що межують із ним. Однак специфіка регіонально-мовної картини світу визначається діалектними мовними формами, оскільки вони називають реалії позамовної дійсності, для яких не знадобилось найме-

нувань у загальнонаціональній мові поза діалектним ареалом» (Грещук, 2018, с. 30).

У цій статті ставиться **мета** висвітлити відображення гуцульської мовної картини світу в мові української художньої літератури. Доброю підмогою дослідження цієї актуальної проблеми стало завершення багатолітньої роботи над створенням інноваційної лексикографічної праці «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» в двох томах, перший з яких уже опубліковано в 2019 р. (Грещук, 2019), а в цьому році очікується вихід у світ другого тому. Цей словник за теоретико-методологічними засадами відрізняється від традиційних словників гуцульського діалекту (Астаф'єва & Воронич, 2014; Гуцульські говірки, 1997; Негрич, 2008; Janów, 2001). Він покликаний лексикографічно опрацювати ті гуцульські діалектні слова й стійкі словосполучення, які використані в текстах української художньої літератури. Словникова стаття кожного реєстрового слова, а їх виявилось понад 7,5 тисяч, не враховуючи фонетичних, граматичних й морфологічних варіантів, моделює лексико-семантичну структуру гуцульського діалектизму на основі контекстів його використання в українській белетристиці, демонструє затребуваність художньої мови на ті чи ті лексичні гуцулізми в їх семантичних виявах. Спеціально маркується образне вживання окремих лексико-семантичних варіантів діалектизмів. Гуцульська діалектна лексика, лексикографічно опрацьована в словнику, дає підстави змоделювати гуцульську мовну картину світу крізь призму української художньої мови, яка в якомусь сегменті конгруентна мовній картині світу носіїв гуцульського діалекту, а в якомусь вони не збігаються. Не всі гуцульські діалектні лексичні одиниці чи їх лексико-семантичні варіанти абсорбовані художньою мовою, тому ніяк не відбиті в художній версії гуцульської мовної картини світу. Водночас в українській художній мові засвідчено великий масив діалектних слів, які не потрапили до реєстрів традиційних діалектних словників гуцульського говору, але освоєні мовою української художньої літератури і як такі лексикографічно опрацьовані у згаданому словнику.

Виклад основного матеріалу. Лексичні елементи гуцульської мовної картини світу в українській художній мові охоплюють найрізноманітніші сфери буття й життєдіяльності гуцулів: побут, виробничу діяльність, матеріальну й духовну культуру, вірування, демонологію, природу тощо. Каркас гуцульської мовної картини світу в її художній версії становлять ключові діалектизми в межах окремих тематичних пластів лексики. Так, побут горян в ділянці одягу репрезентує низка знакових

слів-гуцулізмів, які структуровані за різними функційно-семантичними ознаками в дрібніші лексико-семантичні угруповання. Гуцульськими загальними назвами одягу в українській художній мові є *лудине* (його фонетичні варіанти *лудині, лудиння, лудіне, лудінне, лудина, лудіння, лудження*) *уберя* (*вберя*), *ноша, фанте*). При цьому *лудине* означає здебільшого святковий одяг, функційно найближчими до нього є *уберя* та *ноша*, а *фанте* зазвичай стосується будь-якого одягу.

Важливим елементом гуцульської мовної картини у художній версії є типово гуцульські діалектизми *гачі* ‘верхні чоловічі штани з домотканого полотна або сукна’ та *крашениці* (*гачі-крашениці*), внутрішня форма яких вказує, що штани пофарбовані зазвичай у червоний колір. На позначення чоловічих полотняних штанів, здебільшого спідніх, у гуцульському говорі функціонують ще спільнокореневі номінації *портки* і *партениці*.

Предметом лише чоловічого одягу є також *черес* ‘широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений’ та *кресаня* (*крисаня, крісаня*), які освоєні мовою української художньої літератури.

Тільки жіночий гуцульський одяг репрезентують діалектизми *гуля* ‘верхній одяг без рукавів у вигляді накидки з капюшоном, виготовлений з білого домотканого сукна, що використовується переважно як весільний одяг молоді’, *опинка* ‘поясний жіночий одяг із одного незшитого полотна’.

Окремі предмети гуцульського одягу, який носять як чоловіки, так і жінки, категоризовано лексичними діалектизмами *кентар* (*киттар, киттарь, кіттар*) ‘короткий кожушок без рукавів, пошитий із білої овечої шкіри, зрідка з козячої, зазвичай оздоблений орнаментом із кольорових ниток, шкіри, металу’, *сардак* (*сердак, сирдак*) ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг із домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’.

Якщо взяти до уваги ще й інші гуцульські назви одягу, лексикографічно опрацьовані в словнику, то разом із уже проаналізованими вони дають доволі повне уявлення про те, як одягались горяни, чим відрізнявся їхній одяг від інших людей. Як і гуцульські назви їжі: *натинка* ‘рідка страва з молоді лободи і кукурудзяних крупів’, *дзема* ‘юшка’, *сербавка* ‘рідкий суп, зазвичай без м’яса’, *кулеша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на воді’, *бануш* (*бануж*), *бануша* ‘густа страва з кукурудзяної муки, варена на сметані’, *чир* ‘рідка страва, переважно з кукурудзяної муки’, *будженіці* (*буженіці, буженица, бужениця*) ‘копчене м’ясо, попередньо просолене й приправлене прянощами; шинка’, *солонина* ‘сало’, *студенец* ‘холодець’, *джорина* ‘шкварок’, *малай* (*мелай*) ‘хліб

з кукурудзяного борошна', *обарінок* 'калачик, бублик', *жилавниччок* 'невеликий хліб із ячмінної муки', *барабуляник*, *бурешенник* (*бурешінік*, *буришєник*, *буришінік*, *буришник*, *бурішінник*, *буреник*) 'печений картопляний корж', *матаржєник* 'печений корж з картоплі та інших овочів', *мандрусь* 'корж поганої якості, спечений із лободи, кропиви, інших рослин', *бриндза* (*бриндзя*, *бринза*, *бринзя*) 'спеціально приготовлений для зберігання посолений сир', *будз* (*буц*) 'овечий сир із свіжого молока у формі кулі, який висушували для приготування бриндзи', *гуслєнка* (*гуслінка*, *гусльєнка*, *гусянка*) 'спеціально заквашене густе кип'ячене молоко', *розвод* 'розведена водою гусянка', *буришка* (*бурешка*, *бур'єшка*, *боришка*, *баришка*, *бурка*) 'картопля', *пирог* 'вареники' та ін. формують сегмент гуцульської мовної картини світу в ділянці харчування. Зазначені слова як носії дискретизованих знань про продукти харчування, їх приготування, споживання, об'єктивованих у лексичних значеннях діалектизмів, становлять основу окремого пазла інтерпретації побуту гуцулів.

Аналогічне простежуємо в гуцульських діалектних назвах житла, меблів, господарських предметів, посуду й кухонного начиння, знарядь праці, свійських тварин, обрядів, забав, розваг тощо аж до повного охоплення всієї побутової сфери, як засвідчують матеріали словника¹. Отже, на діалектизмах, що позначають побутові предмети, артефакти, події, явища, лексикографічно опрацьованих у словнику, ґрунтується сегмент гуцульської мовної картини в ділянці побуту горян.

Так само в лексичних значеннях гуцульських діалектних слів всіх інших тематичних сфер об'єктивовано знання, які уможливають моделювання світобачення, світосприймання цих сегментів світу, а, зведені в єдину систему, вони творять загальну гуцульську мовну картину світу. Специфіку й неповторність мовного образу світу гуцулів зумовлює саме діалектна лексика, включена в лінгвалізацію дійсності.

Це добре простежується на матеріалі демонологічної лексики, яка увиразнює специфіку, оригінальність і неповторність гуцульського сприймання й світорозуміння дійсності. Словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» засвідчив повноту використання у художніх текстах демонологічної лексики і її роль у художній інтерпретації вірувань горян, їхньої міфології, їхнього світогляду загалом. Серед цієї лексики виділяються найменування власне міфічних істот та назви людей, наділених надприродною силою, так звані «непрості». Вони репрезентують різні світи, однак П. Ю. Гриценко слушно вважає, що «ці два світи, традиційно оцінювані як опозитивні,

¹ Детальніше див. 1.

навіть ворожі, не відділенні неперехідною межею. Єднальною ланкою між ними є не лише антропоморфне начало у творенні людською уявою міфічних істот, не лише моделювання цього позалюдського світу за зразком людського, життя людського соціуму, а й структура демонічного простору, у якій виразно окреслюються зони, перехідні до світу людей. Грань між світом людей і світом демонів зневиразнена завдяки існуванню повір'їв (Гриценко, 2002, с. 3–4). Словник лексикографічно інтерпретує назви таких витворених гуцульською, за словами М. Коцюбинського, буйною фантазією персонажів, як *арідник* 'злий дух, чорт, дідько' і низку синонімічних для них назв – *антипко*, *біда*, *той*, *цезьби*, *цезьник*, *осинавець*, *пекун*, *помічник*, *юда*, *хованець*, *окаменюшник*, *дзябол* (*дьябол*), *інклюд* (*инклюд*, *никлюд*), *інклюдник*, *юрчик*, *гонихмарник*, *шатан*, *невмиваний* та ін.

Мова української художньої літератури засвідчила низку гуцульських найменувань інших міфічних істот, опрацьованих у словнику, зокрема *чугайстер* (*чугайстир*) 'добрий і веселий лісовий дух який оберігає людей від лісових мавок' та синонімічні номінації *лісун*, *дикун*; *лісна* 'лісова дівчина, яка являючись чоловікові, може змінювати зовнішність на подобу її коханої і причаровує його', а також синонімічні назви *нявка*, *лісовиця*, *лісова дівка*; *нічниця* 'міфічна істота в образі дівчини, яка забирає сон і викликає безсоння, завдає шкоди людині'; *нетленник* 'чоловік, який живе у лісі і знає долю новонароджених' та ін.

«Непрості» чи «земні боги» у словнику репрезентовано діалектизмами *байльник* 'знахар; чоловік, який лікує замовляннями', *віжлун* (*відун*) 'людина, яка вгадує, передбачає, пророкує майбутнє; віщун', *вовкун* 'людина, що обертається у вовка; вовкулак', *гадер* (*гадляр*) 'чоловік, який замовляє від укусу гадюк, або має владу над ними', *градівник* 'людина, яка володіє даром відвертати грозові хмари', *мольфар* (*мольфарь*, *мальфар*) 'чоловік, який володіючи особливими знаннями про довколишній світ, може завдавати шкоди чи приносити користь людям; чаклун, ворожити, знахар', *чередінник* 'чоловік, який може завдавати шкоди людині чи тварині, переважно відбираючи молоко в корів', *чинатарь* 'чоловік, який чарами може завдавати шкоди людині чи тварині; чаклун' та ін.

Словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» «засвідчує, що для мовної картини світу гуцулів демонологічна лексика актуальна, значуща, семантико-символічно набагачена. Без цієї лексики гуцульська вербальна модель світу буде неповною і збідненою й неадекватно відображатиме світогляд, культуру гуцулів» (Грещук, 2019, с. 303).

У словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» опрацьовано й стійкі словосполучення – фраземи, паремії, прокляття тощо, які суттєво доповнюють і збагачують художню версію гуцульської мовної картини світу. Так, до уже згаданого гуцульського діалектного слова *гачі* словникова стаття подає низку фразем із ним, зокрема *в гачі вбрати* ‘перехитрити’, *багач без гач* ірон. ‘щедрий’, *мудрий, як Герикові гачі* ірон. ‘надзвичайно мудрий’, *накласти повні гачі* зневажл. ‘дуже злякатися’, *наробити в гачі* зневажл. ‘перелякатися’, *трясти гачами* зневажл. ‘лякатися, боятися, трястися’.

У мовній картині світу фраземи виконують специфічні функції. М. Демський зазначив: «Фраземи, принаймі наявні в слов’янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнане людиною, а лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоціонально, експресивно» (Демський, 1997, с. 8). Стійкі словосполучення розбудовують, збагачують і доповнюють образну емоційно-експресивну компоненту гуцульської художньо-мовної картини світу, відбиваючи в тому числі психологію, психотип, характер, вдачу гуцула.

Кожна фразема за своїми структурно-семантичними особливостями тісно пов’язана з гуцульським світом. Передовсім це лексичний діалектизм як компонент стійкого словосполучення: *нагнати (кому-небудь) кози на бер* ‘погрожувати комусь чимось лихим’, *зиграти на бербеницу (про ногу)* ‘дуже розпухнути’, *три міхи і двоє бесаг* ‘дуже багато’, *дурна бола* ‘епілепсія’, *дати понюхати бартку* ‘побити когось’, *боридка зливкала* ‘хтось налякався’, *бути в спитку з позаторішньою бринзєю* ‘бути дуже голодним’, *без брича бритися мож* ‘про гостру на язик, дошкульну людину’, *котюжий перелаз* ‘ласий до жінок чоловік, жіночий звабник, спокусник’ та ін. Деякі фраземи містять гуцульській онім, який маркує гуцульськість фраземи, пор.: *піти як та крига весною на Черемоші* ‘померти’, *на Гуцульщині когут на три держави піє* ‘один народ під владою трьох держав’ та ін.

Прислів’я та приказки теж в образній формі фіксують особливості світосприймання гуцулів і є важливими елементами гуцульської мовної картини світу, пор.: *кайси не кайси, а ек си стало, то заткайси* ‘якщо вже щось трапилось, то пізно каятися’, *оtake із корови кегло як із баб восько* ‘з жінок погані, ніякі воїни, як із корови тяглова сила’, *так си бою, як кіт лою* ‘зовсім не боюся’, *ліпшия из своєї печі росівниця, ек з чужей печі книшиі* ‘краще своє, хоч і погане, ніж навіть дуже добре чуже, там зле ся діє, де не когут, а курка піє ‘там немає добра, де жінка керує, а не чоловік’, *що кому смакує, най здоров пакує* ‘про безволь-

ну, безхарактерну людину», *не боїться коза вовка, доки не вздрит, а ек уздрит, то ни своїми голосами верешіт – ни-и-и ме-е-ене-е-е* 'про хвальковитих, але боязливих людей', *хто потопаєт, тот си за брич хапаєт* 'хтось намагається використати будь-яку, навіть і безнадійну, можливість вийти із скрутного становища, врятувати себе', *віддай бук, най тебе пси рвуть* 'нашкодити самому собі зробити собі гірше', *валенцатиси по селу добувати киселю* зневажл. 'вештатися', *голод калюхи порєт* 'про стан, коли немає що їсти, хто-небудь голодує', *як є хліб і вода, то нема голода* 'про мінімум засобів, необхідних для прожитку, існування без голоду', *твій рик криз гудзицу проник* згруб. 'ніщо не діє, не впливає; марні старання'.

Важливим компонентом гуцульської мовної картини світу є стійкі словосполучення, які фіксують прокляття і виражають побажання смерті: *розсівбисси на маки макєнні, най тебе нагла кров заллє, кров пив би собі із-за нігтів, аби громи (кого-небудь) убили (спалили), най го шляк трафит, бодай би (когось) викришило до дитини, до пня й до сухого листу, бодай би щєзла* та ін. Інші, використовуючись як прокляття, виражають різні нещастя, які можуть випасти на долю людини: *аби ти тоді доробився, як вода горі піде, бодай би (комусь) так легко на світі жити, бодай би (когось) кучмарі поганили, а води Божої ни нахлебав бес-си, збавив би Біг комусь долю, упала би на те біда, ек нічє на хати, робила би (кому-небудь) біда ребра на спаню, хоробочка би утєла (когось), а недочеканє твоє, най й'му горло у черево затєгне, най грими, куда си направив* та ін.

Всі прокляття глибоко занурені в гуцульський світ, їх поява зумовлена гнівом, обуренням, роздратуванням, сплавом емоцій гуцула в складних життєвих ситуаціях. Деякі з них поза Гуцульщиною, її історією, матеріальною та духовною культурою важко збагнути, наприклад, *побила би тє Гердліччіна ниволя тай Юріштанова рука, аби (когось) смерєка утєла* та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» подає обширну інформацію в семантичних характеристиках діалектних номінативних одиниць та в контексті їх використання у літературних текстах і в образно-стилістичних ремаркуваннях, яка дає змогу змоделювати гуцульську мовну картину світу крізь призму української художньої мови. Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблеми полягають у порівняльному вивченні художньої мовної картини гуцулів та гуцульської діалектної мовної картини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Астаф'єва, М. М. & Воронич, Г. В. (2014). *Словник гуцульських говірок Річки та Яворова: У 4-х книгах*. Івано-Франківськ: Місто НВ. Кн. 1. А – Ж.
- Грищенко, П. (2002). До проблеми лінгвістичного опису українського демонімікону. Наталя Хобзей. *Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 3 – 18.
- Грещук В. (Відп. ред.). (2019). *Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові*. Словник: У 2 т. Івано-Франківськ: Місто НВ. Т. 1.
- Гуцульські говірки. Короткий словник*. (1997). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Грещук, Василь, Грещук, Валентина. (2015). *Діалектне слово в тексті та словнику*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Грещук, Василь, Грещук, Валентина. (2018). Мовна картина світу крізь призму художньої мови. Полонина. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич: Посвіт, 28 – 38.
- Демський, Мар'ян. (1994). *Українські фраземи й особливості їх творення*. Львів: Просвіта.
- Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березови*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Серебренников, Б. А. (Відп. ред.). (1988). *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*. Москва: Наука.
- Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т. & Дидик-Меуш, Г. (2013). *Гуцульські світи: Лексикон*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Janów, J. (2001). *Słownik huculski*. Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN.

REFERENCES

- Astafyeva, M. M & Voronich, G. V. (2014). *Slovník hutsul's'kykh hovirok Richky ta Yavorova: U 4-kh knykhakh. [Dictionary of Hutsul dialects of Rivers and Yavorov: In 4 books]*. Ivano-Frankivsk: City of NV. Book 1. A – Ж. [in Ukrainian]
- Gritsenko, P. (2002). Do problemy lnhvistychnoho opysu ukrayins'koho demonimikonu/ [To the problem of linguistic description of the Ukrainian demonimicon]. *Natalya Khobzey. Hutsul's'ka mifolohiya: etnolinhvistychnyy slovník. Instytut ukrayinoznnavstva. [Natalia Hobzey. Hutsul mythology: ethnolinguistic dictionary]*. Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine, 3 – 18. [in Ukrainian]
- Greshchuk V. (Ed.). (2019). *Hutsul's'ka dialektna leksyka ta frazemika v ukrayins'kiy khudozhniy movi. Slovník: U 2 t. [Hutsul dialect vocabulary and phrasemics in the Ukrainian artistic language]*. Dictionary: In 2 volumes. Ivano-Frankivsk: City of NV. T. 1. [in Ukrainian]
- Hutsulski hovirky. Korotkyy slovník. [Hutsul dialects. Short dictionary]*. (1997). Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]

Greshchuk, Vasil & Greshchuk, Valentina. (2015). *Dialektne slovo v teksti ta slovnyku*. [Dialect word in the text and dictionary]. Ivano-Frankivsk: City of NV. [in Ukrainian]

Greshchuk, Vasil & Greshchuk, Valentina. (2018). *Movna kartyna svitu kriz pryzmu khudozhnoyi movy. Polonyna*. [Linguistic picture of the world through the prism of artistic language. Polonina]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in the ethnocultural dimension: Coll. Science*. Drohobych: Posvit. 28 – 38. [in Ukrainian]

Demsky, Marian. (1994). *Ukrayinski frazemy y osoblyvosti yikh tvoremya*. [Ukrainian phrases and features of their creation]. Lviv: Prosvita. [in Ukrainian]

Negrich, M. (2008). *Skarby hutsulskoho hovoru: Berezovy*. [Treasures of the Hutsul dialect: Birches]. Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]

Serebrennikov, BA (Resp. Ed.). (1988). *Rol chelovecheskoho faktora v yazyke: Yazyk y kartyna myra*. [The role of the human factor in language: Language and the picture of the world]. Moscow: Science. [in Russian]

Hobzey, N., Simovich, O., Yastremskaya, T. & Didyk-Meush, G. (2013). *Hutsulski svity: Leksykon* [Hutsul worlds: Lexicon]. Lviv: Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]

Janów, J. (2001). *Słownik huculski*. Kraków: DWN Scientific Publishing House. [in Polish]

УДК 78.071.2

ЗНАК ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНОСУ

Rita KALYKO,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та іноземних мов Національної Металургійної Академії України

(Україна, Дніпро) kalkorita1970@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7895-7078/>

Research ID: <https://publons.com/researcher/3873863/rita-kalko/>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board: 11.09.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

У статті розглянуто питання про знак як універсальний інструмент мовної ідентичності етносу. Авторуказує на особливості розвитку знака в історії семіотики. Охарактеризовано поняття знака та символу. Висвітлено систему принципів мислення найдавніших цивілізацій, поступово перетворену у фіксовані зображення писемних знаків для передачі звучання тих або тих фонетичних чи значущих мовних одиниць. Давні системи письма дають підстави розглядати їхнє виникнення як закономірний підсумок розвитку людського суспільства на певній стадії формування найдавніших цивілізацій. Акцентовано увагу на китайській ієрогліфічній писемності, яка протягом усього свого існування зберігає самотутні риси через відтворення візуальних образів. Доведено, що теорія семіотики в історичному аспекті дає можливість пізнати знак у момент не лише його використання, але й усвідомлення певними спільнотами чи етносами, а також окреслити його тематичне розуміння в конкретний історичний період. Використання знаків китайської класичної мови в такому контексті може допомогти в дешифруванні невідомих текстів.

Ключові слова: *знак; етнос; мовна ідентичність; універсальний інструмент; семіотика; ієрогліфічна писемність.*

SIGN AS A UNIVERSAL TOOL OF ETHNOS' LINGUISTIC IDENTITY

Rita KALKO,

Ph.D. in Pedagogy, associate professor of Translation and Foreign Languages Department National Metallurgical Academy of Ukraine,

(Ukraine, Dnipro) kalkorita1970@gmail.com

The article discusses the issue of a sign as a universal instrument of the linguistic identity of an ethnic group. The purpose of the article is to prove that the study of the principles of thinking of local civilizations recorded in symbolic visual images is possible by studying these systems of signs. The author points out the peculiarities of the development of the sign in the history of Semiotics. The concept of sign and symbol as one of the universal tools is characterized. The system of principles of thinking of the most ancient civilizations, which gradually turned into a fixed symbolic image of written signs, for recording the sound of certain units of language, or certain significant linguistic units, is covered. A large number of examples of ancient writing systems give reason to consider their emergence as a natural result of the development of human society at a certain stage of the formation of ancient civilizations. Attention is focused on the Chinese hieroglyphic writing, which throughout its existence retains ethnogenetic distinctive features through the reproduction of visual images. It has been proved that the theory of Semiotics in the historical sense makes it possible to cognize a sign at the moment, not only its use, but also its awareness by certain communities or ethnic groups, outlining its thematic understanding at a certain historical stage. The use of Chinese classical characters in this context can help in deciphering unknown texts.

Key words: *sign, ethnos, linguistic identity; universal tool; semiotics, hieroglyphic writing.*

Постановка проблеми. Теорія семіотики дає можливість пізнати знак не тільки в момент його використання чи усвідомлення певними історичними спільнотами або ж етносами через окреслення змісту, але також під час тлумачення його ролі, здійснюваного лише в конкретному відношенні. Установлено, що доцільність досвіду – від походження в почуттях до найвищих точок розуміння – можна визначити за допомогою знаків. Звідси випливає, що історія семіотики простежуватиметься в напрямках, які ведуть до того моменту, коли усвідомлена загальна й усебічна роль знака у визначенні накопиченого досвіду й знання. Окреслену проблему розробляли багато видатних лінгвістів, культурологів і філософів (Аристотель, І. Арнольд, Н. Арутюнова, Е. Кант, Е. Касіер, Дж. Локк, О. Лосєв, М. Лотман, М. Мамардашвілі, Ч. Пірс, Дж. Поінсот, О. Потєбня, К. Юнг та ін.). Проте найбільш докладно її можна розглянути в контексті семіотики, яку розуміють як загальну теорію знака, що розглядає специфіку окремих знакових систем та їх функціонування. Серед прихильників цього напрямку доречно відмітити таких учених, як Ф. де Соссюр, В. Гумбольдт, В. Фортунатов, О. Потєбня, Б. де Куртене, В. Богородицький та ін.

Аналіз досліджень. Дослідження праць мислителів античного світу вказують на те, що одним із перших, хто сформулював свої погляди про Знак (Signum) як універсальний інструмент або засіб, за допомогою якого здійснюють повідомлення [communication] будь-якого виду чи рівня, був Бл. Августин. Він уперше запропонував «загальну семіотику», тобто загальну «науку», або «доктрину про знаки», де знаки стають Родом [Genus], у якому Слова [Onomata] і Природні симптоми [Semeia] є уподібненнями, рівними видіві. Хоч, як зазначають дослідники (Дж. Ділі, У. Еко, Р. Ламбертіні), за часів, коли панувала грецька філософія, не було такого поняття, як «знак», яке б відповідало сьогоdnішньому поняттю, тобто яке ми сприймаємо як належне і яке завдяки семіозу уніфікує предмет або об'єкт семіотичного дослідження (Ділі, 2000, с. 164). Б. Вільямс робить висновок, що «від античних часів до сучасності в усіх трактатах про знак його розглядали як «маску Януса», тобто «подвійно»: або відносно до когнітивної снаги самого організму, або відносно до позначуваного змісту. Якщо взяти до уваги таку відмінність, то «проблема правдивої основи» доктрини про знаки буде така: «У чому ж полягає відносна сутність позначування?» (Ділі, 2000, с. 167).

У семіотичному дискурсі поняття «знак» є універсальним елементом бачення, а символ – його особливим різновидом, специфіка якого полягає непряму, умовному характері зв'язку між означуваним і означником, позаяк знак – універсальний складник усякої мовної системи, що не відрізняє одні мови від інших, а об'єднує їх. Для позначення знаків найдавніших систем письма використовують різні терміни. Наприклад, термін «ієрогліф» (від гр. Hieros 'священний' і glyphe 'те, що вирізано') став використовуватися для знаків архаїчних систем писемності у вигляді малюнків (піктограм), а також для літер або символів із прихованим символічним значенням; на позначення близькосхідних клинописних знаків, видряпаних на глиняних табличках, або знаків китайської протоінської цивілізації, що збереглися у вигляді гравюр на керамічних посудинах. Давні греки так називали знаки письма, вирізані на монументальних будівлях Античного Єгипту. Геродот (V ст. до н. е.) використовував для такого письма назву «Hira grammata» ('священні літери'). Можливо, саме такий характер мали таємничі знаки містеричних культів, за допомогою яких посвячені спілкувались між собою. Саме у вигляді «Glyphe» – знаків, написів і текстів, вирізаних на панцирах, черепах і кістках тварин, на керамічних посудинах і на предметах з каменю, нефриту та яшми, – збереглися до наших днів зразки давньокитайських текстів. «У давнину досконалі провідники,

непокоїлись, що бамбукові дощечки з їхніми нотатками пропадуть та щезнуть ... і тому вирізали (glyphe) їх на камені та металі...» (Мо-цзи) (Кобзев, 2002, с. 365).

Мета статті – довести, що дослідження принципів мислення локальних цивілізацій, зафіксованих у знакових візуальних зображеннях, можливе шляхом вивчення зазначених систем знаків. Китайська ієрогліфічна писемність зберігає самобутні риси, суть яких – у відтворенні візуальних образів, що передають значення через піктографічний малюнок, і тому може слугувати ключем для розуміння глобальних семіотичних проблем.

Виклад основного матеріалу. Найбільш ґрунтовно розкривають самобутність класичної китайської мови базисні універсальні категорії китайської класичної мови: «Вень» (文) і «Цзи» (子); «Дао» (道) і «Де» (德), «Інь» і «Ян» (陰 陽). Ієрогліф «Вень» (文) (радикал Кансі 67) характеризується надзвичайно багатою семантикою, на що вказує розмаїття його словникових та етимологічних значень, графічно зафіксованих у найдавніших формах зображення. До перших належать: «знаки, писемність, культура, цивілізованість, громадянський, гуманітарний, просвіта, навчання, література, вишукана словесність, стиль». Щодо етимологічного значення, то ієрогліф «Вень» 文 трактують як «татування, узор, орнамент» (Кобзев, 2002, с. 180 – 181). Буквальне значення цього ієрогліфа: ‘чоловік, який стоїть зі схрещеними руками, або чоловік з татуванням на грудях’. У більш широкому значенні «Вень» (文) означає будь-яку виявлену впорядкованість: наприклад, у контексті «живої природи» – це «узори» на шкірах тигрів та леопардів або «знаки тварин та птахів», тобто осмислена інтерпретація системи їхніх слідів – «Чжуан-цзи», розд. 7 (Мудрець Китаю, с. 168). У цьому контексті доречно згадати протоієрогліфи архаїчної китайської писемності, які часто називали «пташиними знаками даосів» (鳥跡). Щодо «неживої природи», то це «знаки неба» (тянь вень), астрономічні об’єкти та явища або «знаки землі» (ді вень), символи «праху земного» – «Чжуан-цзи» розд. 7 (Кобзев, 2002, с. 171). Конфуцій у «Лунь Юй» характеризував «Вень» (文) як культуру, пов’язану з освіченістю, ритуалом, музикою та вважав, що її гармонійне поєднання з природною основою є ознакою «шляхетної людини» (цзюнь цзи) (君子) або «досконалої людини» (чен жень) (Кобзев, 2002, с. 181).

Дослідження ієрогліфа «Цзи» (子) розкриває дуже важливий для розуміння цього ієрогліфічного поняття семантичний пласт, вивчення якого в культурно-історичному контексті вносить істотні уточнення в проблему розвитку знакових традицій у Давньому Китаї. Ієрогліф

«Цзи» 子 позначає безтурботність, тишу, спокій. Цей головний компонент пари «Гуй цзи» (‘занурення в безтурботність’) у китайських словниках трактовано як евфемізм, уживаний на позначення смерті (буддистського) монаха або монахині, тобто спочинку, або успіння, з відтінком перевтілення. Але слова «спочити» та «усопнути» прямо не вказують на смерть або небуття, звідси й «Цзи» (子) не має такого значення. У конфуціанських та неоконфуціанських канонах «Лунь Юй» та «Мен Цзи» не виявляємо цього ієрогліфа, але в даоському каноні «Дао Де Цзін» (п. 25) «Цзін» є атрибуту «Дао» (Древнекитайская философия, 1972 – 1973, с. 122). Так, у буддистських текстах ієрогліф «Цзи» (子) співвідноситься з санскритськими термінами «*Prasama*», «*Vivikta*», «*Santi*», які означають «спокій та занурення в нірвану» (Кобзев, 2002, с. 190 – 191). У китайській етномовній картині світу можна чітко виокремити автентичні та вестернізовані (Індія для Китаю також Захід) концепти. «Цзи» 子 – продукт впливу на китайську свідомість буддистських традицій перевтілення душі, згідно з яким *exitus letalis* не має трагічного забарвлення, бо душа людини просто змінює тіло.

Дослідження з етимології ієрогліфів «Вень» (文) і «Цзи» (子) вказують, по-перше, на розвиток засобів опосередкованої комунікації, пов’язаних із традиціями розфарбовування й татуювання тіл при обрядах ініціації й легітимізації нового суспільного статусу, та на зв’язок образотворчих знаків із набутими іменами (*Nomen*) людей як засобом соціальної регуляції суспільства. По-друге, простежується чітка графічна вказівка на уявні образи та на їхні лексичні реалізації – «Назви» (словник «Шовень цзецзи»), тобто «Вень» (文) пов’язувалось із зображенням семантичного поля значень, а «Цзи» (子) – з лексичними значеннями, об’єктивованими в мовленні. Художні знаки «Вень» (文), трансформуючись у свідомості носіїв мови в номінативні знаки, пов’язані зі змістом і зі словами мовлення, перетворювалися в їхні назви – «Цзи» (子).

Характерне для давніх суспільств поняття циклічного часу дає загальну глобальну циклічну модель світобудови, категоризовану в концепцію «Інь-Ян» (陰 陽) – універсальну основу традиційної китайської культури. Стародавні форми накреслення ієрогліфів «Інь» і «Ян» (陰 陽) фіксували прості та водночас фундаментальні речі. Комплекс значень ієрогліфів «Інь» і «Ян» (陰 陽) характеризується контрастом та порівнянням: небо може бути хмарне або сонячне; на землі може бути тінь або світло, холод або тепло, сухо або волого. Як символи природних явищ, ієрогліфи «Інь» і «Ян» 陰 陽 позначали відповідні пори року, а також були символами «Творців» змін на Землі. Біном «Інь-Ян»

陰 陽 природно співвідноситься з іншими китайськими поняттями, наприклад, з поняттям, позначуваним ієрогліфом «Ци» (氣) (основна графема – радикал Кансі (气) 84 – Повітря, Газ). У стародавніх формах зображення це символізувало сходження пари до небес, яка збирається там у хмари. Саме туман, що піднімається в Небо й утворює хмари, зафіксований у найдавнішій формі накреслення «дошових хмар» в ієрогліфі «Інь». У контексті китайської філософії ієрогліф «Ци» (氣) став розглядатися як символ двох крайніх фаз процесу перетворення: «Інь» (陰) – хмарне похмуре небо та «Ян» (陽) – чисте, сонячне, а також став узагальнювальною категорією для позначення великої кількості різних феноменів. Отже, концепція «Ян-Інь» (陽陰) відбиває фундаментальні процеси чергування літа й зими, дня й ночі, тепла й холоду, світла й тіні, саме це описують стародавні тексти: «Інь породжує Ян, Ян породжує Інь». Це й відбувається в потоці реального часу, реалізується в зміні днів і ночей, років та зим і графічно відображене на монаді Даоського Кола.

Яскравим прикладом праобразів ієрогліфічних знаків у китайській мові є поняття, позначувані ієрогліфами «Дао» (道) і «Де» (德). Накреслення ієрогліфа «Дао» (道) характеризує зображення того, що і як бачить людина в процесі руху або переміщення. В ієрогліфі «Дао» (道) відбито зорове сприйняття людиною життєвого простору – фундаментальної умови її чуттєвого сприйняття, що передує осмисленню й розумінню. Як універсальна основа людського сприйняття, ієрогліф «Дао» (道) може використовуватися як знак загального опису дійсності, а виражене в ньому ядро значень співвідноситься з загальною структурою позиції, яку займає людина у світі. «Дао» (道) й «Де» (德) утворюють корелятивну пару; як одна з найголовніших, найбільш популярних і специфічних категорій, «Дао» (道) має надзвичайно широке коло значень: шлях, підхід, графік, функція, метод, закономірність, принцип, клас, учення, теорія, тлумачення, виклад, мораль, правда, абсолют; англ. – way (of action), road, path, reason, principle, truth, doctrine, teaching, absolute; фр. – voie (du devoir), route, mayen; нім. – Sinn. Еквівалентами «Дао» (道) часто вважають Логос і Брахман. У «Дао Де Цзін» «Дао» (道) постає як генетично-організаційна функція єдності щодо «наявності буття та відсутності небуття» (Кобзев 2002, с. 230). У сучасній китайській мові біном «Дао Де» означає мораль, моральність.

Категорія «Де» (德) належить не лише до найдавніших категорій китайської філософії, але й до найдавніших слів китайської писемності. Уже в інських написах присутній цей ієрогліф на ворожильних кістках

(друга половина II ст. до н. е.). Він має надзвичайно широкий спектр значень: «якість, обдарування, благодать, чесноти, гідність, звитяга, моральна перевага, закономірність» (укр.); «virtue, character, (moral) power, moral force, particular focus, (outflowing) operation (of the Tao), exemplification of Tao» (англ.); «vertu, beinfaissance, bonte, efficience» (фр.); «Lebenskraft» (нім.). У найзагальнішому розумінні «Де» (德) означає головну якість, що зумовлює найдосконаліший спосіб буття кожної окремої істоти чи речі, тобто індивідуальну благодать, через що нерідко визнається омонімом «Де» (德) – «досягнення, осягнення, здобуття». Оскільки специфіку людини китайські мислителі вбачали здебільшого в її здатності дотримуватися належної справедливості «І» (義) та благопристойності – етикету «Лі» (禮), то й людське «Де» (德) розумілося переважно як чесноти, хоч могло позначати й тілесні якості. Як внутрішньо обмежена і природна якість, «Де» (德) становить опозицію до фізичної сили «Лі» (禮), насильства, покарання «Сін» та закону «Фа» (法). Поєднання «У де» – «п'ять благодатей» (五常) з часів Цзоу Яня (IV – III ст. до н. е.) стає синонімічним «У сін» – «п'яти елементам» (五行), тобто п'яти універсальним класифікаційним рядам чи фазам, таким, як «Вода», «Вогонь», «Дерево», «Метал», «Земля». Як якість індивідуальна «Де», на відміну від загального й абсолютного Дао – Шляху, є якістю відносною.

У Китаї ієрогліфічне письмо активно використовують із II тис. до н. е. Про це свідчить розвинена система писемності династії Шан-Інь (商殷) (XVI – XII ст. до н. е.), яка включала в себе як мінімум 4 971 знак письма (ієрогліфів). Така поважна традиція разом з іншими проблемами об'єктивно-наукового дослідження давньокитайських ієрогліфічних понять актуалізує проблему вивчення й розуміння давньокитайської мови та засобів її писемної фіксації, на що звернено увагу в численних працях китайських учених-мовознавців – Ма Цзяньчжун, Чи Цзинси, Гао Минкай, Чи Ван та ін. (李少林 2007, с. 294). У процесі еволюції знаків китайської писемності, що мали спочатку виразний графічний характер, «знаки-петрогліфи» залишилися принципово незмінними щодо передачі первісного змісту. Спочатку європейська наука вважала ієрогліфічну писемність засобом консервації архаїчного китайського суспільства під іноземним (маньчжурським) пануванням династії Цін (清朝) (1644 – 1911) та засобом інтелектуального перетворення Китаю на «хвору людину Азії». Більш модерні дослідники відзначають, що принципова незмінність китайської писемності як «значеннєвого» письма протягом усього часу свого побутування зумовлена винятково типологічними особливостями давньокитайської, китайської й групи сіно-ти-

бетських мов, належних до аморфного або ізолюючого типу. Так, якщо в японській та корейській писемностях, створених на засадах китайської, відбулося доповнення знаків «значеннєвого» письма введенням фонетичних знаків для фіксації морфологічних змін у словах, то китайська мова не погребувала введення додаткових знаків, що й стало найважливішим чинником консервації китайського значеннєвого письма, багато тисяч знаків якого дотепер залишаються незмінними з погляду принципів фіксації інформації. Усі спроби створення в Китаї чіткої системи алфавіту були марними, а китайська писемність і в наші дні продовжує зберігатися як значеннєве письмо, або писемність ідеографічного типу, що не виключає використання «спрощених» ієрогліфів. Отже, особливості сіно-тибетських мов, які входять до сіно-тибетської мовної сім'ї, сприяли збереженню в Китаї різних систем знакового письма. Невелика кількість фонетичних знаків для відтворення звуків є відображенням абетки будь-якої мови в сучасному розумінні, з властивою їй чіткою структурою й доступністю щодо засвоєння та використання знаків у писемності. Усі ці чинники й зумовили витіснення найдавніших систем значеннєвого, або ідеографічного, письма та поширення фонетичних писемностей.

Зазначене вказує на специфічні відмінності давньокитайської й китайської писемної культури від європейських писемних культур, оскільки типу мислення в ієрогліфічних культурах відповідає символічне позначення слів на письмі, яке формує не послідовний текст, а матричний; це необхідно враховувати при вивченні давньокитайської класичної мови. Ієрогліфічні знаки сприймаються цілісно в поєднанні з образом, відтвореним у зображенні.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Вивчення принципів мислення найдавніших цивілізацій, поступово перетворених у знакові зображення, передбачає розуміння та необхідність пізнання того, як саме фіксувалися ці знання, що й припускає вивчення систем знаків. Щодо типів писемних знаків, то одні з них слугують для запису звучання фонетичних одиниць мови, інші – для запису певних значущих мовних одиниць, без позначення звукових складників. Існують знаки, які можуть бути цілком не пов'язані з мовленням, а тільки передавати у мові зміст, що й було характерною рисою знаків найдавніших систем писемності. Китайська ієрогліфічна писемність протягом усього періоду функціонування зберігає самобутні риси, що полягають у відтворенні візуальних образів, які передають значення зображуваного через піктографічний малюнок.

Позаяк розвиток засобів фіксації розмовної мови етносів різних культурних ареалів відбувався від ієрогліфічного до фонематичного символу, то використання знаків ізольованого типу мов, зокрема класичної китайської, може допомогти при дешифруванні невідомих текстів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Ділі, Дж. (2000). *Основи семіотики*. Львів: Арсенал.
- Кобзев, А. И. (2002). *Философия китайского неоконфуцианства*. Москва: Вост. лит.
- Тойнбі, А. Дж. (1995). *Дослідження історії*. Київ: Основи. Т. 2.
- Мудрецы Китая. Ян Чжу, Лецзы, Чжуанцзы. Перевод с китайского Л. Д. Позднеевой.* (1994). Санкт-Петербург: «Петербург-XXI век», ТОО «Лань».
- Древнекитайская философия. Собрание текстов* : в 2 т. / пер. с кит. сост. Ян Хин-Шун. (1972 – 1973). Москва : Мысль. (Философское наследие).
- 李少林; 刘正梅. *中国兵法全书*. 北京: 北京燕山出版社. 2007年.

REFERENCES

- Dili, Dzh. (2000). *Osnovi semiotiki [Fundamentals of semiotics]*. Lviv: Arsenal. [in Ukrainian]
- Kobzev, A. I. (2002). *Filosofiya kitayskogo neokonfutsianstva [The philosophy of Chinese neo-Confucianism]*. Moscow: Vost. lit. [in Russian]
- Toynbi, A. Dzh. (1995). *Doslidzhennya istorii [History research]*. Kyiv: Osnovi. T. 2. [in Ukrainian]
- Mudretsy Kitaya. Yan Chzhu, Letszy, Chzhuantszy. Perevod s kitayskogo L. D. Pozdneevoy [The sages of China. Yang Zhu, Leji, Zhuangzi. Translated from Chinese by L.D. Pozdneeva]*. (1994). Sankt-Peterburg: «Peterburg-XXI vek», TOO «Lan». [in Russian]
- Drevnekitayskaya filosofiya. Sobraniye tekстов [Ancient Chinese philosophy. Collection of text: in 2 vols.]* : v 2 t. per. s kit. sost. Yan Khin-Shun. (1972 – 1973). Moscow : Thought. (Philosophical heritage). [in Russian]
- 李少林; 刘正梅. *中国兵法全书*. 北京: 北京燕山出版社. 2007年. [Li Shaolin; Liu Zhengmei. *The Chinese Art of War*. Beijing: Beijing Yanshan Publishing House]. [in Chinese].

УДК 811.161.2'342.8'282.2

СУЧАСНІ АКЦЕНТНІ ТИПИ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЯК РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ АКЦЕНТНИХ ПАРАДИГМ

Галина КОБИРИНКА

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України

(Київ, Україна) Kobyrunka2008@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6615-4924>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board:
12.10.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

Статтю присвячено аналізу наголошування якісних прикметників, які диференціюють український діалектний обшир. Про це яскраво свідчать карти Атласу української мови, на яких відображено діалектні особливості наголошування прикметників. Постає питання генези акцентуаційних типів, виявлених в українських говірках, а також напрямів змін наголосу: із кореня на префікс, суфікс, флексію чи навпаки. Підкреслено доцільність не тільки виявити, а й пояснити функціонування сучасних акцентних типів.

Докладний аналіз наголошування прикметників здійснено на ґрунті діалектних текстів як цілості, які представлені в збірниках діалектних текстів, зокрема і в хрестоматії діалектних текстів – Говори української мови. Збірник текстів (Тексти), у яких репрезентовано південно-східні, південно-західні, північні, а також описові праці. Для з'ясування історії виникнення акцентних типів використано праці з історичної акцентології, зокрема Л.А. Булаховського, З.М. Веселовської, В.Г. Склярєнка, В.М. Ілліча-Світича та ін.

Унаслідок проведеного дослідження визначено сучасні акцентні типи й проаналізовано їх як рефлексії пізньопраслов'янських акцентних парадигм.

На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про те, що якісні прикметники в українських говірках зберігають і давнє місце наголосу, і набули нового типу наголошування.

Чинниками, які впливали на наголошування прикметників, є: утрати колишніх інтонаційних і часокількісних відношень; зміна інтонацій (спадний наголос у нечленній формі переходив на висхідний – кореневий – у членній формі); змішування двох типів наголосу при утворенні членних форм прикметників від нечленних; зокрема, коли членні і нечленні форми прикметників мають різний на-

голос. При утворенні членних форм прикметників від нечленних відбувалася не тільки зміна структури слова, а й зміна інтонацій: спадний наголос у нечленній формі перетворювався у членній формі прикметників на висхідний – кореневий.

Підкреслено, що в запропонованій студії представлено лише фрагмент вивчення функціонування в українських говірках сучасних акцентних типів як рефлексів праслов'янських парадигм прикметників. Саме тому досліджувати процеси, явища наголошування прикметників, які і диференціюють й інтегрують український діалектний простір залишається перспективним.

Ключові слова: *говірки; прикметники; акцентні типи; акцентні парадигми; український діалектний простір.*

MODERN ACCENT TYPES OF QUALITATIVE ADJECTIVES IN UKRAINIAN DIALECTS AS REFLEXES OF PROTO-SLAVIC ACCENT PARADIGMS

Galina KOBURYNKA

candidate of Philological Sciences, senior researcher at the Department of Dialectology Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine) Koburynka2008@ukr.net

The article is devoted to the analysis of the emphasis of qualitative adjectives that differentiate the Ukrainian dialect. This is clearly evidenced by the maps of the Atlas of the Ukrainian language, which reflect the dialectal features of the stress of adjectives. The question arises of the genesis of accentuation types found in Ukrainian dialects, as well as the directions of accent changes: from root to prefix, suffix, inflection or vice versa. The expediency of not only identifying but also explaining the functioning of modern accent types is emphasized.

A detailed analysis of the emphasis of adjectives is carried out on the basis of dialect texts as a whole, which are presented in collections of dialect texts, in particular in the textbook of dialect texts - Dialekts of the Ukrainian language. Collection of texts (Texts), which represent the south-eastern, south-western, northern, as well as descriptive works. To clarify the history of the emergence of accent types used works on historical accentology, in particular L.A. Bulakhovsky, V.M. Ilyich-Svitich, V.G. Sklyarenko, Z.M. Veselovskaya.

As a result of the research, modern accent types were identified and analyzed as reflexes of late Proto-Slavic accent paradigms.

Based on the analysis, it is concluded that qualitative adjectives in Ukrainian dialects retain the old place of emphasis, and acquired a new type of emphasis.

Factors that influenced the emphasis of adjectives are: loss of former intonation and temporal-quantitative relations; change of intonations (descending emphasis in the non-article form passed to ascending - root - in the article form); mixing of two types of stress in the formation of article forms of adjectives from non-article; in particular, when article and non-article forms of adjectives have different emphasis. In the formation of article forms of adjectives from non-article there was not only a

change in the structure of the word, but also a change in intonations: the descending stress in the non-article form was transformed in the article form of adjectives into ascending - root.

The proposed study presents only a fragment of the research of the functioning of modern accent types in Ukrainian dialects as reflections of Proto-Slavic paradigms of adjectives. That is why it remains promising to study the processes and phenomena of stressing adjectives that both differentiate and integrate the Ukrainian dialect space.

Key words: *dialects; adjectives; accent types; accent paradigms; Ukrainian dialect space.*

Постановка проблеми. В українському мовознавстві до питань, які вимагають докладного вивчення, належить вияв закономірностей, тенденцій наголошування в говірках. Попри те, що є окремі відомості про особливості словесного наголосу в українських діалектах, ґрунтовного дослідження діалектної акцентної системи в цілому й прикметникової зокрема немає. Наголошування прикметників в українському діалектному просторі є однією з диференційних рис. Про це яскраво свідчать дескриптивні, лінгвогеографічні дослідження, зокрема карти Атласу української мови (далі – АУМ), на яких відображено наголошування прикметників: якісних *вуз'киї, вох'киї, т'іс'ниї* – *'вуз'киї, 'вохкиї, 'т'існий* (АУМ, т. 2, к. 131), *р'ас'ниї* – *'р'асниї* (АУМ, т. 1, к. 154), *ряб'иї* – *'рябий* (АУМ, т. 1, к. 50); із суф. *-еньк-*: *б'ілен'киї, то'нен'киї, ле'ген'киї* – *'б'ілен'киї, 'тонен'киї, 'леген'киї* (АУМ, т. 1, к. 155, 355); відносного *ка'нус'т'анії* – *ка'нус'т'анії* (АУМ, т. 1, к. 111).

Сьогодні важливо виявити й пояснити акцентуаційне явище, рису, дати йому мовну характеристику в просторі і часі.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві лексико-граматичні функції прикметника, його особливості неодноразово були об'єктом вивчення дослідників літературного стандарту (праці Ю. А. Карпенка, В. Ю. Франчук, В. О. Горпинича, А. П. Грищенко, Н. Ф. Клименко, В. В. Грещука, Л. В. Асіїв та ін.) та діалектної системи (праці С. П. Бевзенка, Й. О. Дзєндзелівського, Н. П. Прилипка, Ю. В. Громика, Л. Г. Гажук-Котик, І. В. Симоненка та ін.).

Наголошування прикметників на матеріалі літературної мови досліджували: А. П. Білоштан, зокрема членних прикметників (Білоштан, 1958), Г. Ф. Щербатюк – прикметників на *-овий (-евий)* (Щербатюк, 1974); на матеріалі поезії Лесі Українки – М.С. Сачко (Сачко, 2006). Взаємозв'язок наголосу, зокрема і прикметників, із фонетичними процесами, морфологічними особливостями досліджено в колективній монографії «Морфемна структура слова» (Морфемна, 1979). Системний аналіз становлення, розвитку української акцентної системи в цілому і

прикметників зокрема здійснив В. М. Винницький (Винницький, 2002, с. 245 – 312).

Вивченню напрямів розвитку сучасних акцентних типів прикметників з увагою до історичних процесів присвячені праці І. Огієнка (Іларіон, 1952, с. 158 – 177), Л. А. Булаховського (Булаховський II, 1977, с. 366 – 433; 436), а також З. М. Веселовської, яка досліджувала український наголос за акцентованими пам'ятками кінця XVI – XVIII століть (Веселовська, 1970). Особливості наголошування прикметників в українській мові у зв'язку з системою праслов'янських інтонацій представлено в праці О. І. Белича «Акцентне студіє» (Белич, 1914). Спостереження й висновки О. І. Белича доповнив та вніс у них корективи Л. А. Булаховський (Булаховський II, 1977, с. 366 – 436). Реконструкцію пізньопраслов'янських акцентних парадигм прикметників здійснив В. Г. Складенко, залучивши для цього давні слов'янські пам'ятки (Складенко, 1998).

Свого часу Л. А. Булаховський, досліджуючи процеси наголошування в українській мові, зауважив, що обмежився даними зі *Словника української мови* за ред. Б. Грінченка, не залучивши до аналізу діалектні свідчення, оскільки такий матеріал був позбавлений потрібної повноти (Булаховський II, 1977, с. 366 – 436). Тенденції наголошування прикметників на діалектному матеріалі представлено в працях В. П. Кирилича (Кирилич, 1995), Г. С. Кобиринки (Кобиринка, 2012).

Мета статті. Проаналізувати сучасні акцентні типи прикметників в українських говірках, їх походження і зв'язок із праслов'янськими акцентними парадигмами.

Виклад основного матеріалу. Питання генези акцентуаційних явищ в українських говірках, напрями змін наголосу (із кореня на префікс, суфікс, флексію чи навпаки) залишаються сьогодні відкритими. Для їх з'ясування сучасні акцентні типи зіставлено з реконструйованими праслов'янськими акцентними парадигмами, свідченнями писемних пам'яток.

Аналіз наголошування прикметників здійснено на ґрунті дескриптивних, лексикографічних праць, діалектних текстів як цілості. Зокрема, використано і хрестоматію діалектних текстів – *Говори української мови. Збірник текстів* (Тексти), у якій репрезентовано південно-східні, південно-західні, північні говірки. Для з'ясування історії виникнення акцентних типів використано дослідження з історичної акцентології, зокрема Л. А. Булаховського (Булаховський, 1977), В. Г. Складенка (Складенко, 1998), З. М. Веселовської (Веселовська, 1970), В. М. Ілліча-Світича (Ілліч-Світич, 1963), В. В. Колесова (Колесов, 1972), А. А. Залізняка (Залізник, 1985), В. А. Дибо (Дыбо, 1981)).

З'ясовано, що в українських говірках якісні непохідні прикметники поділяються на два акцентні типи (далі – а. т.): кореневий а. т. та флективний а. т. Ті самі прикметники в українськомовному просторі можуть мати різну акцентуаційну поведінку.

Зокрема, деякі двоскладові прикметники з односкладовою основою в середньополіських говірках мають кореневий наголос: *'важке* (Тексти; ГЧЗ, 75, 348), *др'убни'* (ГЧЗ, 346), *'жи'в'ї'* (Тексти; Машеве 1, 22), *'жи'в'ї'їе* (Машеве 1, 26), *'малим* (ГЧЗ, 337), *м'йака* (ГЧЗ, 87), *'н'їзка* (ГЧЗ, 86), *'нова* (ГЧЗ, 24), *п'лоски* (К; С), *п'рудк'е* 'тверде (про жито)' (ГЧЗ, 353), *р'асниї* (ЛАПП, к. 35), *с'машина* (ГЧЗ, 83), *с'тари* (ГЧЗ, 140), *с'таре* (Тексти; К; С), *с'тар'ї'їе* (ГЧЗ, 140, 335; Машеве 2, 16), *т'верда* (Тексти; ГЧЗ, 80), *т'верде* (Тексти; К; С); зазначеним прикметникам в інших українських говірках властивий флективний наголос. Virізняються в загальноукраїнському контексті за ознакою наголошування прикметників і говірки карпатської групи південно-західного наріччя, зокрема флективним наголошуванням таких двоскладових прикметників: *мерт'вий*, *гар'дий* (Чучка, 60), *їас'ний* (Чучка, 60); *soloт'кый* (Панькевич 1938: 328 – 329), *б'їд'ний*, *б'ут'ний* 'зухвалий', *нис'кий*, *туч'ний*, *царс'кий*, *ц'їлий* (Онишкевич, ч. 1; Тексти: 244, 275, 277, 283, 306), *зуйїд'ний* 'досадний' (Онишкевич, ч. 1).

Постають питання: «Як співвідносяться сучасні діалектні а. т. і праслов'янські акцентні парадигми (далі – а. п.) прикметників? Як постали сучасні а. т. в українських говірках? Який із а. т. – кореневий чи флективний – є давнім, які причини зміни а. т.?».

У пізньопраслов'янський період якісні прикметники могли належати до баритонованої а. п., окситонованої а. п. та рухомої а. п. (Скляренко, 1998). Зміни місця наголосу відбувалися в праслов'янській мові «внаслідок утрати колишніх інтонаційних і часокількісних відношень» (Веселовська, 1970, с. 82). Як зазначає Л. А. Булаховський, «при праслов'янському кінцевому наголосі в нечленній формі членна дістала наголос на корені з новоакутовою інтонацією. В цій категорії слов'янські мови подають досить згідні дані» (Булаховський II, 1977, с. 370). Членні форми прикметників, які утворилися від нечленних форм із акутовою інтонацією (із баритонованою а. п.), зберігали місце наголосу, тобто мали кореневе наголошування (Веселовська, 1970, с. 82).

Кореневий а. т. якісних прикметників, які зафіксовано в українських говірках, може бути рефлексом пізньопраслов'янської окситонованої а. п. та баритонованої а. п. Зокрема, якісні прикметники *'боси'*, *г'руби'*, *'косі*, *с'в'етли*, *т'верди* є рефлексом окситонованої акцентної парадигми коротких прикметників (Булаховський II, 1977, с. 369 – 371; Колесов,

1972, с. 102, 105, 109; Скляренко, 1998, с. 303 – 304); прикметники ¹б'їє-ли, ¹голи, ¹добри, ^кругли, ¹мокри, ¹мудри, ¹остри, ^плоски, ^св'єжи, ^скори, ¹чорни – баритоновані акцентної парадигми повних прикметників (Булаховський II, 1977, с. 369 – 371, 418; Скляренко, 1998, с. 140, 297, 303; Иллич-Свитыч, 1963, с. 141 – 143; Дыбо, 1981, с. 108, 123, 21; Колесов, 1972, с. 92 – 98, 209 – 210, 220; Зализняк, 1985, с. 136).

У пізньопраслов'янській мові баритонована а. п. була властива також якісним прикметникам із двоскладовою основою, які в сучасних українських говірках вживаються з наголосом на другому складі від початку слова: ба¹гати^і (К; С), го¹тови (К; С), здо¹рови (К; С); прикметник ви¹сели реконструйовано з окситонованою акцентною парадигмою (Булаховський II, 1977, с. 367, 418; Колесов, 1972, с. 5, 11; Скляренко, 1998, с. 302).

Флексійний акцентний тип якісних непохідних прикметників із однокладовою основою та повноголосних форм є рефлексом пізньопраслов'янської окситонованої акцентної парадигми: глу¹хи^і (К; С), гус¹ти^і (К; С); доро¹ги^і (К; С), моло¹ди^і (К; С) (Булаховський II, 1977, с. 368, 418; Колесов, 1972, с. 101 – 103, 106 – 107; Скляренко, 1998, с. 304). У пам'ятках також зафіксовано прикметники з наголосом на закінченні, напр.: блъ¹дый, жи¹вый, ру¹дый, ху¹дый (Веселовська, 1970, с. 82).

Зауважимо, що в українських пам'ятках кінця XVI – поч. XVIII століть якісні прикметники представлено в нечленній та членній формах, із різними а. т. – кореневим, флективним, а також із варіантним наголошуванням. Чинниками, унаслідок яких відбувалися зміни а. т. у прикметниках, були втрата колишніх інтонаційних і часокількісних відношень та зміна структури прикметника – нечленні форми ставали членними.

Нечленні форми прикметників із однокладовою основою: ¹мала, ¹живи, ¹легки, ¹пусты, ¹тяжка; а також прикметники із двоскладовою основою: ¹весель, ¹зелень, ¹молода в українських пам'ятках зафіксовано з кореневим наголошуванням; на думку З. М. Веселовської, кореневий наголос нечленних форм прикметників «це результат узагальнення, відхід від давньої системи; вирівнювання наголосу відбувалося за аналогією до форми чоловічого роду» (Веселовська, 1970, с. 80 – 86).

Членним формам прикметників була властива баритонована а. п. та окситонована а. п.:

– баритоновану а. п. мали членні прикметники, які утворилися від нечленних форм із акутовою інтонацією (іншими словами – від коротких форм із кореневим наголосом);

– окситоновану а. п. мали членні прикметники, які утворилися від: а) нечленних форм із акутовою інтонацією; б) нечленних форм із ци-

ркумфлексивними довготами або мали короткості на кореневому наголошеному складі; у цій позиції наголос на флексії властивий членним прикметникам усіх східнослов'янських мов. Такий висновок робить З. М. Веселовська, зіставивши наголос у пам'ятках кінця XVI – XVIII століть української, російської, білоруської мов (Веселовська, 1970, с. 82).

Чимало непохідних повних прикметників в українських говірках вживаються з варіантним наголосом, який диференціює український діалектний простір, зокрема: *ма'лий* – *'малий*, *но'вий* – *'новий*, *ста'рий* – *'старий*, *твер'дий* – *'твердий*, *т'існий* – *'тісний*, *ц'ілий* – *'цілий*. Із різними типами наголошування прикметники зафіксовано і в давніх українських пам'ятках, напр.: *ма'льий* – *'мальйй*, *но'вйй* – *'новйй*, *с'тарый* – *'старое*, *твер'дый* – *'твердый*, *т'ьс'ное* – *'т'ьсное*, *ц'ь'люю* – *'ць'люю* (Веселовська, 1970, с. 83).

Для з'ясування походження типу наголосу: який є первинним, а який вторинним утворенням, необхідно аналізувати кожне слово зокрема. Наприклад, у прикметнику *'тісний* Т. Лер-Сплавінський визначає кореневий наголос як первинний (Lehr-Splawinski, 1957, s. 58). Л. А. Булаховський, залучивши до аналізу сербські й словенські форми, кваліфікує кореневий наголос прикметника *'цілий* як вторинний (Булаховський 1977). Із наголошеним закінченням в українських пам'ятках зафіксовано прикметник *мертвий*; це дає підстави вважати, що говірки карпатської групи, на відміну від інших, зберігають давнє наголошування цього слова. Слушно зауважує Л. Л. Васильєв, що вагання наголосу відбувається внаслідок змішування двох типів наголосу при утворенні членних форм прикметників від нечленних, зокрема, коли членні і нечленні форми прикметників мають різний наголос. При утворенні членних форм прикметників від нечленних відбувалася не тільки зміна структури слова, а й зміна інтонацій: спадний наголос у нечленній формі перетворювався у членній формі прикметників на висхідний – кореневий. Наголос прикметників *'новий*, *'простий* на корені дослідник пояснює аналогією до нечленної форми (Васильєв, 1929, с. 44).

Водночас зміна наголосу може бути спровокована і семантичною близькістю прикметників. Наприклад, наголос на корені в прикметнику *'лівий* пояснюють асоціацією до прикметника *'равий*; *ста'рий* – до *моло'дий*; *'босий* – до *'голий* (Веселовська, 1970, с. 84 – 85; Булаховський, 1977).

Дослідники історичної акцентології зауважують, що членні прикметники, які в нечленних формах мали акутову інтонацію, у членних формах або зберігали наголос на корені, або наголос переходив на за-

кінчення; наголос на корені членних форм прикметників, які утворені від нечленних, є давнім (Ларіон, 1952, с. 159; Веселовська, 1970, с. 80 – 86; Булаховський II, 1977, с. 367 – 368). Більшість таких прикметників у пізньопраслов'янський період належали до баритонованої акцентної парадигми (Скляренко, 1998, с. 136–143; Иллич-Свитыч, 1963, с. 154; Дыбо, 1981, с. 107, 23, 107, 188; Колесов, 1972, с. 205, 206, 209; Зализняк, 1985, с. 133).

Висновки і перспективи. Отже, рефlekсами пізньопраслов'янських акцентних парадигм якісних прикметників є такі акцентні типи, виявлені в сучасних українських говірках:

баритонованої а. п. – кореневий а. т. (*'бієли, 'голи, 'добри, к'ругли, 'мокри, 'мудри, 'остри, 'п'лоски, с'в'єжи, с'кори, 'чорни; ба'гаті, го'тови, здо'рови*);

окситонованої а. п. – кореневий а. т. (*'боси, з'руби, 'косі, с'в'єтли, т'в'єрди, ви'сели*); флексійний а. т. (*злу'хи, зус'ти, доро'ги, моло'ди*).

Як свідчить проаналізований матеріал, якісні прикметники в українських говірках зберігають давнє місце наголосу й водночас набули нового типу наголошування.

Чинниками, які впливали на наголошування прикметників, є: втрачає колишніх інтонаційних і часокількісних відношень; зміна інтонацій (спадний наголос у нечленній формі переходив на висхідний – кореневий – у членній формі); змішування двох типів наголосу при утворенні членних форм прикметників від нечленних; аналогічні зміни; семантична близькість прикметників.

Підкреслено, що в запропонованій студії представлено лише фрагмент вивчення функціонування в українських говірках сучасних акцентних типів як рефлексів праслов'янських парадигм прикметників, які свідчать про те, що наголошування в українських говірках – це процес історичний, який має тяглість у часі і просторі. Саме тому досліджувати діалектні явища наголошування, які диференціюють і водночас інтегрують український діалектний простір, залишається на часі.

ДЖЕРЕЛА

АУМ	<i>Атлас української мови: в 3 т. (1984–2001). Т. 1–3. Київ.</i>
Тексти	<i>Говори української мови (Збірник текстів) (1977). За ред. Т. В. Назарової. Київ.</i>
ГЧЗ	<i>Говірки Чорнобильської зони. Тексти (1996). За ред. П. Ю. Гриценка. Київ.</i>
К	<i>Рукописні матеріали М. М. Ткачук із говірки с. Корогод Чорнобильського р-ну Київської обл.</i>

- Машеве 1 Говірка села Машеве Чорнобильського району. (2003). Ч. 1. Київ.
- Онишкевич Онишкевич М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок*. У 2-х т. Київ: Наукова думка.
- Панькевич Панькевич І. (1938). *Українські говори Підкарпатської Русі та суміжних областей*. Ч. 1. Прага.
- С Рукописні матеріали Г. С. Кобирички з говірки с. Сукачі Іванківського р-ну Київської обл.
- Чучка Чучка П.П. (1958). Деякі акцентологічні особливості говірок околиці Ужгорода. *Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. № 3*. С. 59–62.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Белић, А. (1914). *Акцентаске студије*. Београд.
- Бевзенко, С. П. (1980). *Українська діалектологія*. Київ: Вища школа.
- Білоштан, А. П. (1958). *Наголос членних прикметників у сучасній українській літературній мові*. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Булаховський, Л. А. (1977). *Вибрані твори в п'яти томах*. Т. 2. Українська мова. Київ.
- Васильев, Л.Л. (1929). *О значении каморы в некоторых древнерусских памятниках XVI – XVII вв.: К вопросу о произношении звука о в великорусском наречии*. Ленинград: Изд-во Акад. Наук.
- Веселовська, З. М. (1970). *Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – початок XVIII століть)*. Харків: Вид-во Харк. держ. ун-ту.
- Винницький, В. М. (2002). *Українська акцентна система: становлення, розвиток*. Львів: Біблос.
- Дыбо, В. А. (1981). *Славянская акцентология: Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском*. Москва: Наука.
- Зализняк, А. А. (1985). *От праславянской акцентуации к русской*. Москва : Наука.
- Ларіон, М. (1952). *Український літературний наголос*. Вінніпег : Вид-во «Наша культура». Ч. 15.
- Иллич-Свитыч, В. М. (1963). *Именная акцентуация в балтийском и славянском*. Москва : Изд-во АН СССР.
- Кирилич, В. П. (1995). Наголошення суфіксальних прикметників у бойківському говорі. *Бойківщина: Історія та сучасність*. Львів-Самбір. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. С. 172–175.
- Кобиричка, Г. С. (2018). Современные акцентные типы прилагательных в говорах Чернобыльской зоны как рефлекс праславянских акцентных парадигм. *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова. Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 2015 – 2017*. Москва. С. 150 – 161.
- Колесов, В. В. (1972). *История русского ударения. Именная акцентуация в древнерусском языке*. Ленинград: Изд-во ЛГУ.

Морфемна структура слова: монографія (1979). [Т. О. Грязнухіна, Н. Ф. Клименко, Л. І. Комарова та ін.]. Київ.

Сачко, М. С. (2006). Наголошування ступеневих форм прикметників у поезії Лесі Українки. *Культура слова*. С. 99 – 101.

Скляренко, В. Г. (1998). *Праслов'янська акцентологія*. Київ.

Щербатюк, Г. Ф. (1974). Наголошування прикметників на -овий (-евий). *Підне слово*. Вип. 8. Київ: Наукова думка. С. 51–61.

Lehr-Splawiński, T. (1957). O prasłowiańskiej metatoniiiu *Studia i szkice wybrane z językoznawstwa słowiańskiego*. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Pp. 52 – 92.

REFERENCES

- Belyĭ, A. (1914). *Aktsenatske studyje [Accent studies]*. Beograd [in Serbian].
- Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Biloshtan, A. P. (1958). *Naholos chlennykh prykmetnykiv u suchasniĭ ukrainskiiĭ literaturniiĭ movi [Emphasis of adjectives in modern Ukrainian literary language]*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Bulakhovskiy, L. A. (1977). *Vybrani tvory v piaty tomakh. T. 2. Ukrainska mova [Selected works in five volumes. Vol. 2. Ukrainian language]*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Vasil'ev, L. L. (1929). *O znachenii kamory v nekotorykh drevnerusskikh pamyatnikakh XVI – XVII vekov: K voprosu o proiznoshenii zvuka o v velikoruskom narechii [On the significance of the chamber in some ancient Russian monuments of the XVI – XVII centuries: On the question of the pronunciation of the sound o in the Great Russian dialect]*. Leningrad. [in Russian].
- Veselovska, Z. M. (1970). *Naholos u skhidnoslovianskykh movakh pochatkovoĭ doby formuvannia rosiĭskoi, ukrainskoi ta biloruskoi natsii (kinets XVII – pochatku XVIII stolit) [Emphasis in the East Slavic languages of the early days of the formation of the Russian, Ukrainian and Belarusian nations (XVII – XVIII centuries)]*. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Vynnytskyi, V. M. (2002). *Ukrainska aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok [Ukrainian accent system: formation, development]*. Lviv. [in Ukrainian].
- Dybo, V. A. (1981). *Slavyanskaya aktsentologiya: Opyt rekonstruktsii systemy aktsentnykh paradigm v praslavyanskom [Slavic Accentology: Experience of Reconstruction of the System of Accent Paradigms in Proto-Slavic]*. Moscow. [in Russian].
- Zaliznyak, A. A. (1985). *Ot praslavyanskoy aktsentuatsii k russkoy [From Proto-Slavic accentuation to Russian]*. Moscow. [in Russian].
- Iarion, Mytropolyt (1952). *Ukrainskyi literaturnyi naholos [Ukrainian literary emphasis]*. Vinnipeh. [in Ukrainian].
- Illich-Svitych, V. M. (1963). *Imennaya aktsentuatsiya v baltiyskom i slavyanskom [Nominal accentuation in Baltic and Slav]*. Moscow. [in Russian].
- Kyrylych, V. P. (1995). Naholoshennia sufiksalnykh prykmetnykiv u boikivskomu hovori [Emphasis of suffixal adjectives in Boyko speech]. *Boikivshchyna: Istoriia ta suchasnist. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy – Boykivsh-*

chyna: History and modernity. Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv-Sambir. [in Ukrainian].

Kobirinka, G. S. (2018). Sovremennyye aktsentnyie tipy prilagatelnyih v govoraх Chernobyl'skoy zonyi kak refleksyi praslavyanskikh aktsentnyih paradigmat. Trudy Instituta russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova. [Modern accent types of adjectives in the dialects of the Chernobyl zone as reflexes of Proto-Slavic accent paradigms]. *Trudy Instituta russkogo yazyka im. V.V. Vinogradova. Obshcheslavyanskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovaniya 2015–2017 – Proceedings of the Institute of Russian Language V. V. Vinogradova. All-Slavic linguistic atlas. Materials and research 2015–2017.* Moscow. [in Russian].

Morfemna struktura slova [Morpheme word structure] (1979). Kyiv. [in Ukrainian].

Sachko, M.S. (2006). Naholoshuvannia stupenevykh form prykmetnykiv u poezii Lesi Ukrainky [Emphasis on step forms of adjectives in Lesya Ukrainka's poetry]. *Kultura slova – The culture of the word.* Kyiv. [in Ukrainian].

Skliarenko, V.H. (1998). *Praslov'ianska aktsentolohiia [Proto-Slavic accentology]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Shcherbatiuk, H. F. (1974). Naholoshuvannia prykmetnykiv na -ovyj (-evyj) [Emphasis on adjectives -ovyj (-evyj)]. *Ridne slovo – Native word.* Kyiv. [in Ukrainian].

Lehr-Splawiński, T. (1957). O prasłowiańskiej metatonii [About Proto-Slavic Metatonía]. *Studia i szkice wybrane z językoznawstwa słowiańskiego – Studies and sketches selected from Slavic linguistics.* Warsaw. [in Polish].

УДК 811.161.2*37*42:821.161.2-31

МОВНИЙ ОБРАЗ ЗЕМЛІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ-ПАНОРАМИ М. МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ»)

Анна ОГАР,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана

Франка (Україна, Дрогобич) annaogar@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

Research ID: F-1096-2018 <http://www.researcherid.com/rid/F-1096-2018>

Статтю подано до редакції/The article is submitted to the editorial board: 11.09.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

У статті проаналізовано мовний образ землі у творі М. Матіос «Букова Земля». З'ясовано, що особливістю цього образу є його широкоаспектність, всеохопність. Земля охоплює все, що на ній відбувається. Образ землі особливий ще й тим, що авторка опускає багато елементів з традиційного семантичного наповнення лексеми-вербалізатора, натомість актуалізує нові смисли, такі, як богообраність, землецентричність, людинозорієнтованість. Найяскравіше землю характеризує діяльність на ній людини, на яку та теж впливає. Беззаперечно, ключовим в образі є її компонент краса, однак образ землі – це симбіоз матеріального й духовного, конкретного й абстрактного, низького й високого.

***Ключові слова:** мовний образ; компонент образу; вербалізатор; мовна об'єктивація.*

VERBALIZATION OF THE CONCEPT *LAND* IN POETIC DISCOURSE SECOND HALF OF XX CENTURY

Анна ОГАР,

Ph.D. in Philology, senior lecturer, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) annaogar@ukr.net

Linguistic image can be defined as a verbal equivalent of the mental image of a particular object, abstraction or phenomenon in the minds of the people, which is formed on the basis of national conceptual and structural canons, also lexical and semantic features of the language system.

The image of the earth is special, unique for any ethnic group, any culture. The earth is one of the words-symbols that characterize the worldview of Ukrainians. Therefore, the purpose of the article is to analyze the linguistic expression of the image of the earth in the novel by M. Mathios «Beech Land».

The article analyzes the linguistic image of the earth in the work of M. Mathios «Beech Land». It was found that the peculiarity of this image is its wide aspect, comprehensiveness. The earth covers everything that happens on it. The image of the earth is also special in that the author omits much of the traditional semantic content of the verbalizer token, instead emphasizing new meanings, such as God's election, earth-centeredness, and human orientation. The earth is most vividly characterized by human activity on it, which is also influenced by the earth. Undoubtedly, the key component in the image is beauty, but the image of the earth is a symbiosis of the material and the spiritual, the concrete and the abstract, the low and the high.. For example, this image presupposes both the sacredness of the earth and its profaneness; the earth gives, but also takes away. The combination of such opposites in one image testifies to its high abstraction, ancient origin, long and complex formation, semantic capacity and self-sufficiency.

Key words: *language image; image component; verbalizer; language objectification.*

Постановка проблеми. Тенденції сучасного мовознавства визначають потребу дослідження мови як системи, що фіксує результати концептуалізації й категоризації представниками етносу довкілля і накидає на нього сплетену попередніми поколіннями сітку етнічної культури (Селіванова, 2012, с. 51). Разом із мовою людина засвоює закладену в її семантичних матрицях інформацію про світ, побут, спосіб життя, стосунки між людьми (Голубовская, 2002, с. 44). Сучасний мовець, отже, перебуває під впливом мовних стереотипів, вироблених упродовж усього розвитку національної мови. Сам процес пізнання детермінували позамовні чинники: культура, історія, міфологія, релігія, науковий поступ тощо, тобто усе, що історично зумовлювало світорозуміння.

Лінгвістика оперує певним арсеналом понять для вивчення мови в такому ключі, один із яких – мовний образ. Мовний образ можна означити як вербальний відповідник ментального образу певного предмета, абстракції чи явища у свідомості народу, що формується на основі національних концептуально-структурних канонів та лексико-семантичних особливостей відповідної мовної системи (Щепанська, 2012, с. 157). Тобто мовний образ – це реалія чи абстракція, схоплена думкою

й виражена мовою певного народу; це те із ментального згустка інформації про предмет, явище чи подію, що отримало мовну об'єктивацію. До слова, концепт передбачає весь обшир даних про певний об'єкт – і мовно прихованих, і явних. За особливостями мовного вираження певного явища можна простежити особливості його трактування в культурі, тобто мовний образ варто розуміти широко – як такий, що вербалізує взаємодію і взаємозв'язок культури та мови й відбиває цей процес як цілісну структуру в єдності мовного та позамовного (культурного) змісту з орієнтацією на пріоритети й культурні настанови (Сукаленко, 2014, с. 23). Мовний образ обов'язково передбачає культурне навантаження й передає його. Як цілісне поняття мовний образ охоплює певну сукупність смислів, тісно переплєтених у неповторній комбінації, що до певної міри унеможлиблює їх розклад на окремі елементи. Усе ж з метою наукового аналізу доцільно виокремлювати в образі певні значеннєві компоненти, інтерпретувати їх та класифікувати на основі певних ознак. Окрім найочевиднішої – семантичної, важливими також є частота й способи вербалізації, адже з усього ментального континууму ословлення отримує те, що з тих чи тих причин актуальне для людини, її життя. А те, як часто говорять про нього, лише підтверджує цю актуальність. Різноманіття способів матеріалізації свідчить про ґрунтовне осмислення реалії, а вся парадигма вербальних виявів образу дає змогу простежити особливості її трактування.

Аналіз досліджень. Образ *земля* – особливий, непересічний для будь-якого етносу, будь-якої культури. Н. Бабич (Бабич, 2013) зараховує *землю* до слів-символів, що характеризують світовідчуття українців (навіть ширше – землеробських народів, зокрема християнського релігійного світогляду). Тож зрозуміло, що досліджень, об'єктом вивчення яких є ця ментальна одиниця, вдосталь. Серед останніх назвемо працю Т. Брікнер (Брінкер, 2020) про семантику мовного образу *землі* у фразеологізмах Франкової прози. Дослідниця доводить, що цей образ отримує широку фразеологічну інтерпретацію. Такий висновок є додатковим свідченням непересічності образу *землі*, адже здатність до фразеотворення притаманна лише релевантним одиницям.

І. Сирко (Сирко, 2013) зазначає, що сучасний досвід осмислення образу *земля* як «етномаркованого мовно-естетичного знака поки що не забезпечує повного опису його лексико-семантичної, тропеїчної та аксіологічно-оцінної парадигм, оскільки не охоплює усіх типів дискурсів, усіх жанрових різновидів текстів, у яких образ *земля* виявляє свою стилістичну, мовновиражальну актуальність». Дослідження ж мовної об'єктивації образу виявляє його структурну складність, за-

свідчену різноманітними контекстами, модифікаціями смислових та оцінних значень. Мовно-когнітивне розростання образу *земля* передбачає надбудову як узвичаєних семантичних компонентів, так і неологічних, авторських.

Мета статті – проаналізувати мовне оформлення образу *землі* в романі М. Матіос «Букова Земля».

Виклад основного матеріалу. Дослідження одиниць мовно-ментального плану відбувається за певною, чітко аргументованою схемою, обґрунтованою методикою, що здебільшого передбачає певне структурування. Особливістю мовного образу *земля* в романі-панорамі М. Матіос «Букова Земля» є його широкоаспектність, всеохопність. Земля охоплює все, що на ній відбувається. Людина, її життя і смерть, її доля та всі перипетії, пов'язані з нею, насправді й надають значущості, вагомості землі, бо саме людина робить певну ментальну одиницю вагомою, маркуючи її, надаючи їй певної оцінки. Однак не безпідставно. Лиш вагомі об'єкти, ті, які суттєво (позитивно чи негативно) впливають на її життя, людина виділяє. І що вагоміший цей вплив, то чільніше місце відведено відповідній одиниці в картині світу етносу.

Образ *землі* в тексті особливий й тим, що авторка опускає багато елементів з традиційного семантичного наповнення лексеми-вербалізатора, натомість наділяє її новими значеннями. Скажімо, лексикографічно зафіксовані семи не найцікавіші в творі як той мінімум, який читачеві відомий як члену певної культурної спільноти. Мисткиня оперує тим, що вважає характерним, автентичним для певної землі, яка репрезентує образ землі загалом. Так, земля як ґрунт, який обробляють для вирощування рослин, поле – це усталений і непримітний образ, хоч присутній у романі. Він ілюструє таку естетизовану рису психотипу українців, як працьовитість, і «рису» землі поглинати працю, вимагати в тих, хто її освоє, важкої, виснажливої роботи, а натомість щедро віддячувати плодами. Однак значно яскравішим, концептуальнішим для роману є образ землі як поля діяльності Бога, образ злиття землі та людини: *Ось наше щоденно переорюване поле. ... Ось мій улюблений полігон для випробувань. Земля і люди. Люди і земля* (с. 33).

За біблійними переказами, земне життя – це місце болю і страждань, «суєта суєт» на протигагу небу-раю: *На цій крихтній долоньці Землі і тепер триває життясва метушня в усій її багатоманітності* (с. 33). Однак навіть уся життєва рутинна, всі випробування й негаразди не затьмарюють краси Землі, її принакності. Трактування Землі як пекельного місця урівноважується її трактуванням як раю. Безперечно, провідним в образі землі обстежуваного тексту є компонент *краса*. Роз-

логі, детальні описи, замальовки краю просто вихлюпують захоплення авторки землею, її любов до позначеного Богом клептика землі. Творець облюбував собі Букову Землю. Саме богообраність є визначальною характеристикою землі в однойменному романі:

Хтозна... може, на зорі започаткування світу Бог і справді мав намір виокремити на всій землі особливий куточок – і тому створив густонаселений живою природою справжній рай, в надії, що навіть його безсмертна душа таки коли-не-коли, а все ж відпрошуватиметься усамітнюватися... (с. 37).

Наступною віхою обстежуваного образу є землецентричність. Земля є тим осердям, довкола якого обертається життя людини: вона годує, напуває, одягає, звеселяє і, зрештою, забирає. Земля настільки важлива в житті буковинця, що слугує мірилом не тільки майнового статусу, а й еталоном оцінювання власних дітей:

У Берегівчука тільки тої жменьки землі, що зміг придбати своїм горбом і руками: по фальчі ґрунту на кожного сина і по п'ять пажирин на доньку Киїну і на Гафію. ... Тимофій росте хитрий – він ніколи в житті не пропаде навіть без землі. А Гафія хоч до землі охоча, та Дарій не знає, чи буде з неї добра газдиня (с. 197)

Однак Букова Земля не асоціюється з пригнобленням, з рабством, з безпросвітністю, як про це пише Франко, аналізуючи її образ у літературі. «Земля ненаситна у своїй жадобі, вона поглинає працю і піт численних поколінь, висисає з них силу, думку, ціле життя, а по смерті навіть їхні тіла. Вона домагається все нових жертв...» (Франко, 1980, с. 185). Букова Земля вимагає тяжкої праці, однак вона добра, вона – мати. У романі людина зливається воєдино з землею, а земля з людиною. Давні вірування про походження людини із землі, про землю-матір, що годує, дає сили, надихає; побут, зусібч пов'язаний із землею, спричинився до ототожнення людини з землею: без неї та б не вижила, але й земля потребує праці й догляду, потребує когось годувати, напувати, підтримувати: «*Чи можемо ми байдуже спостерігати, як потребують людської підтримки землі – тепер уже наші землі, – жорстоко проріджені війнами, епідеміями і політичними змовами? Адже якщо на незаселеній, але благодатній, землі не буде людей – то не буде кому її захищати...*» (с. 50). Земля – таке божество, яке не змогло посунути навіть християнське віровчення. Бажання й молитви людини збігаються з благами землі, зливаються

«в одночасному екстазі землі і людини, коли звучать усесвітні хори прохань, благань і самодіяльних молитов людьми різних рас і різних мов, різної віри і звичаю» (с. 15).

...бо так воно є в безконечному світі, що денно іночно, у спеку і в зливу, у суховії і в заметілі, під час баталій і перемир'я, у мить народження і в годину смерті витають над Землею безконечні людські молитви... <...> Ізвідкись із гарячих глибин скам'янілої земної тверді чи із не менш пекельних надр і непізаного мороку людської природи виринають ті дивні, неперервні співи – не співи, заклинання – не заклинання, а лише тремкі оболонки людського ества і духу, укладені в молитву. І пливають вони без поспіху і без зупину ... нечутно всотуючись у земні і небесні звуки, переливаючись, немов у жбанки, із людського горла у горло матері-землі – і далі вертають із землі до людини, створюючи безконечний колообіг благання (с. 15).

Спрямовані з землі заклики, за версією авторки, вертаються до людини, «найпростіші слова стають охоронними, оборонними щитами-молитвами, а молитви – спасенними хорами, щоб розтікатися від землі до неба і від небес до землі невлотливими струменями чудодійної сили» (с. 15). Земля втілює одночасно й профанне, і священне: вона і вболіває разом з людиною, і вислуховує її благання. Земля наділена людськими якостями і якостями сакральними, а поєднання в одному образі таких протилежних рис засвідчує його високу абстрагованість, давнє зародження, тривале й складне становлення, смислову місткість та самодостатність. Це додає обстежуваному тексту семантичного синкретизму. С. Єрмоленко зазначає, що «в конкретному слововживанні сполучуваність цієї лексеми [земля] виявляє об'єднання, перехід одного значення в інше» (Єрмоленко, 2007, с. 308). Навіть більше: номен *земля* здебільшого об'єднує кілька значень, однак характер цих об'єднань різний. Від тісного зрощення смислів, що унеможливило їхнє розщеплення без втрати цілісності образу, до сполучень, у яких земля постає в різних іпостасях, однак один із смислів пріоритетний, акцентований, хоч таке його виділення не нівелює інших компонентів. Додамо, в продовження теми:

...І цими чи іншими наболілими словами вже говорить начебто й не жива людина – а сама до себе звертається напрацьована земля, що зазвичай дихає рівно, як дихає здорова людина, не думаючи про тривогу чи лихо (с. 16).

Авторка підкреслює «людську» іпостась землі метафорними формами *напрацьована, як дихає здорова людина, говорить словами, не ду-*

маючи про тривогу, дихає рівно. І тут же: *сама до себе звертається земля*, тобто земля є і адресатом людських молитов, і вищою силою, на яку люди покладають надії. Бо поряд читаємо: *Їх [молитви] ніколи не вертає назад ні земля, ні небо, бо вони, небо і земля невтомні, слухати безконечні людські заклинання* (с. 16). Земля урівняна з небом – місцем перебування Бога, ангелів, святих, із раєм.

Земля не лише констатує належність людини до певної території, а й впливає на ментальність і життя, є її духовним атрибутом. Людина не лише ступає по своїй землі, а носить її усередині себе як певну духовну категорію. Букова Земля немов формує характер своїх мешканців – у міру добрий, у міру впертий, працьовитий, наполегливий... Земля підтримує, надає сили, снаги. Як і земля, людина – створіння складне, суперечливе. Образ людини об'єднує антагоністичні компоненти, здавалось би, непоєднувані в одне ціле. Однак читаємо:

Дозволив їм війни, падіння моралі, безконечні і нестримні оргії. Інцести. Збоченства. Взаємопоборювання. Так. Мені було нестерпно важко спостерігати, до якого дна може дійти падіння людини. І це після злетів духу, військської відваги, розквіту філософської думки, високого мистецтва! (с. 35)

Людина як земна істота з великого розуму чи, навпаки, через велику немудрість (знову поєднання протилежностей) втручається у Вищий промисел, стає (чи намагається стати) в один ряд із Вищим розумом, із Богом. І це штучне піднесення переходить такі межі, що провокує на небесах запитання: *«А Ви [Отче] не боїтеся конкуренції із земним розумом?»* (с. 34).

Людина не лише невіддільна від своєї землі, а й невіддільна від її історії – від своїх предків та нащадків. Людина немов ланка земного ланцюга: на зміну одним приходять інші, забезпечуючи так свою невмирущість, тяглість свого роду. Однак не лише перебрати естафету в цьому безперервному ланцюгу життя, а й пронести по ньому історію: взяти в одних, доповнити своїми здобутками й передати іншим, адже *«Кожна людина велика. І навіть по смерті. Тому час до часу варто нагадувати про неї»* (с. 43). Пам'ять про минуле так само важлива для людини, як і надія на майбутнє. Вона до певної міри робить людину відмінною від земного, наближеною до божественного: *«Ця робота – нагадування про минуле – неперервна. Коли ми нею нехтуємо – живі розв'язують війни. Від незнання, захланності та інтелектуальних лінощів»* (с. 43).

В образі людини в такий спосіб поєднано мізерність, нікчемність і велич, маєстатичність. Маленька людина, така беззахисна, яка приходить у світ не з власної волі й так само іде, на яку чатують безліч

небезпек, життя якої нічого не важить, власним зусиллям може стати такою величною, сягати такої висоти духу, вивищити себе над земним рівнем і сягнути божественного. Людська велич і героїзм утворює в образі той сегмент, який не протиставляється божественному, а урівнюється з ним, пор.:

[Бог:] Але інколи людина таки перемагає мене силою своєї волі – умінням не боятися. Зокрема й Смерті. ... І я, вічний і безсмертний, дотепер не можу пояснити, чому так багато людей іде на смерть, на самопожертву в ім'я, на перший погляд, якихось цілком ефемерних, нефункціональних речей і понять... ... Або – чому людина бере до рук зброю і йде захищати землю, їй не належну іншим чином, як просто знаючи, що ця земля є її батьківщиною, її країною чи землею її батьків? ... А у мене вони, бачите, – обрані (с. 31)

Така ірраціональність людської поведінки спричинює витворення касти героїв, що демонструє сакральне в людині, взяте від її Сотворителя, а це робить її сильнішою від Творця (с. 30). Тобто в створеній Богом земній істоті є не лише низьке, а й високе, небесне. Усе високе людина демонструє перед лицем Смерті, яка в парі із Життям супроводжує людину, бо «життя – це винятково рух до смерті через особисте вдосконалення» (с. 29). Життя ж – це дар, але не тільки: «А люди не менш ретельно виконували єдину примусову роботу від Бога, не знаючи, що вона називається просто і коротко – ЖИТТЯ» (с. 33). А смерть – «це виховання живих» (с. 43), це «абортоване земне зло» (с. 26). Життя і смерть, добро і зло – одвічні супутники людини; битва між ними творить її земне буття. Витлумачення цих надважливих філософських понять через художню мову демонструє релігійність Букової Землі, за якою «над Творцем немає нікого ні там, коло самого Сонця, ні у надрах землі» (с. 27). Упованням на Бога просякнуте все життя людини, однак воно не заперечує могуті впливу самої людини, яка має простір для удосконалення (с. 28). Поряд з орієнтирами-гігантами ще безліч дрібних людських пристрастей творять історію такої принадної землі, доля якої випробовувала її війнами, розрухами, хворобами та голодом. Безліч людських історій зливаються в одну – в історію Букової Землі, землі, яку так щедро благословив Бог.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здебільшого компоненти мовного образу *земля* характеризуються опозитивною структурою, об'єднуючи суперечливі складники. Складність архітектоніки образу (і формальна, і змістова) є свідченням складного процесу становлення образу, що передбачає і часте апелювання до нього, і різнобічне осмислення, деталізацію та розгалуженість, вели-

кий радіус асоціативного кола. Уживання в образі древніх міфічних сенсів з християнськими віруваннями та науковими даними лише відтіняє давність зародження образу і додає, отже, ще значні темпоральні характеристики до цієї складної структури. Усе це, ясна річ, можливе лиш для вкрай актуальних утворень мовно-ментального простору.

Визначальною рисою образу земля є його широкоаспектність, всеохопність. Також авторка викристалізовує нові смисли, скажімо, богообраність, землецентричність, людинозорієнтованість. Яскраво зображує землю діяльність її мешканців. Образ *землі* – це симбіоз матеріального й духовного, конкретного й абстрактного, низького й високого. «Букова Земля» – це не лише про землю. Це насамперед про історію людей на землі, про людську гідність, про людські злети й падіння, про любов і ненависть.

ВИКОРИСТАНЕ ДЖЕРЕЛО

Матіос, Марія. (2019). *БУКОВА ЗЕМЛЯ*. Роман-панорама завдовжки у 225 років. Київ: А-БА-БА-Га-ЛА-МА-ГА.

Matiios, Mariia. (2019). *BUKOVA ZEMLYA [BEECH LAND]*. Roman-panorama zavdovzhky u 225 rokiv [A 225-year-long panoramic novel]. Kyiv: A-BA-BA-NA-LA-MA-NA.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Бабич, Н. (2013). Мовні стереотипи з компонентами небо/земля в ментальному світосприйнятті українців. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 15, 31 – 41.

Брінкер, Тетяна. (2020). Семантика мовного образу землі у фразеологізмах Франкової прози. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 72, 251 – 259. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10927>

Голубовская, И. А. (2002). *Этнические особенности языковых картин мира*. Киев : Издательско-полиграфический центр «Киевский университет».

Єрмоленко, С. (2007). *Мова і українознавчий світогляд*. Київ: НДІУ.

Селіванова, О. О. (2012). *Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке*. Черкаси : Ю. Чабаненко.

Сирко, Ірина. (2013). Семантико-аксіологічна парадигма образу *земля* в діаспорному щоденниковому тексті (на матеріалі щоденника М. Галабурди-Чигрин). *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*, 35, 173 – 178.

Сукаленко, Т. М. (2010). *Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові*. Київ: Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго.

Франко, І. Я. (1980). Влада землі у сучасному романі. *Зібрання творів у 50-и томах* (Т. 28). Київ: Наукова думка.

REFERENCES

Babych, N. (2013). Movni stereotypy z komponentamy nebo/zemlya v mentalnomu svitosprynyatti ukraintytsiv [Linguistic stereotypes with the components of heaven / earth in the mental worldview of Ukrainians]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn philological: text and context*, 15, 31 – 41. [in Ukrainian]

Brinker, Tatiana. (2020). Semantyka movnoho obrazu zemli u frazeolohizmakh Frankovoyi prozy [Semantics of the linguistic image of the earth in the phraseology of Franko's prose]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna – Bulletin of Lviv University. The series is philological*, 72, 251–259. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10927> [in Ukrainian]

Golubovskaya, I. A. (2002). *Ėtnycheskye osobennosti yazykovykh kartyn myra: monohrafiya* [Ethnic features of linguistic pictures of the world: monograph]. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center. [in Russian]

Yermolenko, S. (2007). *Mova i ukrajinovnavchyy svitohlyad* [Language and Ukrainian studies worldview]. Kyiv: NDIU. [in Ukrainian]

Selivanova, O. O. (2012). *Svit svidomosti v movi. Myr soznannya v yazyke* [The world of consciousness in language]. Cherkasy: Yu. Chabanenko. [in Ukrainian]

Sirko, Irina. (2013). Semantyko-aksiolohichna paradyhma obrazu zemlya v diasporomomu shchodennykovomu teksti (na materialy shchodennyka M. Halaburdy-Chyhrin). [Semantic-axiological paradigm of the image of the earth in the diasporic diary text (on the material of the diary of M. Galaburda-Chigrin)]. *Linhvistychni doslidzhennya: Zb. nauk. prats KHNPU im. H.S. Skovorody – Linguistic research: Coll. Science. Gregory Skovoroda KhNPU. Frying pans*, 35, 173 – 178. [in Ukrainian]

Sukalenko, T. M. (2010). *Metaforychne vyrazhennya kontseptu zhinka v ukrajinyskyy movi* [Metaphorical expression of the concept woman in the Ukrainian language]. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language; Dmytro Burago Publishing House. [in Ukrainian]

Franco, I. Ya. (1980). Vlada zemli u suchasnomu romani. [The power of land in the modern novel]. *Zibrannya tvoriv u 50-y tomakh – Collection of works in 50 volumes* (Vol. 28). Kyiv: Scientific thought. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 63-73.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.211694>

УДК 811.161.2*373.2

SIGNS OF CREATION BY THE PRO-UKRAINIAN ETHNOS OF THE CHORONYMS KARPATY, BESSARABIA, BUKOVINA, HALICHINA, HUTSULSCHINA IN THE INDO-EUROPEAN LANGUAGE AGE

Yosyp OSETSKY

Ph. D. in Law, full member of the Center for Research of the History of Podillia at the Kamianets-Podilskyi National University of the Institute of History of the Academy of Sciences of Ukraine (Khmelnyskyi, Ukraine), osecis@ukr.net

Статтю подано до редакції/The article is submitted to the editorial board:
11.09.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

The article reveals information obtained on the basis of language philosophy, synergetic approach and systematic analysis of linguistic and extralinguistic factors of Indo-European word formation by large prehistoric proto-Ukrainian communities of their own names, inherited in Ukrainian as horonyms Bessarabia, Bukovina, Halychyna (Galicia), Hutsulshchyna, (Hutsulia), Carpaty (Carpathians).

Key words: *philosophy of language; method of system analysis; Indo-European language; word-formation systems; choronym; Carpaty; Bessarabia; Bukovina; Hutsulshchyna; Halychyna.*

ОЗНАКИ ТВОРЕННЯ ПРАУКРАЇНСЬКИМ ЕТНОСОМ ХОРОНІМІВ КАРПАТИ, БЕСАРАБІЯ, БУКОВИНА, ГАЛИЧИНА, ГУЦУЛЬЩИНА В ІНДОСВРОПЕЙСЬКУ МОВНУ ЕПОХУ

Йосип ОСЕЦЬКИЙ,

доктор філософії в галузі права, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії Академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті (Хмельницький, Україна), osecis@ukr.net

Мета цієї роботи – розкрити ознаки й чинники системного творення конкретними доісторичними спільнотами таких успадкованих українською мовою індоєвропейських назв, як хороніми Карпати, Бессарабія, Буковина, Галичина, Гуцульщина.

Проаналізовано сучасний стан досліджень із питань походження зазначених хоронімів, встановлено, що їх етимологія не з'ясована й перебуває на рівні непереконливих гіпотез.

Дослідження побудоване на засадах філософії мови з використанням синергетичного підходу та методів теоретичного моделювання й системного аналізу. На цій методологічній і методичній основі виявлені ознаки творення лексем Бессарабія, Буковина, Галичина, Гуцульщина, Карпати у доісторичну добу великими праукраїнськими спільнотами – племенами або союзами племен – засобами їхніх діалектів-різновидів індоєвропейської мови. Цей мовний поступ був об'єктивним етнолінгвістичним процесом, що відбувся у системному взаємозв'язку мовних і позамовних – природних та особистісно-соціальних – чинників. Його рушієм був, у сенсі філософії мови, народний дух древнього автохтонного населення, що проявлявся у його життєдіяльності на конкретних макротериторіях.

Досліджені лексеми задовольняли життєво важливі соціальні потреби й виконували функції іменування племен-творців мови за пріоритетним видом їхніх занять: зерновим землеробством (Бессарабія, Галичина), тваринництвом (Карпати, Буковина, Гуцульщина), а також інформаційно закріплювали природне право цих племен на заселені й обжиті ареали. Успадкування українцями цих назв, навіть попри втрату первісної семантики, засвідчує етнічну й мовну спорідненість доісторичного населення Праукраїни та українського народу.

Автор обґрунтовує перспективність досліджень з історичного мовознавства на засадах філософії мови та з використанням методів теоретичного моделювання й системного аналізу давно посталих і неоприятених в інший спосіб мовних явищ.

***Ключові слова:** філософія мови; метод системного аналізу; індоєвропейська мова; системи словотвору; хоронім; Бессарабія; Буковина; Галичина; Гуцульщина; Карпати.*

Formulation of the problem. From the standpoint of the philosophy of language, man is a being endowed with an innate organ of language, which functions constantly and reflects the spirit, ie the inner energy of the subject of language – an individual, a particular ethnic group or humanity as a whole. Given these circumstances and the human settlement of the proto-Ukrainian lands more than 1 million years ago, the linguistic picture of the world of the Ukrainian ethnic group was formed throughout the period of permanent residence of communities in the pro-Ukrainian lands from Don to Danube and Sian and from Pripiat and Desna to Crimea and Black Sea.

Vital needs stimulated the prehistoric population of Proto-Ukraine to learn about the natural and social environment and its reflection through the language, which is now called Indo-European. At the same time, a special social role was played by the proper names of proto-Ukrainian communities, the reason for the creation of which was the desire of people to mark themselves in the occupied and developed territory and the need to consolidate the natural right to these lands. Therefore, these names have always been a product of the spirit and language of the indigenous population, rather than foreign borrowings. The use of these words for thousands of years has enshrined them in the Indo-European language of the proto-Ukrainians so much that they were inherited in the Ukrainian language as archaic toponyms, including even with the oblivion of the original semantics.

The connection of prehistoric names with the settlement and activity of people determines their informative value not only for linguistics, but also for the ancient history of Ukraine and Ukrainian studies. However, little attention is paid to the study of the circumstances of word formation of inherited toponyms of Indo-European origin, as a result of which their original semantics still remain undisclosed. This problem also concerns the ambiguity of the etymology of the nicknames Bessarabia, Bukovina, Galicia, Hutsulshchyna, Carpathians.

These circumstances determined *the purpose of the work* – on the basis of language philosophy, using a synergetic approach and the method of systematic analysis to reveal the features and factors of systemic word formation by prehistoric proto-Ukrainian communities of their Indo-European proper names inherited in Ukrainian as choronyms Bessarabia, Bukovytisia, Bukovyna, Bukovyna.

Presenting main material. The methodological basis of this work was the principles of the philosophy of language of W. von Humboldt (1767–1835) and his successor – the founder of Ukrainian historical linguistics O.O. Potebnia (1835 – 1891). In particular, from the point of view of the philosophy of language, each nation is able to create its own linguistic picture of reality. Therefore, studies of the history of language should take into account the connection of word formation with the spirit of the people-creator of the language, ie with the life of this people at the time of word formation (Humboldt, 1985, pp. 370 – 381; 2000, pp. 37 – 298).

More specifically, these philosophical positions were interpreted by prof. O. Potebnia. He emphasized that the creation of words does not come from deep reflection, but from the vital needs of the individual, and, therefore, the task of language historians is to clarify the essence of word-forming systems in which language connects man and nature (Potebnia, 1862).

These circumstances determine the synergetic use of information from general and historical linguistics, ethnolinguistics, ancient history of Ukraine, paleoeconomics, archeology, paleopsychology, historical geography, etc.

In the sense of this study, the conclusions of paleopsychologists that prehistoric language processes were significantly influenced by the dominance of specificity in the thinking of the ancient person and his perception and reflection of the world in the form of 'images' in consciousness and language are also relevant (Shkuratov, 1997).

These circumstances led to the use in this study of methods of theoretical modeling and systems analysis in order to restore the long-gone non-reproducible in another way word-forming systems. Peculiarities of the use of this technique in studies of the history and etymology of archaic tokens are revealed in the previously published works of the author (Ossetsky, 2010, pp. 162 – 166; 2015, pp. 192 – 199; 2018, pp. 141 – 150), which allows us to move on to the results obtained on the topic of the work.

CARPATHIANS or CARPATHIAN MOUNTAINS – a mountain range in Central and Eastern Europe with an area of 190 thousand square kilometres, of which 10% is Ukraine. As noted in the «Toponymic Dictionary of Ukraine» (1998), «the origin of the name of the Carpathians has not been established» [Yanko, 1998, p. 365], and in 2017 the famous domestic geographer A. L. Baitsar stated that «...none of the modern theories has convincing arguments on this issue, these are only hypotheses ...» [Baitsar, 2017].

The reason for this state should be seen in traditional attempts to find an answer solely by comparing the choronym of the Carpathians with more or less similar words of German, Albanian, Thracian, ancient Icelandic, Greek, Turkish and other languages (Vasmer, 1986, pp. 202 – 203; Yanko, 1998, p. 365).

Therefore, to model the system of Indo-European word formation of the name of the Carpathians, the author synergistically used geographical information on the presence in the region of large and convenient for the survival of prehistoric man undulating areas in the foothills and mountains (Baitsar, 2017); archaeological data on Paleolithic, Mesolithic and Trypillia cultures discovered in these lands (Vynokur, 1984); information from natural sciences on the distribution in antiquity in the Carpathian region, starting from the Prut River, and further across the Eastern European plain, herds of wild horses, which in the Mesolithic and Neolithic (X-VI millennium BC) served people as one of sources of meat, and in V thousand BC were domesticated and became a traction force or means of transportation (Hopka, 2004).

Then the following Indo-European tokens were selected phonetically consonant with the elements of the Carpathian choronym and semantically related to horsemanship: **hari** (*hari* – horse); **páti, pátha** (*páti, pátha* – lord,

master); **pastya** (*pastya* – stall, stable); **pāla** (*paala* – shepherd), **ta** (*ta* – 1. one, ta, te; 2. one who...) (Kochergina, 2005, pp. 770; 364–365; 386; 392; 230).

From theoretically reproduced several word-forming models, the author believes that the closest to the Carpathian choronym is the restored token *hari+patya+and* – ‘those who manage horses’. The needs of its creation appeared in the period after the domestication of horses in the V millennium BC to identify communities of horsemen. The relics of the indicative pronoun and subordination ‘the one that is’ present in the token, as well as the presence of favorable conditions for breeding horses in the Eastern Carpathians and their foothills indicate that this name first called the proto-Ukrainian communities of horsemen, and eventually began to denote inhabited terrains. The proto-Ukrainian spirit of the creation of this token is also indicated by the Dacian name of the prehistoric inhabitants of the Eastern Carpathians – *the Carp* tribe (Yanko, 1998, p. 365).

Bessarabia, Bukovina. These horonyms denote various historical and geographical areas, which are now partially (Northern Bessarabia and Northern Bukovina) part of the Chernivtsi region. Sources on etymology and toponymy do not have a convincing interpretation of the origin of these names, and the proposed hypotheses are not substantiated by sufficient evidence and do not have an objective methodological basis. Thus, the lexeme Bessarabia is derived from the phonetically similar Romanian name of the religious caste that existed in Moldavia in the IX-XI centuries, or from the name of the Moldavian ruler Bessarabia, who ruled there in the XVII century. At the same time, the creation of the choronym Bukovyna is associated with the monosyllabic common name bukovyna meaning «beech forest» or «forest with a large share of beech» (Yanko, 1998, pp. 61 – 62).

However, the theoretical models of the systems of Indo-European word formation of the **Bukovyna** lexeme developed by the author on the basis of the philosophy of language indicate that the morphological structure of this horonym has relics of Indo-European tokens **bhū** (*bhuu* – land, country); **gava** (*gava* – bull) or (*gavi* – cow); **inā** (*inā* – strong, strong in the sense of rich) [Kochergina, 2005, pp. 483; 191; 108]. Thus, the compound name «*bguu-gavi-inā*» specifically identified the proto-Ukrainians living to the west and northwest of the modern Chernivtsi-Khotyn line as those on the «land rich in cattle».

In the ethnolinguistic sense, this fact is also confirmed by the traditional name of the Easter egg in this region – «kráshanka»: from **kriyā** (*kriyaa* – the rite of sacrifice) + **asán** (*asán* – blood) + **aṇḍa** (*andya* - egg) + **ka** (*ka* – the sun, joy) (Kochergina, 2005, pp. 177; 84; 25; 144). The semantic unity of the

compound word *kriyaa+asan+andya+ka* (with the following simplifications to *krasandka*, *krasanka*) meant «sacrificial, blood-stained egg-sun», because the original rite of Easter was the spiritual rite of eating eggs, dyed with the blood of sacrificial cattle, as a symbol of the spring sun to fulfill hopes for successful summer management (Osetsky, 2018, pp. 141 – 150).

Conversely, modeling the system of creating the name **Bessarabia** showed that it contains traces of Indo-European social and agricultural vocabulary **bhū** (*bhuu* – land, country); **sarj** (*sarj* – to create labor, produce); **rai** (*paradise* – wealth); **bija** (*bija* – seed, grain) (Kochergina, 2005, pp. 483; 713; 548; 738). The set of words *bguu-sarj-rai-biya* conveyed the compound concept of «land where many grains are produced», identifying the ancient inhabitants of the south of the modern Chernivtsi region and, at the same time, Moldovan Transnistria as successful sower farmers.

An additional argument in favor of this conclusion is the inherited only in the Ukrainian language and widespread Bessarabian name of the Easter egg – «*halunka*». It contains relics of Indo-European **halā** (*halaa* – land; water); **unna** (*unna* – wet); **ka** (*ka* – sun, joy) (Kochergina, 2005, pp. 772; 121; 144).

Thus, the proto-Ukrainian word-sentence *hala-unna-ka* conveyed the image-image – «*earth+water+wet egg+sun*» as an Easter symbol of worship of the earth, water and sun – three life-giving elements for primitive farmers (Ossetsky, 2018, pp. 141-150). It is worth noting that the token *galunka* is in use throughout Podillya. This fact indicates not only the economic, but also the linguistic and ethno-cultural kinship of the ancient agricultural tribes on both sides of the middle and lower reaches of the Dniester.

Hutsulshchyna (Hutsulia; Hutsul Region). In principle, it is undeniable that this horonym comes from the name of the original mountain Ukrainian ethnic group Hutsul (Yanko, 1998, p. 111). However, the circumstances of the creation of this token are unreasonably attributed to other languages. There are assumptions that this noun seems to be borrowed from the Romanian language, where it means thief, robber, or from the name of the Turkic tribe utsi or from hutsati - to sway, to sway. The author agrees with the conclusion that «no existing explanation can be considered convincing» (Melnytsuk, 1983, p. 630).

Therefore, for theoretical modeling of the system of Hutsul name formation on the basis of the applied methodology, factual information on the historical antiquity of this proto-Ukrainian community and natural and economic circumstances of its survival in difficult mountain conditions of the Carpathian Mountains is taken into account. Due to this, the connection between the creation of the name Hutsul and the traditional breeding of large or small cattle (cows, horses, sheep) in large numbers as if «for stock» – herds

or flocks – was revealed. In the Indo-European language, these circumstances denoted the phonemes phonetically close to hutsuls, hutsul: **bhū** (1. *bhuu* – land, country; 2. to be; 3. to obtain, to receive); **kula** (*kula* – herd); **go-kula** (*go-kula* – a herd of cattle); **kūla** (*kuula* – slope, hump) (Kochergina, 2005, pp. 483; 167; 196; 170).

As a result, five word-forming systems were modeled: 1) **bhū** (1. *bhuu* – land, country)+**kūla** (*kuula* – hump) = **bhūkuula** (*hukula* – «edge on hills and slopes»); 2) **bhū** (to obtain, receive)+**kula** (herd) = **bhuukula** (*hukula* – «those who breed herds»); 3) **bhū** (to obtain, receive)+**kula** (farm)+**kula** (herd) = **bhuukula-kula** (*hukula-kula* – «owners with herds»); 4) **bhū** (to obtain, receive)+**kula** (noble family)+**kula** (herd): **bhuukulakula** (*hukula-kula* – «noble breeding herds»); 5) **bhū** (get, receive)+**go-kula** = **bhuugokula** (*hu-gokula* – «those who breed cattle»).

The lexemes restored in this way testify that the proto-Ukrainians-mountaineers could identify themselves before the neighboring tribes from the foothills or plains both by the features of the inhabited area and by the specifics of animal husbandry.⁷ It is also possible that at historically different times and in different places, they called themselves both groups of semantic features.

Problems of theoretical restoration of these long-ago processes deepened the replacement of diphthongs «*bh*» in the original *bhu*’ by «*h*» and the phenomenon of palatalization in the words *kula* and *gokula*, which led to the replacement of «*k*» by «*ts*» and the appearance of Hutsul nouns *hotsul* instead of the original tokens *bhu-kula*.

Thus, the words hutsul, hutsul and Hutsulia, Hutsulshchyna are not connected with foreign language expansion, but are the result of their creation by the autochthonous proto-Ukrainian ethnos of this region in the Indo-European language era.

Halychyna (Galicia). This horonym denotes the territory of the upper Transnistria of Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions. His word is associated with the name of the city of *Halych*, first mentioned in the chronicle in 1084. However, the origin of the name *Halych* is still explained in the form of versions: from the ancient Kievan Rus *hala*, *hal* – «lowland, swampy area»; from the Celtic *hal* – «salt» in connection with the extraction of salt in some regions of the region; from the archaic Ukrainian word *hala* – «big bumps on the river» (Yanko, 1998, p. 94).

According to the archeology and ancient history of Ukraine, the settlement of these lands dates back to the earliest Stone Age. However, the need to name the entire prehistoric population of Upper Transnistria could arise only after smaller communities united into one tribe or, rather, into a union of

several tribes. These paleosocial processes could occur no earlier than in the Neolithic (VI millennium BC) and Eneolithic (V-III millennium BC).

In modeling the word formation systems of *Hálych*, *Hálychyná*, *Hálychány*, the author rejected the extraterrestrial landscape factor due to the great diversity of the inhabited territory – mountains, foothills, the predominance of flat and undulating lands, steep or, conversely, sloping river banks, swamps, etc.

Therefore, the main hypothesis was that the word formation of these tokens determined the priority type of activity. System analysis showed that in the words of Halych, Halychyna, Galicians preserved relics of agricultural and social Indo-European vocabulary, in particular: **hala**, **hāla** (*hala*, *haala* – plow); **halika**, **hālika** (*halika*, *haalika* – plowman); **phāla** (*phaala* – ploughshare; plowed field); **sasya** (*sasya* – sowing, seedlings, grain harvest, cereals); **šāši** (*shyaashi* – barley; barley groats); **kši** (*kshi*, *chi* – to live); **jāna** (*yana* – genus; tribe; people, folk); **inā** (*inā* – strong in the sense of rich) (Kočergina, 2005, pp. 772; 775; 460; 717; 640; 181; 217; 108).

The listed lexemes could form the following compound words-sentences:

1) **halikakši** or **hālikakši** (*halika+chi* – galichi = plowmen; those who live by plowing); 2) **halikakšijana** or **hālikakšijana** (*halika+chi+yana* – Galicians = tribe of plowmen; plowmen); 3) **halikakšiinā** or **hālikakšiinā** (*halika+chi+inā* – halika-chi-inā – halikchinā = people rich in plowing; rich plowmen); 4) **hālakšiinā** (*hala+chi+inā* – halachyna = people rich in plows and grain crops); 5) **halasasyakšiinā**, **hālasasyakšiinā** (*hala+sasya+chi+inā* – halas-chinā – halachynā = people rich in plows and grain crops); 6) **phālakšiinā**: *haala+chi+nā* – haalachina = people are rich in plowshares; 7) **halikašāšiinā** (*halika+syashi+inā* – halik-syashi-inā – haliksyshinā – *halykshinā* = ploughmen, rich in barley and barley groats); 8) **phālašāšiinā** (*haala+syashi+inā* – haalashy-inā – haalyshynā = plowed fields and barley are rich in barley and cereals).

As we can see, these theoretically reproduced prehistoric words-sentences could generalize the entire agricultural population of the region, determining both its success in this work and the natural right to the developed lands.

Conclusions. 1. The study confirms the effectiveness of the use in studies of the history of language methodological principles of philosophy of language, synergetic approach and methods of theoretical modeling and systems analysis for the reproduction of long-standing systemic word-forming processes.

2. The revealed circumstances and factors of Indo-European creation of proper names of large pro-Ukrainian communities testify that such word

formation was an objective ethnolinguistic process carried out only by the autochthonous population from its vital needs in systemic interrelation of linguistic and extralinguistic natural and personal-social factors.

3. Archaic choronyms Bessarabia, Bukovina, Halytshyna (Galicia), Hutsulshchyna, Carpathians are not foreign borrowings, but were created in the marked areas by large prehistoric proto-Ukrainian communities under the influence of their vital social needs caused by extraterrestrial natural and economic factors to lands in their Indo-European language. The inheritance of these tokens by Ukrainians, even with the loss of the original semantics, testifies to the ethnic kinship of the Indo-European population of Proto-Ukraine with the Ukrainian people.

4. The obtained information can be used in further scientific research and in educational work on the history and etymology of the Ukrainian language, general, historical and comparative linguistics, historical toponymy, ancient history of Ukraine, ethnolinguistics and Ukrainian studies.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Байцар, А. (2017). Історія походження та використання назви «КАРПАТИ». Взято з <http://baitzar.blogspot.com/2017/12/blog-post.html>.

Винокур, І. С., Гуцал, А. Ф., Пеняк, С. І., Тимошук, Б. С. & Якубовський, В. І. (1984). *Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області*. Київ : Наукова думка.

Гопка, Б. М., Хоменко, М. П. & Павленко, П. М. (2004). *Конярство*: Підручник. Київ : Вища освіта.

Гумбольдт, В. фон (2000). О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва : Прогресс, 37 – 298.

Гумбольдт, В. фон. (1985). *Характер языка и характер народа*. Москва : Прогресс.

Кочергина, В. А. (2005). *Санскритско-русский словарь*. Москва : Академический проект. Альма матер.

Мельничук, О. С. (ред), Білодід, І. К., Коломієць, В. Т., Ткаченко, О. Б. (1983). *Етимологічний словник української мови*. В 7 томах. Том 1 (А – Г). Київ : Наукова думка.

Осецький, Б. Й. & Осецький, Й. П. (2010). Можливості застосування системного методу у дослідженнях етимології архаїчних топонімів. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 23. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 162 – 166.

Осецький, Й. (2015). Вчення О. О. Потебні і релікти індоєвропейської мисливської лексики в апелятивах і онімах української мови: дані системного аналізу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич : Посвіт, 192 – 199.

Осецький, Й. (2018). Індоевропейська етимологія назв обрядових великодніх яєць у світлі етнолінгвістики і системного аналізу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич: Посвіт, 141 – 150. Взято з <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140887>

Потебня А. А. Мысль и язык. Взято з <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnya>.

Фасмер, М. (1986). *Этимологический словарь русского языка*. В 4т. Т. 2. Москва : Прогресс.

Шкуратов, В. А. (1997). Историческая психология : Учебное пособие. Москва. Взято з http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Schkur/14.php.

Янко, М. Т. (1998). *Топонімічний словник України: Словник-довідник*. Київ : Знання.

REFERENCES

Bajtsar, A. (2017). Istoriya pohodzhennya ta vykorystannya nazvy «KARPATY» [History of the origin and use of the name «CARPATHIANS»]. Retrieved from: <http://bajtsar.blogspot.com/2017/12/blog-post.html/> [in Ukrainian]

Нопка, В. М., Homenko, M. P., Pavlenko, P. M. (2004) *Konyarstvo : Pidruchnyk. [Horse breeding : Textbook]*. Kyiv : Vyscha osvita. [in Ukrainian]

Humboldt, W, von (1985). *Harakter yazyka i harakter naroda [The character of language and the character of the people]*. Moscow : Progress, 370 – 381. [in Russian]

Humboldt, W, von (2000). O razlichii stroyeniya chelovecheskih yazykov i yeho vliyani na duhovnoye razvitiye chelovechestva. [On the differences in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of mankind]. *Izbrannyye trudy po yazykoznaniiyu – Selected works on linguistics*. Moscow : Progress, 37 – 298. [in Russian]

Kochergina, V. A. (2005). *Sanskritsko-russkii slovar okolo 30000 slov [Sanskrit-Russian dictionary: About 30,000 words]*. Kalianov, V. I. (Ed.) Moscow : Akademicheskiiy proekt, Alma Mater. [in Russian]

Melnytshuk, O. S. (Eds.), & Bilodid, I. K., & Kolomijec, V. T., & Tkachenko, O. B. (1983). *Etymolohishnyj slovnyk ukrayinskoyi movy u 7 tomah. Tom 1 [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 volumes] (Vols 1)*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]

Osetsyky, B. J. & Ossetsky, J. P. (2010). Mozhlyvosti zastosuvannya systemnoho metodu u doslidzhennyah etymolohii arhaichnyh toponimiv [Possibilities of application of the system method in researches of etymology of archaic toponyms]. *Naukovi pratsi Kamyanets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky – Scientific works of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Philological sciences*. Kamenets-Podolsky : Axiom, 162 – 166. [in Ukrainian]

Osetsyky, J. (2015). Vchennia O O. Potebni i relikty indoevropeiskoi myslyvskoi leksyky v apeliatyvah i onimah ukrayinskoi movy: dani systemnoho analizu. [The teachings of O.O. Potebnia and relics of Indo-European hunting vocabulary in ap-

pellation and onyms of the Ukrainian language: data of system analysis]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in the ethno-cultural dimension: Coll. Science*. Drohobych : Posvit, 192 – 199. [in Ukrainian]

Osetsky, J. (2018). Indoevropska etymolohiya nazv velykodnih jaietc u svitli etnolingvistyky i systemnoho analizu [Indo-European etymology of the title of objective breast years in the light of ethnolinguistics and systemal analysis] *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in the ethno-cultural dimension: Coll. Science*. Drohobych : Posvit, 141 – 150 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140887>.

Potebnaya, A. A. (1862). Mysl i jazyk [Thought and language]. Retrieved from <http://www.classes.ru/grammar/147.Potebnaya>. [in Russian]

Shkuratov, V. A. (1997). *Istoricheskaya psihologiya [Historical Psychology]*. Moscow : Smysl. [in Russian]

Vynokur, I. S., & Hucal, A. F., & Penyak, S. I., & Tymoschuk, B. S., & Jakubovskyy, V. I. (1984). *Dovidnyk z archaeology Ukrainy. Kchmelnycka, Chernivecka, Zakarpatska oblasti [Handbook of Archeology of Ukraine. Khmelnytsky, Chernivtsi, Transcarpathian regions]*. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian]

Vasmer, M. (1986). *Etimologicheskij slovar russkoho jazyka. V 4 t. T. 2. [Etymological dictionary of the Russian language. In 4t. Vol. 2]*. Moscow : Progress, 202 – 203. [in Russian]

Yanko, M. T. (1998). *Toponimichnyy slovnyk Ukrainy : Slovnyk-Dovidnyk [Toponymic Dictionary of Ukraine: Dictionary-reference book]*. Kyiv : Znanya. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 74-87.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.213139>

УДК 811.161.2'42:821.161.2.09(092)

ІНТЕР'ЕКТИВИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПОЕТА ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО: СКЛАД, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІОНУВАННЯ

Марія ФЕДУРКО,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mfedurko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1148-3867>

Research ID: T-2629-2018 <http://www.researcherid.com/rid/T-2629-2018>

Оксана ФЕДУРКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної педагогіки та методики викладання іноземних мов, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) fedurko19@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2842-0555>

Research ID: T-2591-2018 <http://www.researcherid.com/rid/T-2591-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 30.09.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

У статті йдеться про вигуки й звуконаслідувальні слова як складники індивідуальної картини світу поета Петра Карманського. Розкрито поняття національно-мовної картини світу, визначено її стосунок до концептуальної, індивідуальної та художньої картин світу. Показано, що в поетичному лексиконі Карманського представлені різні семантичні розряди інтер'єктивів і що їхні репрезентанти корелюють із загальним настроєм творів поета, особливостями його світобачення, світорозуміння й світовідчуття, цінностями його душі. Зазначено склад і специфіку вживання автором одиниць цього лексико-граматичного класу.

Ключові слова: національно-мовна картина світу; художня картина світу; вигуки; звуконаслідувальні слова; Петро Карманський.

INTERAJECTIONS IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF THE POET PETRO KARMANSKY: STRUCTURE, SEMANTICS, FUNCTIONING

Mariia FEDURKO,

Doctor of Philology, Professor; Head of the Department of Philological Sciences and teaching methods in elementary school Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) mfedurko@ukr.net

Oksana FEDURKO,

Ph.D. in Philology lecture Department of comparative pedagogy and methods of teaching foreign languages, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) fedurko19@gmail.com

The article substantiates the idea of the importance of taking into account the elements of the morphological level in structuring the linguistic picture of the world of the people in general and an individual in particular. Its purpose is to identify interjections in the poetic texts of P. Karmansky, to trace their structural-semantic and functional characteristics, the role in the representation of the individual-author picture of the world of the writer. The article reveals the concept of national-linguistic picture of the world, defines its relationship to the conceptual, individual and individual-author (artistic) pictures of the world. It is shown that the conceptual reproduces the elements of the world universe (objects, phenomena, values, guidelines) and the connections between them; linguistic represents them in linguistic categories, linguistic units and phenomena of speech; individual and individual-author is the result of rational and sensory comprehension of the environment embodied in the speech (texts) of specific individuals. The characteristic features of the creative manner of Petro Karmansky, his general attitude to depict the state of man, immersed in the world of his own soul. A soul disappointed by the injustice of the world, full of sorrow and feelings for its own fate and the fate of the native people. It is established that the lexicon of the poet Petro Karmansky presents almost all the semantic categories of exclamations and phonetic words, which are united by the concept and term interjection. It is determined that exclamations in the author's texts dominate over sound-imitating words. It is proved that emotional exclamations are marked by special activity; they outnumber other semantic digits as well. It is stated that the representatives of all semantic categories correlate in one way or another with the general mood of the poet's works - a singer of pain and sorrow, with the peculiarities of his worldview, his values and moral guidelines. The composition of these units is characterized in terms of origin (specific and borrowed) and on the basis of primary / secondary (non-derivatives and derivatives). Emphasis is placed on the specifics of their semantics, its dependence on the context. The peculiarities of the author's use of units of this lexical-grammatical class are analyzed.

Key words: *national-linguistic picture of the world, artistic picture of the world, interjections, sound-imitating words, Petro Karmansky.*

Постановка проблеми. З утвердженням у сучасній науці загалом і мовознавчій зосібна антропоцентричної парадигми актуалізовано метафоричний за своєю природою термін «картина світу», запропонований вченими початку ХХ ст. – фізиком М. Планком (Планк, 1975, с. 615) та філософом і логіком Л. Вітгенштайном (Вітгенштайн, 1995, с. 26) для вивчення й систематизації наукових фактів. Поряд із ним особливого значення набули й ті, що засвідчують багатовимірність позначуваного феномена, головно концептуальна й мовна картини світу. Вони номінують не відокремлені, а взаємопов'язані сутності (Ю. Апресян, А. Вежбицька, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Ю. Караулов, Г. Колшанський, Л. Лисиченко, О. Селіванова та ін.), адже концептуальна картина світу відтворює елементи світового універсуму та зв'язки між ними (Лисиченко, 2009, с. 12), тоді як мовна репрезентує ці елементи, також ціннісні орієнтири, життєві стратегії, сценарії поведінки «в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення» (Селіванова, 2006, с. 441). Національно-мовна картина світу (або національно-мовний образ світу) – це семантично, каузально, ієрархічно структурований продукт колективної мовної свідомості, відбиток світосприймання, світовідчуття і світорозуміння народу, втілений у слові результат його духовної діяльності, що має в підмурку картину світу кожного зі своїх представників. Пізнання мовного образу світу знакових постатей України, до яких відносимо нашого краянина, поета та громадського діяча І-ої половини ХХ ст. Петра Карманського, – це, на нашу думку, одна зі сходинок до з'ясування особливостей і закономірностей структурування українськомовної картини світу.

Аналіз досліджень. На сьогодні стверджено, що мовна картина світу постає в процесах пізнання, соціалізації й комунікації особистостей. Вона поняття національно й культурно зумовлене, бо «виявляє типові риси національного розуміння й членування світу» (Гринюк, 2013), попри наявність у її структурі універсальних ознак (Апресян, 1995, с. 39), також динамічним і історично змінним, позаяк «кожній історичній епосі притаманні свої способи та форми переживання світу» (Гуревич, 1984, с. 7), однак із збереженням ознак спадкоємності – «мінлива стійкість мовної картини світу», в інтерпретації С. Єрмоленко (Єрмоленко, 2009, с. 96). Водночас дослідники наголошують на важливості вивчення індивідуальних картин світу, унікальних для кожної особистості й зумовлених її індивідуальними особливостями (Гринюк, 2013). В. Маслова

актуалізує думку про специфічний вияв індивідуального образу світу, той, який репрезентують художні тексти того чи того письменника як представника певного етносу; вона пов'язана з національно-мовною та є відбитком концептуальної картини світу, яку індивідуально-авторське сприйняття інтерпретує за допомогою відповідних мовних засобів (Маслова, 2004, с. 43). Під знаком такої настанови в українському мовознавстві досліджено особливості індивідуально-мовної концептосфери Петра Перебийноса (Белінська, 2019), проаналізовано визначальні риси ідіостилю Осипа Турянського (Кравченко-Дзондза, 2019), розкрито на основі творів Ю. Федьковича мовний світ гуцулів II-ої половини XIX ст. (Заїць, 2016).

З огляду на те що «кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довкілля» (Жайворонок, 2002, с. 51), для пізнання своєрідності як національно-мовних, так і індивідуально-авторських картин світу важливо докладно вивчити роль різнорівневих мовних засобів у їхньому творенні, зокрема, і тих, що є виразниками емоційно-почуттєвих та оцінно-модальних чинників комунікації, бо що «заперечувано духовно, – писав Л. Фейєрбах, – це необхідно заперечувати також емоційно» (Фейєрбах, 1995, с. 183). Інтер'єктиви (від лат. *interjectio* 'вигук'; звуконаслідувальні слова теж до них відносять) є тими одиницями мови, що безпосередньо спрямовані на передачу емоцій і почуттів мовців, їхніх оцінок об'єктів довкілля та проявів різноманітних реакцій на них. Вони, як і засоби інших мовних рівнів, долучаються до творення художнього цілого та вияву ментальних й морально-духовних настанов автора. Саме в контексті таких інтерпретацій вигуки та звуконаслідувальні слова сьогодні щораз активніше потрапляють у фокус дослідницької уваги (Вільчинська, 2017; Шуст, 2014).

Мета нашої статті – виявити інтер'єктиви в поетичних текстах П. Карманського, простежити їхні структурно-семантичні і функційні характеристики, роль у репрезентації індивідуально-авторської картини світу письменника.

Виклад основного матеріалу. «Що б людина не називала і не виражала, – вона завжди розкриває власну сутність, – стверджував Л. Фейєрбах, – тому мова є критерієм того, на якому рівні перебуває людська культура» (Фейєрбах, 1995, с. 86). Такого ж погляду дотримувався й М. Гайдеггер: «Я є те, що я мовлю» (Хайдеггер, 1993, с. 54). Тож, приступаючи до вивчення мовної картини світу кожного з письменників чи певних її елементів, важливо усвідомлювати, що в ній він виявляв себе, власні інтелектуальні обшири й моральні імперативи, власне розуміння світу і ставлення до стану речей у ньому.

П. Карманський увійшов у літературу на початку ХХ ст. з гострим відчуттям «потреби оновлення українського слова, зближення його з новітніми течіями світової літератури» (Голомб, 1996, с. 7). А ще – виразним представником епохи *fin de siècle*, перейнятої песимізмом, заглибленістю у світ індивідуальних переживань, пропагандою безнадії й смутку. Від першої збірки «З теки самоубийця. Психологічний образок у замітках і поезіях» (1899) поет заявив про себе як про людину «м'якого, вразливого серця й трагічного світовідчуження» (Голомб, 1996, с. 5), людину наче й виокремлену зі світу, але нерозривно пов'язану з ним, співця болю і страждань – власних і вселюдських: *Все пусте – святий лиш людський біль* (с. 89). Як справжній митець, він еволюціонував – від заглиблення у стан власної душі до вболівання за життя рідного народу й долю України, «від суспільної індиферентності до високого пафосу патріотичних і громадянських почуттів» (Голомб, 1996, с. 22). І на всіх етапах свого духовного зростання Карманський ніколи не був людиною байдужою, неемоційною, а завжди чутливою, неспокійною, пристрасною, що гостро переживає власні й народні болі. Це, відповідно, отримувало вияв у його поетичному лексиконі (Федурко, 2018). Не бракує в ньому також вигуків і звуконаслідувань – мовних одиниць, покликаних відтворювати всю гаму почуттів особистості, її різноманітні емоційні реакції на довкілля, а також її волевиявлення.

Лінгвістична кваліфікація вигуків доволі суперечлива: за ними то визнають статус лексико-граматичного класу, хоч і виводять із переліку повнозначних і службових частин мови; то зараховують до системи лексичних засобів мови, але у статусі еквівалентів синтаксично нечленованих речень, уживаних для формування оцінно-модального плану висловлень; то вважають реченневими одиницями, проте такими, що тільки віддалено співвідносні з судженнями, бо, відбиваючи суб'єктивне ставлення до об'єктивного світу, є всього лиш його емоційними еквівалентами (Безпояско та ін., 1993, с. 318–319). Вони не однорідні за структурою, походженням і функційними характеристиками; частина з них (насамперед первинні одиниці) виявляє тенденцію до багатозначності, що засвідчує наявність у вигуків семантики, але нечіткої, яка потребує уточнення контекстом. Згадане підтверджують і поетичні тексти П. Карманського.

У віршах книги «Ой люлі, смутку...», що репрезентує твори всіх збірок поета, виявлено одиниці обох класів інтер'єктивів – вигуки (*Ох, чому та Сила, / Що в плоть вливає іскру Духа, / Чому вона в мені зродила / Такий вогонь* – с. 66) та звуконаслідувальні слова – як ті, що передають звукові сигнали тварин, механізмів чи фізіологічні прояви людини, так

і ті, що характеризують звукові ознаки дій, рухів (по-іншому, вербоїди), пор.: **Куку!** **Куку!** Дзвінко лється/ Кришталевий звук./ Звук несеться, гай сміється./ Серце стук-стук-стук... (с. 53), проте з виразним домінуванням перших: із 209 зафіксованих слововживань тільки 20 належить звуконаслідувальним словам (*ха-ха!*, *га-га!*, *пугу!*, *куку!*, *ія!*, *кум-кум!*, *какаду!*, *пас!*, *візо!*, *сам!*, *стук!*, *гульк!*, *бац!*, *кап!*). Серед вигуків переважають первинні: *о!*, *ой!*, *гей!* *цить!* (*цитьте!*), *геть!*, *годи!*, *нуге!*, *нум!*, *пробі!*, проте панує над усіма вигук *ох!* – 33 уживання. Трапляються й одиничні слововживання – вигуки *ах!*, *ех!*, *ет!*, *ей!*, *ого!*, *га!*, наприклад: «**Ет**, багато хочеш знати! Фойсу в руки та махай!» (с. 235); *Втім озвався хтось з порога: «Ей, єгомось, не грішіть!»* (с. 236).

Якщо характеризувати виявлені в текстах Карманського інтер'ективи з погляду походження, то належить ствердити, що переважають питомі одиниці на тлі нечисленних запозичень (*амінь!*, *ура!*, *осанна!*, *пас!*, *візо!*), серед яких трапляються слова в чужомовному графічному оформленні, приміром, *ave!*, *bis!*, пор.: **Амінь!** Кажу вам, що проб'є година (с. 210); **Осанна** вам брати! Ликуй, народе мій (с. 184) та *А як на горах зарідає туга/ Вечірніх дзвонів, ти співаси: «Ave!»* (с. 242); **Bis**, блазню коханий, **bis**, брате, **bis**, чорте! Пусте всі ідеї! **Диви**, я сміюся!..(с. 161). Останнє речення засвідчує актуальність інтер'ективованих форм, тобто утворених шляхом переходу повнозначних слів різних частин мови, зокрема дієслів, у клас вигуків: діалектною формою наказового способу *диви*, також *дивіть* (*Тоді на цілу Русь итучний твій жаль голосить: Дивіть! Ось б'ють мене, і я тому сумний... – с. 164*, норм. *дивись!*, *дивіться!*) ліричний герой не лише привертає увагу читача (адресата) до висловленого, а й сам емоційно реагує на нього. Це підтверджує думку, що синкретизм, тобто суміщення в одній словоформі ознак репрезентантів різних лексико-граматичних класів, становить одну з визначальних прикмет цього різновиду одиниць. До них в досліджуваному матеріалі належать іменникові словоформи *Боже!*, *Господи!*, *леле!*, *горе!* *слава!*, *хвала!*, дієслівні *скажіть!*, *бач!*, *гляньте!*, *глядіть!*, *диви!*, *дивіть!*, *прощайте!*, прислівникова *славно!*.

Нерідко автор уживає зазначені одиниці разом зі словами-поширювачами: займенниками, прикметниками, частками, вигуками. Це так звані вигуківі фразеологізми (або фразеологізовані вигуки): *А серце ние, ние, ние. Туман – гроза... О горе! Горе!* (с. 85); *А все ж таки щаслив, хто може/ На вид палаючих кострів/ Сказати радісно: «Мій Боже, / І я в геєнні цій горів»* (с. 258); *Стали прощатись. Господи правий! / Хто змірить глибину смутку-розлуки/ Хлопського серця?* (с. 73); **О Боже мій!** Чи я спочину/ Від тих незмірних мук? (с. 48); **Ну й скажіть**, чи ми

такі смішині?/ **Й дивіть**, ті люди нас медведями вважають!... (с. 173);
А скільки це стояло/ І труду, і гроша (Не свого – **що робить!**) (с. 180);
Невже об лід людства розіб'ється таран/ Кривавих наших мольб? **Най**
буде Божя воля... (с. 189). Серед них трапляються й чужомовні: *Щойно станеш квіти рвати,/ вже й неси готов вінець:/ Гаснуть очі,/ Час вмирати./ Чуєш клич?/ **Memento mori!*** (с. 56); *Плиніте ж, дні горя, плиніть, безталанні,/ До тихої Лети... **Evviva la morte!*** (с. 139). До слова, вигуковий фразеологізм *memento mori!* 'хотів би вмерти' виконує функцію епіфори у «Стиху III» (цикл «Надгробні стихарі», збірка «Ой люлі, смутку»), а *evviva la morte!* 'хай живе смерть' формує анепіфору (кільце): він ужитий у назві вірша та в його фіналі (цикл «Тіням мами», збірка «Пливем по морі тьми»). Загалом, використання епіфори, кільця й анафори, – одна з виразних прикмет ідіостилю Петра Карманського. У їхньому складі виявляємо нерідко вигуки, які підсилюють відповідне емоційне звучання тексту – див., для прикладу, вірш «Над коліською» (цикл «На сій долині сліз», збірка «Ой люлі, смутку»), сама назва якої містить вигук):

*Люлі, синку! Сонце скрилось,
Потонуло в темний бір;
Темне небо заясніло,
Запінилось морем зір.*

*Спи, дитинко! **Люлі, люлі.***

*Люлі, синку! Най повіє
Над тобою легіт мрій;
Усміхнися, наче сонце,
Ясна зоре, раю мій!*

*Спи, дитинко! **Люлі, люлі.***

Мікроконтексти на взірць *Бо успіху цілий секрет/ Є хист на все мовчати,/ І берегти своїх дієт,/ І часом «bis» кричати* (с. 348) та *Радіємо, як хтось до нас «тю-тю!» повість,/ А навіть і тоді, як злають бідолаху* (с. 173) засвідчують факт підвищення морфологічного статусу інтер'єктивів, набуття ними ознак повнозначної частини мови (в наведених прикладах – іменника).

Варто вказати на таку особливість уживання Карманським деяких інтер'єктивів (*гей!, гай! люлі!, цить! (цитьте!), ура!, амінь!, ха!, га!, гоп!, куку!, ква!, какаду!*), як їхній повтор чи подвоєна, а то й потроєна вимова з метою посилення емоцій і волевиявленя: *Люлі, люлі, скорбні думи/ Ще й до вас всміхнеться май* (с. 54) <...> *А там садок, в садку хатина,/ А в ній... Цить, мріє, цить* (с. 33); *Ура у бій! Ура! Ура!* (с. 224); *Амінь, амінь! Поругана надія/ Обернеться в трагедію Європи!* (с. 191);

Гай-гай! *Здається, переснилось/ Оцих злиденних тридцять літ (с. 317).* Повторами звуконаслідувань автор зазвичай підкреслює тривалість якогось процесу чи дії, увиразнює їх, пор.: *По нім спливає дощ обильною росою:/ Бац... кап... бац... кап... Паде, як з рани тепла кров... (с. 152); Ходить в коло й кричить: Какаду! Какаду!/ Мені добре з моєю нудьгою (с. 172).* Часом він поєднує ці два різновиди слововживання: *Я на моїй скалі стою, як демон мести,/ І глумлюся тобі: га-га! га-га! га-га! (с. 155),* домагаючись не лише уточнення відповідних контекстів, а й посилення їхньої експресивності.

В. Горпинич, обгрунтовуючи граматичний статус вигуків, серед їх диференційних синтаксичних ознак називає препозитивність: ці одиниці, каже він, «завжди стоять на початку висловлення (речення)», протиставляючись у цьому плані сполучникам, прийменникам, часткам (Горпинич, 2004: с. 303). Поезії П. Карманського спростовують категоричність цього твердження, адже у них виявляємо інтер'ективи не лише на початку висловлень, а й у середині чи наприкінці їх, пор.: **О Боже мій!** *Чи я спочину/ Від тих незмірних мук (с. 48); Останній посів – Боже мій!/ Який гіркий він видав плід! (с. 340); Збудився я; душа бажала/ Полинуть в рай... О Боже! (с. 23).* Різнопозиційність цих одиниць у досліджуваних текстах – явище не регулярне, однак і не поодиноке, див. ще: *<...> і ніби ненароком/ Швиденько, бач, завів, з хижачтвом женихання/ Та й полубив як стій козацьке гуляння (с. 183); А ми ждемо на нашу зорю./ І даром – леле! Доки ж ждати? Коли загляне в нашу хату/ Проміння волі? (с. 66); Гайда! Гайда! Не слід зітхати... Весело ж, гай! – ні! нишком, тихо! (с. 26).*

Останній мікроконтекст засвідчує ще один (і доволі активний) спосіб уживання Карманським інтер'ективів – у взаємодії, і не завжди одиниць того самого семантичного розряду: **Пробі!** *Я плачу!.. Я ридуаю!.. Цить, серце, цить! Настане хвиля –/ Всю їдь віків: отрую глуму, І лють скорбот, і дур похмілля/ Зіллю в одну болючу думу <...> (с. 86).* Це неодмінно посилює емоційно-експресивні характеристики тексту, допомагаючи авторові передати ті тривоги, що поселилися в його серці, і ті шквали почуттів, що шматують його душу.

Не менш барвистою є семантична палітра інтер'ективів, виявлених у досліджуваних текстах: тут представлені одиниці майже всіх виділюваних розрядів. Почнемо з найчастотнішого – емоційного.

Активність **емоційних** вигуків вмотивована загальним настроєм лірики поета, постійним неспокоєм його відкритої до людських страждань душі. Не стверджуватимемо, що він уживає кожен із наявних у системі мови інтер'ективів цього різновиду. Навпаки, виявляємо в його віршах

тільки вигуки *о!*, *ой!*, *ох!* як найчастотніші, також *гай!*, *Боже!*, *Господи!*, *леле!*, *горе!*, *амінь!*, *ура!*, *осанна!*, *хвала!*, *славно!*, *йй-богу!*, поодинокі *ах!*, *ех!*, *ет!*, *ей!*, *ого!*, *га!*, вигуківі фразеологізми *Боже мій!*, *о горе!*, *о Боже!*, *Господи правий!*, *о леле!* тощо. Вигуки *о!*, *ой!*, *ох!* багатозначні й можуть уживатися для вираження прямо протилежних почуттів (від жалю, суму, горя, досади, осуду, розчарування, спричинених непрости-ми обставинами життя чи нереалізованими мріями й бажаннями ліричного героя: *Ох, як тоді хотілося заглянуть/ В ті сірі очі, що не знали сну!*.. (с. 370) – до радості, здивування, захоплення, подиву тощо: *Ох, чому та Сила/ Що в плоть вливає іскру Духа./ Чому вона в мені зродила/ Такий вогонь?* (с. 66). П. Карманський використовує їх здебільшого в першій функції, до того ж у віршах різних своїх збірок. Власне таке їх семантичне потрактування підказує контекст, передусім значеннєві плани вжитих у ньому одиниць інших лексико-граматичних класів, також синтаксична структура висловлення, його інтонаційний малюнок, як у вірші «Сумно ллються звуки цитри...». Ось його фінальна строфа:

*Ох, як тяжко коло серця/
Від тяжкої муки!
Ох, заграй же, моя цитро/
Сумні, сумні звуки... (с. 27).*

Лексеми та їх сполуки *тяжко*, *тяжкої муки*, *сумні звуки* допускають пов'язання вигука *ох!* тільки з семантикою болю й страждання: душа ліричного героя змучена розлукою з коханою, вона страждає через неможливість зустрітися та бачитись. Невипадковими є повтори вигука *ох!* та лексеми *сумні* в цій строфі, також інтонація обох речень-висловлень – спершу оклична, коли ліричний герой наче випустив із серця зойк, а далі незавершеності, коли він уже нічого не очікує від долі, окрім розпачу й страждань.

Побіч вигуків, спрямованих на вираження домінантних почуттів болю-туги-розпачу, у текстах П. Карманського натрапляємо на емоційні вигуки, співвідносні з семантикою сумніву: *Гай, гай! Ніхто не знає,/ Що з серця викреше нам час!* (с. 214); попередження-погрози: *О Росіє під чоботом Миколи!/ О, прощення нема тобі ніколи!*.. (с. 369) (якщо в першому випадку вигук *о!* вжито для підсилення звертання, то в другому – для передачі цього значеннєвого відтінку); захоплення: *Ой, нема то краю, краю над ті рідні села –/ Такі серцю запахуці, як зілюці зела!* (с. 250); радості від замилювання природою: *Усе засипляє, а серце так б'ється.../ Так гарно, так тужно – мій Боже!* (с. 98), легкої іронії: *Ми не зійдемося: ти пані,/ Від мене ж (ах!) заносить піт./ Хміль серця, навіть на екрані,/ Цінують нижче, ніж обід... (с. 258) чи навіть злої на-*

смішки: *І глядять на раба, і сміються над ним:/ «Ох, який же ти, брате наш, бідний!»* (с. 173).

Одиниці вокативного підрозряду емоційних вигуків (*пробі!, горе!, амінь!, Боже!, осанна!*), до яких зараховуємо й вигуківі фразеологізми (*о горе!, Боже мій!, о Боже!, о Боже мій!, Боженьку святий!, о Христе!, так що ж!*) спрямовані в аналізованих текстах не так на безпосереднє вираження почуттів, настроїв, емоцій, як на емоційну характеристику подій, станів, явищ, фактів, осіб або їхню оцінку: *Йй-богу, рація! Який-бо я дурний...*(с. 164); *Повір, не виллється надармо жертва крові.../ Ідеш? Ох, Боже!.. Йди! Взиває рідний край!* (с. 188); *Осанна гордим Лицарям! Ми вольні* (с. 186). Цю ж функцію виконують і магичні волюнтаристи, ужиті в ролі вигуків (*най буде Божа воля!, крий нас Боже!, ради Бога!, Господь з тобою!, Пречиста твій покров*): *Діти вчити – крий нас Боже!/ Краще з шнуром під пінбор...* (с. 238). Показовим у цьому плані є початок вірша «Українська балада» (збірка «Al fresco»):

*Тату, тут тісно! Дух мій в задумі,
В груді жевріє вічна геєнна.
Виллю все горе в пламенній думі,
Най заридає Бог і вселенна.*

Господь з тобою! Клята година

Пісню збудила. Бідна дитина... (с. 164).

У текстах деяких віршів Карманського фразеологізований вигук повертає собі лексичне значення й набуває ознак вокативного речення, у якому нероздільно представлені як емоції і почуття, так і вказівка на адресата мовлення: *Ох, Боженьку святий! І за яку це кару/ Мене ти вбрав в страшне, важке ярмо оце?* (с. 171); *Ох, Отче наш благий, котрий царши на небі/ І вказуєш цілій вселенній правий путь!/ До тебе ми з низин звертаємся в потребі/ І молимо з глибин: ласкав нам, Батьку, будь!* (с. 196).

Для спонукальних інтер'єктивів характерна семантика емотивного волевиявлення. Вони виражають наказ, спонукування, заохочення до дії, бажання привернути увагу до когось чи чогось. Це непохідні вигукки *геть!, соб!, цабе!, нум!, годі!, цить!, (цитьте!),* похідні *диви!, дивіть!, гляньте!, глядіть!, рятунку!,* часом підсилені частками: *І їжджу на громадськiм возі,/ Вигукуючи: соб! цабе!* (с. 260); *Геть, нікчемний дивовиже! Сього чей ніхто не їсть...* (с. 166); *За нами тільки пес зависє –/ Вона ж прокляла... Нум, щосили* (с. 26); *Та цить! Нехай тобі не вадить/ Мій жаль і туга за тобою* (с. 76); *Рятунку!... Глухо, зимно і спокійно/ Валить на мене сіра повінь смуги <...* (с. 111); *Ось гляньте! Щирий труд приніс нам зерна плоду:/ Від Сяну по Кавказ «Україна»*

– *глядіть!* (с. 180). Хоч у досліджуваних текстах вони представлені невеликою кількістю одиниць, проте деякі з них (*годи!*, *цить!*) доволі частотні. Багатозначний вигук *гей!*, який граматисти наводять у переліку спонукальних (Горпинич, 2004: с. 305), Карманський уживає також для вираження емоцій – *зажури: Гей, пристроїв я образ твій в гірлянди/ Блідих конвалій, ірисів і рожі./ І враз з тоскою влив я в черти гожі/ Ніжну принаду гордої троянди* (с. 109); жалю за минулим: *Гей, гей, пішов ти мій безцвітний маю./ І не оставив навіть снів по собі...* (с. 136).

Із розряду *апелятивних* інтер'єктивів, які вживаються в мовленні для привернення уваги співрозмовника, налагодження з ним контакту, Карманський уживає (щоправда нечасто, бо вони передбачають діалогічні контексти), тільки *гей!*, *гов!*, *бач!*, *ей!*: *Гей, поспішайте, їдьте скорим ходом./ Щоб за минулим загубився слід!* (с. 295); *І крикнув: «Буде, діту! Гов!* (с. 356); *Та й честь у нас дають лиш вибраним, а ми –/ А ви, мені здаєсь, не з тої, бач, родини* (с. 169). До апелятивних вигуків близькі етикетні вислови, які дехто з дослідників виділяє в окремий семантичний розряд (Горпинич, 2004: с. 305). Їм властиві лаконічність і стандартність форми, вказівка на соціальний контекст, експліцитність протиставлення «адресант-адресат». Ці одиниці Карманський використовує в основному для вираження привітання й прощання: *Фальшивий тон – прощальні слези:/ «Будай здоров...» – «Будай здорова...»* (с. 131); *3 могил несесь/ Солодкий клич... Кругом туман –/ Добраніч вам! Добраніч всім!* (с. 55); *Зійшлися всі до мене, дружно/ Стискають руки: славайсу!* (с. 300).

У словнику П. Карманського, як згадувано, звуконаслідувальні слова представлені не так численно, як вигуки, однак усіма семантичними розрядами, тобто на позначення: 1) звукових виявів птахів і тварин – свійських та диких: *І звідки в тих поетів сум,/ Ті «перли сліз», проміння, злото?/ Кум-кум! кум-кум! кум-кум! кум-кум!* *Нема, як нашеє болото* (с. 168); *Проснулись сови і гукають: пугу!* (с. 189); 2) звукових ознак предметів і явищ дійсності: *Стук! – хто там? – Я твій Смуток!* (с. 26); 3) звукових ознак дій та рухів: *Гон! Гон! мій коню,/ в степ, як море* (с. 265); 4) звукових фізіологічних процесів, відтворюваних мовним апаратом людини: *І зазираємо жадно, з цікавістю/ В яр, де регоче дійсність: ха-ха!* (с. 255); *Ходить, блудить, гей повія,/ і з нудьги реве: ія!* (с. 165).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для з'ясування специфіки національно-мовної картини світу важливо досліджувати індивідуальні й індивідуально-авторські (художні) картини світу: тільки через індивідуальне, конкретно-мовленнєве пізнаємо спільне, загально-мовне. Лексичні й граматичні особливості ідіостилю Петра Карман-

ського – представника нової течії в українському літературному процесі початку ХХ ст. – слугують надійним джерелом для розбудови як його мовного образу світу, так і нашого народу загалом. **Перспективним** уважаємо вивчення елементів інших підсистем мовного світу П. Карманського для осягнення особливостей структурування українськомовної картини світу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Карманський, П. (1996). *Ой люлі, смутку... (Поезії)*. Упор. текстів, передмова та примітки Л. Г. Голомб. Ужгород.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Апресян, Ю. Д. (1995). Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. № 1, 38 – 42.

Безпояско, О.К., Городенська К.Г. & Русанівський В.М. (1993). *Грамматика української мови. Морфологія*. Київ : Либідь.

Белінська, В. С. (2019). Індивідуально-мовна концептосфера П. Перебийноса. *Лінгвістичні дослідження*, 188 – 196.

Вільчинська, Т. П. (2017). Інтер'єктиви як репрезентанти суб'єктивних оцінок у поетичній творчості Богдана Лепкого. *Наукові записки ТНПУ: Літературознавство*. Вип. 47, 311 – 320.

Вітгенштайн, Л. (1995). *Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження*. Київ : Основи.

Голомб, Л. (1996). Митець незвичайної долі. *П. Карманський. Ой люлі, смутку... (Поезії)*. Ужгород : Гражда, 3 – 22.

Горпинич, В. О. (2004). *Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ : ВП «Академія».

Гринюк, А. (2013). Языковая картина мира как философская проблема [Електронний ресурс]. *Credo New. Теоретический журнал*. Взято з http://www.intelros.ru/readroom/credo_new/k4-2013/21499-yazykovaya-kartina-mira-kak-filosofskaya-problema.html.

Гуревич, А. Я. (1984). *Категории средневековой культуры*. Москва : Искусство.

Єрмоленко, С. Я. (2009). Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. №3–4, 94 – 103.

Жайворонок, В. В. (2002). Проблема концептуальної картини світу та мовно її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. №32, 51 – 53.

Заїць, В. (2016). Мовна картина світу гуцула другої половини ХІХ століття (за художньою та епістолярною спадщиною Ю. Федьковича). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 2 (36), 352 – 355.

Кравченко-Дзондза, О. (2019). Особливості мовного стилю Осипа Туряньського. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич: Посвіт, 133 – 141. DOI: 10.24919/2411-4758.2019/17777.

- Лисиченко, Л.А. (2009). *Лексико-семантичний вимір мовної картини світу*. Харків : Видавнича група «Основа».
- Маслова, В. А. (2004). *Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой*. Москва : Флинта : Наука.
- Планк, М. (1975). Единство физической картины мира. М. Планк. *Избранные труды*. Москва : Наука, 613 – 633.
- Селіванова, О. О. (2011). *Лінгвістична енциклопедія*. Полтава : Довкілля-К.
- Федурко, М. (2018). Лексичні доміанти збірки Петра Карманського «Ой люлі, смутку». *Проблеми гуманітарних наук. Випуск 42*, 148 – 157.
- Фейербах, Л. (1995). *Сочинения* : В 2 т. Т. 1. Москва : Наука.
- Шуст, Л. (2014). Вигуки та вигуківі фразеологізми в поетичній творчості Т. Шевченка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Випуск 47*, 184 – 187.
- Хайдеггер, М. (1993). *Бытие и время*. Москва : «Республика».

REFERENCES

- Apresyan, Yu. D. (1995). *Obraz cheloveka po dannym yazyka: popytka sistemnogo opisaniya* [Human image according to language data: an attempt at a systemic description]. *Voprosy yazykoznaniiya – Linguistic issues. № 1*, 38 – 42. [in Ukrainian]
- Bezpoiasko, O.K., Horodenska K.H. & Rusanivskiy V.M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia [Grammar of the Ukrainian language. Morphology]*. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian]
- Bielinska, V. Ye. (2019). *Indyvidualno-movna kontseptosfera P. Perebynosa* [Individual-linguistic conceptosphere of P. Perebynos] *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic researches*, 188 – 196. [in Ukrainian]
- Vilchynska, T. P. (2017). *Interiektyvy yak reprezentanty subiektyvnykh otsinok u poetychnii tvorchosti Bohdana Lepkoho* [Interactives as representatives of subjective assessments in the poetic work of Bohdan Lepky]. *Naukovi zapysky TNPU: Literaturoznavstvo. Yyp. 47 – Scientific notes of TNPU: Literary Studies. Issue 47*, 311 – 320. [in Ukrainian]
- Vitgenshtain, L. (1995). *Tractatus Logiko-Philosophicus. Filsofski doslidzhennia [Tractatus Logiko-Philosophicus. Philosophical research]*. Kyiv : Foundations. [in Ukrainian]
- Holomb, L. (1996). *Mytets nezvychnoi doli* [An artist of unusual destiny.]. *P. Karmanskyi. Oi liuli, smutku... (Poezii) – P. Karmansky. Oh Luli, sorrow... (Poetry)*. Uzhhorod : Grazhda, 3 – 22. [in Ukrainian]
- Horpynych, V. O. (2004). *Morfolohiia ukrainskoi movy : Pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Morphology of the Ukrainian language: A textbook for students of higher educational institutions.]*. Kyiv : VP «Akademiiia» [in Ukrainian]
- Grinyuk, A. (2013). *Yazykovaya kartina mira kak filsofskaya problema* [The linguistic picture of the world as a philosophical problem]. *Credo New. Teoreticheskiy zhurnal – Credo New. Theoretical journal*. Retrieved from <http://www.intelros.ru/>

[readroom/credo_new/k4-2013/21499-yazykovaya-kartina-mira-kak-filosofskaya-problema.html](#). [in Russian]

Gurevich, A. Ya. (1984). *Kategorii srednevekovoy kultury [Categories of medieval culture]*. Moscow : Art. [in Russian]

Iermolenko, S. Ia. (2009). Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu [Changing stability of the linguistic picture of the world]. *Movoznavstvo – Linguistics*. №3–4, 94–10 [in Ukrainian]

Zhaivoronok, V. V. (2002). Problema kontseptualnoi kartyny svitu ta movnoho yii vidobrazhennia [The problem of the conceptual picture of the world and its linguistic reflection]. *Kultura narodov Prychernomoria – Culture of the peoples of the Black Sea region*. № 32, 51–53 [in Ukrainian]

Zaits, V. (2016). Movna kartyna svitu hutsula druhoi polovyny XIX stolittia (za khudozhnoi ta epistoliarnoi spadshchynoi Yu. Fedkovycha) [Linguistic picture of the Hutsul world of the second half of the XIX century (according to the artistic and epistolary heritage of Yu. Fedkovych)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Issue 2 (36)*, 352–355 [in Ukrainian]

Kravchenko-Dzondza, O. (2019). Osoblyvosti movnoho stylu Osypa Turianskoho [Features of Osip Turyansky's language style.]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in ethnocultural dimension: Coll. Science*, 133–141. DOI: 10.24919/2411-4758.2019/17777. [in Ukrainian]

Lysychenko, L.A. (2009). *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu [Lexical and semantic dimension of the linguistic picture of the world]*. Kharkiv: Vydavnycha hrupa «Foundation». [in Ukrainian]

Maslova, V. A. (2004). *Poet i kultura: kontseptosfera Mariny Tsvetaevoy [Poet and Culture: Marina Tsvetaeva's Concept Sphere]*. Moscow: Flinta: Sciences/ [in Russian]

Plank, M. (1975). Yedinstvo fizicheskoy kartyny mira [The unity of the physical picture of the world]. *M. Plank. Izbrannyye trudy – Selected Works*. Moscow : Sciences, 613–633. [in Russian]

Selivanova, O. O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia [Linvistic Encyclopedia]*. Poltava : Dovkillia-K. [in Ukrainian]

Fedurko, M. (2018). Leksychni dominanty zbirky Petra Karmanskoho «Oi liuli, smutku» [Lexical dominants of Peter Karmansky's collection «Oi liuli, smutku»]. *Problemy humanitarnykh nauk. Vypusk 42. – Problems of humanities. Issue 42*, 148–157. [in Ukrainian]

Feyerbakh, L. (1995). *Sochineniya. V 2 t. T. 1. [Works: In 2 volumes. Vol. 1.]*: Moscow: Sciences. [in Russian]

Shust, L. (2014). Vyhuky ta vyhukovi frazeolohizmy v poetychnii tvorchosti T. Shevchenka [Vyhuky ta vyhukovi frazeolohizmy v poetychnii tvorchosti T. Shevchenka]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna». Vypusk 47 – Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Series «Philological». Issue 47*, 184–187. [in Ukrainian]

Khaydegger, M. (1993). *Bytie i vremya [Being and time]*. Moscow: «Respublika». [in Russian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 88-97.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.213168>

УДК 811.161'373.7

ФРАЗЕОЛОГЕМА-ЕНТОМОНІМ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Галина ФІЛЬ

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) filgalina1955@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

Research ID: F-1096-2018 <http://www.researcherid.com/rid/F-1096-2018>

Ірина ПАТЕН

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) irynapatent@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

Research ID: F-1096-2018 <http://www.researcherid.com/rid/F-1096-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
01.10.2020

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

У статті проведено обстеження фразеологічних одиниць української, російської та білоруської мов з фразеологемами-ентомонімами; з'ясовано, що у фразеологічних системах східнослов'янських мов функціонує чимало стійких сполук з назвами комах (ентомонімів), світ яких надзвичайно багатий і різноманітний; зазначено, що в них досить виразно виявляються риси національного менталітету, відображається специфіка світосприймання, мислення східних слов'ян; незважаючи на те, що більшість фразеологічних одиниць з компонентом-ентомонімом мають однаково семантику в східнослов'янських мовах, у кожній з них виявлено специфіку відносно функціонування фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеологічні одиниці; фразеологема; фразеологічний про-стір; фразеосистема; міжмовне зіставлення; ентомонім; структурний компонент.

PHRASEOLOGEM-ENTOMONYM IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF EAST SLAVIC LANGUAGES: LINGUOCULTURAL ASPECT

Galina FIL,

Ph.D. in Philology, Associate Professor of Philological Disciplines and Teaching Methods in Primary Schools Department, Deputy Dean for Research and International Cooperation of the Primary and Art Education Faculty Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych)
filgalina1955@gmail.com

Iryna PATEN,

Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Linguistic and Intercultural Communication Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) irynapaten@i.ua

The article examines the phraseological units of the Ukrainian, Russian and Belarusian languages with phraseologisms-entonyms; it was found that in the phraseological systems of East Slavic languages there are many stable compounds with the names of insects (entonyms), the world of which is extremely rich and diverse; it was noted that they clearly show the features of the national mentality, reflect the specifics of worldview, thinking of the Eastern Slavs; Although most phraseological units with an entonym component have the same semantics in East Slavic languages, each of them reveals specifics regarding the functioning of phraseological units.

The purpose of the article is to analyze the phraseological units' structure with entonymic component, represented in modern phraseological dictionaries of Ukrainian, Russian and Belarusian, in a comparative aspect; to single out the phraseologisms-entonyms, the meanings of which is closely connected with the cultural and historical traditions of the people.

The results of the study showed that comparative linguistic and cultural analysis allows us to state that entonyms in the East Slavic phraseological space are a powerful factor in forming the national image of the world; interlingual comparison of the structure of phrases with the phraseology-entonym reflects mainly negative connotations, which mainly characterize any quality of a person - his intellect, actions, behavior, appearance, shortcomings of character.

For the future, there remains the analysis of stable expressions with a phraseologeme-entonym in East Slavic languages in the linguoculturological aspect, their further interlingual comparison and the discovery in them of differences and common features associated with the peculiarities of reflecting the mentality of a particular people.

Key words: *phraseological units; phraseology; phraseological space; phrase system; interlingual comparison; entonym; structural component.*

Постановка проблеми. Фразеологічний склад східнослов'янських мов – багата скарбниця сконцентрованого досвіду людського буття, загальнолюдських моральних цінностей. Усталені вирази досліджуваних мов є носіями національно-культурної інформації. У них досить виразно виявляються риси національного менталітету, відображається специфіка світосприймання, мислення східних слов'ян. Національно-культурна семантика стійких виразів – це ті мовні значення, які віддзеркалюють, фіксують і передають від покоління до покоління особливості того чи того етносу (особливості природи, економіки, суспільного устрою, фольклору, художньої літератури, мистецтва, побуту, народних звичаїв (Смерчко, Скотна, Куцик, Смерчко, 2003, с. 239). В. Маслова також вважає, що фразеологічні одиниці – це душа будь-якої національної мови, в якій дуже яскраво відображаються дух та своєрідність нації (Маслова, 2001, с. 38).

У фразеологічних системах східнослов'янських мов функціонує чимало стійких сполук з назвами комах (ентомонімів) – мух, бджіл, ос, комарів, жуків, вошів, бліх, клопів, гедзів, бомків та ін., світ яких надзвичайно багатий і різноманітний. Усталені вирази обстежуваних нами мов, які відображають живу природу з практичного погляду, становлять особливий інтерес.

Аналіз досліджень. Серед сучасних лінгвістичних досліджень східнослов'янських мов є чимало таких, у яких схарактеризовано стійкі сполуки слів із фразеологемою-ентомонімом (Г. Добролюбова, Г. Онуфрійчук, В. Жайворонок та ін. – українська мова, В. Телія та ін. – російська мова; І. Лепешаў, В. Маслова та ін. – білоруська мова). На сьогодні обстеження фразеологічних одиниць досліджуваних мов з ентомологічним компонентом у міжмовному лінгвокультурологічному аспекті належить до однієї з актуальних проблем.

Мета статті – проаналізувати у зіставному аспекті структуру фразеологічних одиниць з ентонімичним компонентом, репрезентованих у сучасних фразеологічних словниках української, російської та білоруської мов; виокремити в них фразеологеми-ентомоніми, природа значень яких тісно пов'язана з культурно-історичними традиціями народу – носія певної мови.

Виклад основного матеріалу. Людина живе в навколишньому світі й спостерігає за світом живої природи, де живуть численні види комах (ентомоніми) – мухи, бджоли, оси, комарі, жуки, воші, блохи, клопи, гедзі, бомки та ін. Усі їх назви актуалізовані у фразеологічних одиницях. Зіставно-порівняльний аналіз української, російської та білоруської фразеосистем дав можливість виокремити стійкі сполуки слів з фразеологемою-ентомонімом – «найменшою інваріантною мінімальною

одиницею» (Савченко, 2011, с. 77) в їх структурі. Саме усталені вирази найчіткіше розкривають культурні, психологічні, побутові та релігійні традиції народу.

Фразеологема муха в східнослов'янському фразеологічному просторі. Міфологічна роль мухи пов'язана з її малими розмірами, настирливістю, нечистою. Ці особливості, як зазначає Г. Онуфрійчук, визначають символічне значення образу мухи. У стародавніх євреїв муху вважали нечистою комахою, а в християнській традиції утвердився образ мухи як носія зла (Онуфрійчук, 2011, с. 148).

Стійкі сполуки східнослов'янських мов із фразеологемою *муха* характеризують особливості поведінки людини, зокрема, байдужість: *мух ловити // лавіць мух*; безпомічність, лагідність, покірливість: *мухи не вб'є; мухи не зачепить // мухи не обидит // мухі (муху) не накрь'їдзіць (не накрь'їдзі)*; нестерпний сум, туга: *мухи дохнут [мрут] // мухі дохнуть (дохлі, падохлі)*.

В усталених виразах української та білоруської мов муха репрезентує такі винятково негативні риси характеру, як впертість, привередливість, капризність, невірніваженість: *мухи (муху) в носі // мухі (муха) у носі; з мухамі ў носі; мець мух ў носі. Мухи в носі грають* – так кажуть в українській мові про гордовиту, пихату, задержувату людину.

Східнослов'янська фразеологія репрезентує усталені вирази з базовою фразеологемою *муха*, які уживають для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади: *їдять [їюго] мухи [з комарами] кого, що // едят тебя (его, ее, вас, их) мухи, прост. // ядуць мухі з камарамі (лайл.) або які мають значення 'хтось дивно себе поводить, розсердився, нервує; що-небудь спричинило комусь поганий настрій': як [якась] муха вкусила кого, ірон. // какая муха укусила кого, будто [словно, точно] муха укусила // якая муха ўкусіла; шалёная муха ўкусіла <за вуха>*.

Спільне значення 'млявий, інертний, повільний' у досліджуваних мовах має усталений вираз як (*мов, ніби і т.ін.*) *сонна муха*, ірон. // *как сонная муха // як сонная муха*.

У контексті нашого дослідження у всіх східнослов'янських мовах варта уваги фразеологічна одиниця *робити з мухи слона // делать из мухи слона (сделать из мухи слона) // рабіць з мухі слана* зі значенням 'значно перебільшувати що-небудь, надавати більшого значення'.

У східнослов'янській фразеологічній системі функціонують також усталені вирази зі значенням 'багато, у великій кількості': *як мухи* зі сл. *гинути, мерти // мрут [дохнут] как мухи // мруць, гінуть, валяцца як мухі* або з протилежним значенням 'дуже мало, недостатньо': *як (мов, ніби і т.ін.) собаці муха, фам. // як (што) собаку муха для кого, каму*.

У східнослов'янських народів, «особливо у дитячому мовленні, побутує етнофразеологізм» (Онуфрійчук, 2011, с. 149) *білі бухи // белые мухи // белыя мухі* (так називають сніг та сніжинки). У білоруській мові функціонує усталений вираз *да белых мух* зі значенням 'до першого снігу, до холодів': *Сюды мы прыехали не на дзень-два і нават не на тыдзень, а пракантуемя, трэба думаць, хутчэй за ўсё да белых мух* (А. Масарэнка).

Порівняльний аналіз фразеосистем української та білоруської мов дав можливість виокремити ще одне, спільне для досліджуваних мов, значення в таких усталених виразах: *[ні (і)] мушка* (рідше *муха*) *не забринить; чутно (чуть), як (коли) [і] муха летить (літає, пролітає) пролетить // чуваць (чутно) як муха пралятає*. Ці фразеологічні одиниці уживаються для підсилення зазначеного слова (абсолютна, повна тиша).

Обстежуючи стійкі сполуки з ентономімом *муха*, ми виявили чимало таких, що властиві тільки українській мові: *на муху з обухом*, жарт. (затрата великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги; ціною невинуваних зусиль, затрат; нерозумно); *мухою (мушкою, бджілкою і т. ін.) літати*, жарт. (швидко ходити, бути проворним); *як (мов, ніби і т. ін.) муха крилом зачепила* зі сл. *ударити, стукнути* і т. ін., жарт. (ледве відчутно, злегенька); *щоб (бодай, хай би і т. ін.) муха вбрикнула*, жарт. (уживається для вираження удаваного незадоволення кимсь, несхвалення чого-небудь); *як (мов, ніби і т. ін.) муха в сметані* зі сл. *дибати, іти* і под., ірон. (повільно, незграбно); *вертїтися (крутїтися) як (мов, ніби і т. ін.) муха в окропі, як (мов, наче і т. ін.) муха (рідше мухи) в окропі*, жарт. (дуже зайнятий, заклопотаний); *скрутїтися, як муха на окропі* (заметушитися, дуже розхвилюватися від чого-небудь).

Особливої уваги заслуговують фразеологічні одиниці здебільшого вживані в українській мові, «які містять у порівняльній частині компонент *муха*; такі порівняння дають влучну характеристику багатьом поведінковим вадам, інтелектуальним недолікам...» (Доброльожа, 2017, с. 431): невдача: *вплинути як муха в мед*; набридливість, настирливість, докучливість: *як мухи* зі сл. *лізти*; *як (мов, ніби і т. ін.) муха до меду* зі сл. *припасти, приплинути* і под. // *як мухі на мед*; злість, сердитість, уїдливість: *як (мов, ніби і т. ін.) муха (мухи) у спасівку*; *як (мов, ніби і т. ін.) спасівська (спасівчана) муха*, жарт.

Окремі фразеологічні одиниці української мови вживаються як погроза фізичної розправи з тими, хто слабший, безсилий, кого легко здолати: *і муха крилом уб'є, як муху (мух) роздавити (задавити)*, тобто 'нещадно, не докладаючи зусиль, знищити'.

Специфічним для білоруської мови є усталений вираз *як мусі в меду*, жарт. (дуже добре комусь); *мух ганяць* (покарати когось, не сильно боляче побити); *адным махом семерых (семсот, сем) мух забіякам* (швидко, без роздумів).

Фразеологема *оса* в східнослов'янському фразеологічному просторі. Оса – комаха, яка не приносить користі людині та природі, вона дуже боляче жалить, тому у фразеології української та білоруської мов немає жодного доброго слова про осу (Доброльожа, 2017, с. 432).

Ентомонім *оса* є уособленням злості, сварливості, роздратованості, зла: *як у дуплі осі*; *лізе в очі як оса*; *шумить як оса в банці*; *як (мов, наче і т. ін.) оса* та ледарювання: *пхається як оса до меду (варення)*.

В українській лінгвокультурі місце зосередження, притулок антигромадських або моральних, злочинних елементів називають *осине (осяче) гніздо (кубло)*, *осині кубла*, а в білоруській – *асіная гняздо*.

Фразеологема *жук* у східнослов'янському фразеологічному просторі. Жук – комаха ряду твердокрилих, у якої верхні тверді крила захищають нижні прозорі крила, за допомогою яких літають (Онуфрійчук, 2011, с. 210). В українській фразеосистемі функціонують поодинокі усталені вирази з фразеологемою *жук*, що символізує негативні риси: недоумкуватість – *жуки в голові*; підступність – *пустити жука*; дурість, хитрість – *жук (або жуки) у голові* або позитивні риси, зокрема, досвідченість – *битий жук*. Коли мова йде про якусь важливу, серйозну справу, то білоруси вживають фразеологічну одиницю *не жук на палачці*.

Фразеологема *комар* у східнослов'янському фразеологічному просторі. Особливе значення в народному світогляді відводиться комареві – двокрилій кровососальній комасі з тонким довгастим тільцем і хоботком, яка, за народними переказами, є диявольським творінням. Диявол створив комарів і наказав їм харчуватися кров'ю, щоб з'ясувати, чия кров смачніша – людини чи тварини (Русанівський, 1996, с. 385).

У східнослов'янській фразеології функціонує усталений вираз *комар носа не підточить // комар носа не подточит (не подточил бы) // комар носа (-у) не падточыць (не падтачыў, не падтачыў бы)*, що досить часто вживається мовцями того чи того народу і має значення 'зроблено ідеально'. На думку Г. Доброльожі, мотиваційним поштовхом став мінірозмір хоботка комара (Доброльожа, 2017, с. 431).

Крім того, в українській мові у жартівливому значенні активно вживають такі фразеологічні одиниці, як *придавити комара (комарика)* 'відпочити лежачи, задрімати, заснути', *на комариному салі* 'пісний, немащений', а в білоруській мові – з *камароў (комарыны) нос* 'дуже мало' і *рабіць з камара каня* 'надавати чомусь незначному великого значення'.

На позначення вгамування голоду живається стійка сполука *задушити комара*. Разом з тим для українців комар є уособленням уїдли-вості (*комар і цареві на носі грає, комар як ворон*); слабкості (*він і за комара сили немає*); мізерності (*з комара роблять слона*) (Онуфрійчук, 2011, с. 146 – 147).

Фразеологема *воша* у східнослов'янському фразеологічному просторі. В українській та білоруській лінгвокультурах *воші* – «ди-явольське творіння, вони нападають на людину за гріхи, від гризоти, через клопоти і надмірне нервування. Однак реальною причиною появи вошей та гнид, – пише Г. Доброльожа, – є відсутність особистої гігієни, антисанітарія» (Доброльожа, 2017, с. 430).

У фразеологічних одиницях української мови ентимонім *воші* уосо-блює злидні, бідність: *годувати воші (вошей)*; пихатість: *величається як (мов, ніби і т. ін.) чумацька воша*; непорядність: *правда як вош кашляє*; в українській та білоруській мовах символізує набридливість: *тримається (держиться) як воша за кожух (за кожуха) // як вош на струп лезці*. Про розумну, кмітливу, винахідливу людину в білоруській мові кажуть *галава не на вошы*.

Незважаючи на те, що більшість фразеологічних одиниць з компо-нентом-ентимонімом мають однакову семантику в східнослов'янських мовах, у кожній з них виявлено специфіку відносно функціонування фразеологічних одиниць. Так, наприклад, специфічними для україн-ської мови є усталені вирази з ентимонімом *бджола*. Бджола – медонос-на комаха, що збирає квітковий нектар і переробляє його на мед.

Бджола як комаха у народному мовленні – символ душевної чистоти, побожності й святості. Г. Онуфрійчук зазначає, що з давніх-давен її вва-жали «Божою пташкою», «Божою мушкою», тому знищувати її, за на-родними повір'ями, великий гріх. Вона освячує свій мед, що є обов'яз-ковим атрибутом народних обрядів (Онуфрійчук, 2011, с. 144).

Бджола є також символом Великої Богині; першопочатку світу, без-смертя, чистоти душі, творчої діяльності, працьовитості, невтомності; у слов'ян-язичників – символ кохання; у християнській традиції – символ старанності, красномовства, святості, непорочності, порядку, береж-ливості (Енциклопедичний словник символів культури України, 2015, с. 48 – 49).

В українських стійких сполуках фразеологема *бджола* уособлює такі позитивні риси, як жвавність, працьовитість, радість (щастя): *бджілкою лі-тати; працьовитий як бджілка; робоча як бджола; як [божа] бджола*.

Разом із тим ентимонім *бджола* у фразеологічних одиницях симво-лізує й негативні риси: надокучливість (настирливість), прискіпливість:

липнути як бджоли до меду; летить як бджола до меду. В українській мові усталений вираз як (мов, ніби і т. ін.) бджіл у вулику має значення 'дуже багато, безліч', а як бджоли у вулику зі сл. гудіти, густі – 'одночасно дуже голосно розмовляти, створюючи загальний гомін'.

Тільки українській мові властиві усталені вирази з фразеологемою-ентомонімом *тедзь* – «великою мухою, що живеться кров'ю тварин і людей, соком рослин» (Жайворонок, 2006, с. 164-165). Укус цієї комахи дуже болючий, і тому семантика всіх порівнянь з цією комахою, як підкреслює Г. Доброльожа, має негативну конотацію: вередливість, злість: *тедзь напав (укусив)*; набридливість: *дзижчить як тедзь у Спасівку* (Доброльожа, 2017, с. 432).

Сталі вислови з фразеологемою-ентомонімом *блоха*, що називає безкрилу маленьку комаху – паразита тварин і людей (Булашев, 1993, с. 400), властиві в основному білоруській мові: *падкаваць блыху* (продемонструвати винахідливість у якійсь справі); *усе блохі падохлі (памерлі)* (хтось відчуває сильний жах); *карміць блох (вошай, клапоў)* (перебувати в тяжких антисанітарних умовах).

Специфічною для російської та білоруської фразеологічних систем є усталений вираз *божья коровка // божья кароўка*, який характеризує тиху людину, яка не вміє за себе постояти.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати дослідження засвідчили той факт, що саме зіставно-лінгвокультурологічний аналіз дає змогу констатувати, що ентмоніми в східнослов'янському фразеологічному просторі виступають потужним фактором формування національно-образної картини світу. Міжмовне зіставлення структури усталених виразів обстежуваних мов з фразеологемою-ентомонімом відображає в основному негативні конотації, які переважно характеризують будь-яку якість людини – її інтелект, вчинки, поведінку, зовнішність, вади характеру.

На перспективу залишається аналіз усталених виразів з фразеологемою-ентомонімом у східнослов'янських мовах в лінгвокультурологічному аспекті, подальшому міжмовному зіставленні їх та виявленні в них відмінностей і спільних рис, пов'язаних з особливостями відображення ментальності того чи того народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Білоноженко, В. та ін., укладачі (2013). *Фразеологічний словник української мови. Т. 1.* Київ: Наукова думка.
- Білоноженко, В. (2013) та ін., укладачі. *Фразеологічний словник української мови. Т. 2.* Київ: Наукова думка.

Булашев, Г. (1993). *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях*: монографія. Київ: Довіра.

Добролюба, Г. (2017). Ентомологічний етноконцепт як відображення світобачення та народної свідомості українця (на матеріалі фразеології середнього Полісся). *Наукові записки. Серія: Філологічна*, 153, 429 – 433.

Енциклопедичний словник символів культури України (2015). / За заг. ред. Коцура, П., Потапенка, О., Куйбіди, 5-е вид. Корсунь-Шевченківський, ФОП Гавришенко В.

Жайворонок, В. (2006). *Знаки української етнокультури*: словник-довідник. Київ: Довіра.

Лепешаў, І. (2008). *Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1*. Мінськ: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.

Лепешаў, І. (2008). *Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2*. Мінськ: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.

Маслова, В. (2001). *Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. Москва: Академия.

Молотков, А. (1968). *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Советская энциклопедия.

Онуфрійчук, Г. (2016). Лінгвокультурологічний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «Людина в колі інших істот» (Дис. канд. філол. наук). Національна академія наук України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Київ.

Русанівський, В. (1996). *Русалії: нариси*. Київ: Довіра.

Савченко, Л. (2011). Зооморфний код фразеологізмів із фразеологемою-орнітонімом на тлі етнокультури. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 25, 77 – 80.

Смерчко, А., Скотна, Н., Куцик, О. & Смерчко, А. (2003). *Фразеологія в таблицях і тестах: онтологічний, культурологічний та контрастивний аспекти*. Дрогобич.

REFERENCES

Bilonozhenko, V. ta in., ukladachi (2013). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy T. 1. [The phraseological dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv, Naukova dumka, [in Ukrainian].

Bilonozhenko, V. ta in., ukladachi (2013). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy T. 2. [The phraseological dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv, Naukova dumka, [in Ukrainian].

Bulashev, H. (1993). *Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viduvanniakh: monohrafiia [The Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs]*. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].

Dobrolozha, H. (2017). Entomolohichniy etnokontsept yak vidobrazhennia svitobachennia ta narodnoi svidomosti ukraintsia (na materialy frazeolohii serednoho Polissia). *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichna – Scientific notes. Series: Philological*. 153, 429 – 433. [in Ukrainian].

Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy (2015). [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture] / za zah. red. Kotsura, V., Potapenko, O., Kuibidy V. Korsun-Shevchenkiivskiyi, FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian].

Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukraïnskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture]*. Kyiv, Dovira. [in Ukrainian].

Lepeshaÿ, I. (2008). *Sloÿnlk frazealogizmaÿ. [Phraseological dictionary]. U 2 t. T. 1.* Minsk, Belaruskaya Entsyklapedyia Imya Petrusya Broÿki. [in Belarusian].

Lepeshaÿ, I. (2008). *Sloÿnlk frazealogizmaÿ. [Phraseological dictionary]. U 2 t. T. 2.* Minsk, Belaruskaya Entsyklapedyia Imya Petrusya Broÿki. [in Belarusian].

Maslova, V. (2001). *Lingvokul'turologiya: uchebnoe posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedenij [Linguoculturology: a textbook for students of higher educational institutions]*. Moscow: Akademiya. [in Russian].

Molotkov, A. (1968). *Frazeologicheskii slovar russkogo yazyika [Phraseological dictionary of the Russian language]*. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya. [in Russian].

Onufriichuk, H. (2016). *Linhvokulturolohichnyi potentsial ukraïnskoi etnofrazeolohii : asosiatyvne pole «Liudyna v koli inshykh istot» [Linguistic and cultural potential of the Ukrainian ethnophraseology: the associative field «A man in another other facts]*. Candidate's thesis. [in Ukrainian].

Rusanivskiy, V. (1996). *Rusalii: narysy. [Rusalii: essays]*. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].

Savchenko, L. (2011). *Zoomorfnyi kod frazeolohizmiv iz frazeolohemioi-ornitonimom na tli etnokultury [Zoomorphic code of phraseology with phraseology-ornithonym on the background of ethnoculture]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Philology. Social communications.* Uzhhorod, 77 – 80. [in Ukrainian].

Smerchko, A., Skotna, N., Kutsyk, O., Smerchko, A. (2003). *Frazeolohiia v tablytsiakh i testakh: ontolohichnyi, kulturolohichnyi ta kontrastyvnyi aspekty. [Phraseology in tables and tests: ontological, culturological and contrastive aspects]*. Drohobych. [in Ukrainian].

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 98-111.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.214062>

УДК 81' 371

КОНЦЕПТ НАЦІЯ КРИЗЬ ІСТОРИЧНУ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Ярослав ЯРЕМКО,

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) yaretkojar@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8202-4107>

Research ID: AAK-6199-2020 <http://www.researcherid.com/rid/AAK-6199-2020>

Наталія ЛУЖЕЦЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) natalialuzhetska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2414-6285>

Research ID: AAD-4193-2019 <http://www.researcherid.com/rid/AAD-4193-2019>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board:

12.10.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

*У статті висвітлено еволюцію семантики концепту **нація** як одного із вузлових компонентів політичної сфери. Шляхом когнітивно-дискурсного підходу окреслено смислове наповнення досліджуваного концепту у нерозривному зв'язку з історичним становленням української політичної думки. Власне лінгвокогнітологічний аналіз, опертий на міждисциплінарний фактичний матеріал, уможливив простежити багатогранність і динамічність концептуального поняття, його закономірну семантичну аморфність, зумовлену перманентним процесом націєтворення.*

Ключові слова: *концепт, нація, політична сфера, український політичний дискурс.*

CONCEPT *NATION* IN HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT

Yaroslav YAREMKO,

*Doctor in Philology, Professor, Ukrainian Language Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine,
Drohobych) yaremkoyar@ukr.net*

Natalia LUZHETSKA,

*Ph. D. in Philology, Associate Professor, English Practice Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine,
Drohobych) natalialuzhetska@gmail.com*

*The article aims at performing linguistic and cognitive analysis of the concept **nation** in the historical establishment of the Ukrainian political thought.*

*The study represents the evolution of the concept semantics as one of the crucial components in the political sphere. It points out the tight connection between the meaning of the concept and the historical establishment of the Ukrainian political thought by means of cognitive and discursive approach. Linguocognitological analysis based on interdisciplinary phonetic material enabled to trace the multidimensional and dynamic character of the conceptual notion, its natural semantic amorphousness. The political features of the researched phenomena defines its character; while the process of nation creation is permanent. Thus, defining of the concept **nation** is always in progress.*

*Observation of the semantic evolution of the concept **ethnos** into the concept **nation** makes possible to realize the mechanism of the development of **ethnos** into **nation** – as “a way to ourselves”, to our statehood.*

Key words: *concept, nation, political sphere, Ukrainian political discourse.*

Постановка проблеми. Етнологи, культурологи й політологи сходяться в думці, що самореалізація *етносу* як суб'єкта історії можлива тільки в умовах політичної незалежності. Її гарантом виступає самостійна держава. Лише в цій *державі* – «своїй хаті» (Т. Шевченко) – людина може бути вільною (політично, економічно, ментально, культурно, мовно тощо) й може зреалізувати своє право на демократичні свободи. Тож названі концепти були і є одними з екзистенційно найважливіших для будь-якої національної спільноти. Простеживши семантичну еволюцію концепту *етнос* у концепт *нація*, ми усвідомимо механізм перетворення *етносу* в *націю* – як дорогу «до себе», до власної державності.

Характеристика цих вузлових концептуальних понять – взаємопов'язаних і взаємозумовлених – потребує лінгвокогнітологічної оптики. Невипадково в сучасних лінгвістичних студіях помітно зростає питома вага

когнітивістських досліджень, що опираються на міждисциплінарні принципи й розкривають взаємозв'язок *національної культури – свідомості – мови* (Ф. Бацевич, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, Ю. Карпенко, Р. Кісь, В. Кононенко, О. Селіванова, М. Скаб, М. Федурко та ін.).

Мета нашої статті – лінгвокогнітологічний аналіз концепту *нація* в історичній проєкції на становлення української політичної думки.

Виклад основного матеріалу. У характеристиці феномену *нація* існує досить широкий спектр думок. Такий різнобій можна пояснити нетотожністю методологічних підходів до тлумачення цього поняття, його «прив'язаністю» до світоглядно різної політико-ідеологічної системи координат, складністю самого процесу націєтворення тощо. У типології визначень простежуються два різновиди: генетичний та структурний. Генетичні визначення *нації* ґрунтуються на таких чинниках, як спільність Духу, крові, а навіть раси (Основи політичної науки, 1997, с. 293). «Інші висували на перше місце волю, спільну психіку, єдину культуру, характер» (Основи політичної науки, 1997, с. 293). У цьому контексті показовим є трактування В. Антоновича, який визначальним критерієм *нації* вважав особливості характеру, зумовлені як природними чинниками, так і культурно-історичними. «За національність треба вважати суму таких прикмет, якими одна група людності відрізняється від цілого ряду інших груп, – підкреслював В. Антонович. – Прикмети бувають двох родів: одні природжені людям, спадкові, що залежать від складу раси, від впливу природи місцевої; їх можна знайти стежкою антропологічною, дослідом з анатомії та фізіології чоловіка. Другі прикмети здобуваються вихованням і залежать від вишини розвитку культури та від минулого життя народу, себто від його історії. Сума таких прикмет виявляє нам етнографічну індивідуальність, окрему національність [...]. Нація – група людей *рідних і близьких* (виділення наше – Я. Я., Н. Л.) між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом. В оцій *близькості і ріднині* треба спостерігати дві речі: – одну – ті особності та відміни, якими сама природа наділила людей, з якими чоловік починає життя своє, як з природженим, зі своїм власним; – другу – се ті особності, що з'явилися і виростили на ґрунті перших не самі по собі, а вироблено їх історією нації, її культурою й історичним вихованням. Вони більш чи менш бувають оригінальні і залежать від того: чи щасливо, чи безталанно переходила історія нації» (Антонович, 1992, с. 4). У семній організації глибинного визначення політоніма *нація* звернемо увагу на стрижневі семи «*близькості*» і «*ріднини*», які пов'язані з етимологією латинського слова *natio* «народження, походження, рід; народ, нація» (ЕСУМ, IV, с. 53). Семантичний зв'язок із первинним значенням інтернаціоналізму *natio* простежується в англійській та в усіх

романських мовах, де корінь цього слова пов'язаний із народженням: як от у лексемах *natio* і *native* «рідний» (КОПС, с. 434).

Структурне визначення *нації* полягає у переліку ознак, які характеризують суть цього феномена. Однак у межах структурного різновиду різнобій тлумачень теж є очевидним. У радянський період із зрозумілих причин акцентувалися матеріалістичні складники цього поняття. Так, «Філософський словарь» (1986) зазначає: «*Нації* притаманна передусім спільність матеріальних умов життя: території та економічного життя; спільність мови, відомих рис національного характеру, які проявляються у національній своєрідності її культури» (ФС, с. 311).

Неважко помітити, що між генетичним та структурним підходами у визначеннях терміна *нація* межа аморфна, розмита. Тож відношення між ними є не контрарними, протиставними, а комплементарними, взаємодоповнювальними. Синтетичний підхід до тлумачення цього політоніма простежуємо в СУМі, де зафіксовано: «*Нація* – конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру» (СУМ, V, с. 233).

У терміносистемі сучасної політології семантичне наповнення політоніма *нація* помітно еволюціонувало, охопивши етнічні, політичні, духовні, психологічні ознаки: «*Нація* – історична соціоетнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільною територією, економічним життям, культурою, мовою» (Політологія, 2001, с. 397).

Сучасна західна концепція *нації* ґрунтується на найважливішій ознаці – національній державі на певній території або змаганні до неї. Поширеним у західній політології є погляд на *націю* як «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів» (Сміт, 1994, с. 23). Названі вище структурні ознаки, а також мова, походження, ментальність, національний характер є синтезом ідентифікувальних (ототожнення себе з членами свого етносу) та диференційних (відокремлення від інших етносів) ознак і формують основу етнічної ідентичності (*lat. identicus* – однаковий, тотожний). Як бачимо, етнічна ідентичність опирається на два складники: 1) когнітивний (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами тощо – самопізнання є передумовою і компонентом ідентифікації та знання про інші етноси, насамперед ті, з якими етнос більше чи менше контактує) та 2) емоційно-аксіологічний (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього, бажання зробити свій внесок у його поступ, відданість йому, етнічна солідарність тощо)

(Радевич-Винницький, 2013, с. 223). Кристалізація власне етнічної ідентичності є першим етапом у становленні *нації*, надаючи їй етнографічного змісту. Етнічне самоусвідомлення є прерогативою культурної еліти. Своєю різнобічною культурно-просвітянською діяльністю (вивченням фольклору, мови, історії, звичаїв і вірувань, укладанням словників, виробленням загальноетнічної культури) вона закладає культурні підвалини націєтворення.

На початковому етапі становлення *нації* простежуємо взаємодію концепту *нація* з концептом *культура*, а точніше – із її стрижневими компонентами *історією* та *мовою*. Об'єднує ці поняття те, що вони виступають найпотужнішим джерелом формування національної ідентичності, вагомим консолідаційним, націєвірним чинником, без якого важко уявити повнокровне життя національного організму. Підкреслюючи екзистенційну значущість *мови* та *історії* для буття нації, політологи часто вдаються до використання метафоричного переосмислення соматичних назв (*серце, нерв*): «Ніщо так не мобілізує *націю*, як культура. Існували *нації* і без держави – як-от довший час італійці, поляки, німці чи, зрештою, українці. Але їх єднала спільна культура. А серед тієї культури найчутливішими є історія та мова. Вони – *нерв*, що творить зв'язок між минулим і сучасним, надає сенс і гідність нашому життю. Зачепіть цей *нерв*, натисніть на нього і закрийте від болю» (Я. Грицак).

Концепт *нація*, крім етнографічного змісту, пов'язаного з етнічною ідентичністю, має і політичний зміст, що опирається на громадянську (політичну) ідентичність. *Громадянська ідентичність* є результатом політичної самоорганізації достатньо розвинутої етноспільності. Цей вид ідентичності формується на основі усвідомлення індивідом своєї належності до спільноти громадян конкретної держави. Адже саме у своїй державі може всебічно реалізуватися концептуальна особистість – чи індивід, чи нація («колективний індивід», «збірна особистість»). Саме держава виступає гарантом політичної незалежності, до якої прагне на другому етапі націєтворення політична спільнота. У таких суспільно-політичних умовах процеси націєтворення й державотворення є взаємозумовленими – в надрах одного зароджується інший. Тож на цьому етапі концепт *нація* перетинається з концептом *держава*, унаслідок чого його семантичне поле набуває «прирошень» смислу, нових конотативних відтінків, асоціативно-оцінних рядів.

Два різновиди ідентичності – етнічна та громадянська – як відображення двох етапів націєтворення дали підстави запровадити терміносплуки *етнічна нація* та *політична нація*, які, на думку відомого вченого А. Свідзинського, є «дуже невдалими термінами. «*Етнічна нація*» ще да-

леко не нація, це в кращому разі етнос, в гіршому – етнічний субстрат. «Політична нація» – це взагалі екзотичне утворення, нестійке в історичному часі. Випадки суто політичного об'єднання різних етносів мають маргінальний характер (Канада нині багато потерпає від міжетнічних суперечностей, у США після переходу від політики «плавильного казана» до політики культурного плюралізму такі суперечності неминуче будуть зростати)» (Свідзинський, 2009, с. 278 – 279).

В українському політичному дискурсі тлумачення поняття «політична нація» часто здійснюється через аксіологічні параметри, у яких знівельовано етнічний компонент, як-от: «Безсумнівно, нам і надалі необхідно будувати політичну націю не на етнічній основі» (О. Дергачов). Імплікатура «не на етнічній основі» набуває демоліберальної конкретики у мовленні іншого політолога, який «виступив з черговим прожектом консолідації України на основі так званого мультикультуралізму, коли в країні немає жодної об'єднаної культури, титульної нації. А є щось подібне до етнонаціонального Ноева ковчега, де «всякої тварі по парі», де суспільна мозаїка різних культур, де жодна культура не має пріоритету, а поняття «корінний народ» втрачає будь-який сенс. Відповідно, країна перетворюється на абстрактну територію, а нація – на «певне зборище індивідів, позбавлених етнічного, культурного й історичного ґрунту» (І. Лосєв).

У посттоталітарному комунікативно-інформаційному просторі, де комуністичну глобалізацію змінила тотальна глобалізація лібералізму, виникає загроза ідентичностям (етнічній, національній, мовній, культурній, релігійній) корінного населення (титульної нації). Це змушені були визнати лідери європейських держав (Франції, Британії, Німеччини), які публічно, на підставі досвіду своїх країн, заявили, що політика мультикультуралізму зазнала краху.

Нівеляційні хвилі глобалізації повсюдно проникають і в українську політичну дійсність. Мало того – їх вплив часто штучно посилюється тими, хто «волів би утворити під назвою української нації дефектну «чистополітичну» націю», а Українську державу зробити якимось космополітичним об'єднанням. Вони не від того, щоб побудувати незалежну Україну, але без домінуючої української культури. Це так само шкідливо, як і протилежна крайність, про яку писав Донцов. Отже, за терміном *політична нація* стоїть не просто дефектне уявлення про націю, а й шкідлива, ворожа для української державності вигадка. Українська нація має бути етнополітичною єдністю, як і всяка повноцінна нація» (Свідзинський, 2009, с. 279 – 280).

Тракування *нації* як діалектичного, гармонійного зв'язку «громадянського» й «етнічного» простежуємо й у концепції відомого політолога

Р. Шпорлюка, котрий на основі свого закордонного досвіду (зокрема комунікативного) стверджує: усі нації є водночас і «громадянськими» й «етнічними»; кожна *нація* має певний мовно-культурний стрижень, певне ядро, хоч би якою «надетнічною спільнотою» вона себе проголошувала (як СРСР) і хоч би які (як США) «позаетнічні політичні концепції громадянства» сповідувала. Навіть у найліберальніших багатомовних-багатокультурних державах котрась мова й культура завжди виявляється трішки рівнішою від інших» (див.: Рябчук, 2003, с. 292).

Менталітет ліберальних американців, що проявляється передусім у системі цінностей, характері, вчинках, комунікативній поведінці, сконденсовано характеризує їхня ж фраза: «*Бог допомагає тому, хто допомагає собі сам*». А оскільки вони й не менші демократи, то у мовній сфері цю допомогу собі розуміють так: «Дуже небезпечно дозволяти, аби двомовність і надалі поширювалася. Ми повинні наполягати на тому, що англійська є нашою спільною мовою... Це те, що об'єднує нас». Так сформував стрижень державної мовної політики спікер палати представників США Ньют Гінґріч після референдуму у Квебеку, результати якого засвідчили про реальну небезпеку відокремлення цієї франкомовної провінції від високорозвиненої Канади. Зауважимо, що у США «двомовність уведено тільки в освітні програми з метою адаптації дітей іммігрантів, які навчаються за двомовними програмами у середньому не більше трьох років» (Масенко, 2004, с. 16). Треба визнати, що за масштабами двомовності в Україні демократії незрівнянно більше, особливо у світлі ухваленого 3 липня 2012 р. закону «Про засади державної мовної політики».

Те, що цей заполітизований «мовний закон» було ухвалено з порушенням Конституції України, норм регламенту і процедури розгляду, виразно ілюструє: розвиток концепту *мова* надалі не відповідає статусу мови, що проголошена державною. «Демократичні» маніпуляції мовою в сучасному культурно-інформаційному просторі лише підтверджують невтішне передбачення І. Дзюби, котрий більш як за десятиліття до цього застерігав: «Немає сумніву: за рахунок капітуляції в мовному питанні, за рахунок української мови намагатимуться компенсувати політичні та економічні прорахунки, соціальні біди. Українською мовою торгуватимуть у передвборчій метушні. На українській мові як емблемі українства окошиться невдоволення багатьох існуючим станом речей. І те, що не встигли доконати царський урядник, московський піп і більшовицький комісар, – докінчать різні шаромижники «общерусскости», компрачікоси «комуністичної ідеї» та коновали «лібералізму» (Дзюба, 2005, с. 40).

Семантична розмитість терміна *нація* створює підґрунтя для отожднення політонімів «*народ України*» і «*українська політична нація*».

Ще не так давно офіційна радянська пропаганда активно маніпулювала формулами «*народи України*», «*Україна – багатонаціональна республіка*». «Сенс таких формул зрозумілий – поставити під сумнів право українського народу вирішувати долю своєї Вітчизни. Україна – не багатонаціональна держава, як, скажімо, Югославія, Індія чи Індонезія, а держава з багатонаціональним складом населення, як більшість європейських держав. А це принципово різні речі, – наголошує Іван Дзюба. – Такий висновок треба зробити не для того, щоб ігнорувати національні меншості та групи в Україні, а для того, щоб заперечити антиукраїнські політичні спекуляції на цьому питанні, підкопи під суверенність українського народу» (Дзюба, 1997, с. 12 – 13). Якщо поглиблювати семантичне наповнення політоніма «*народ України*», то це варто зробити через зіставлення з іншим політонімом – «*український народ*». Те, що відрізнятиме ці також часто ототожнювані терміни, буде суттю кожного із них. Сучасна українська політологічна думка стверджує, що «при правомірності застосування кожного з них для означення одного й того самого феномена (сукупності людей, що належать до різних етносів, але становлять єдину націю) перше фіксує увагу на населенні території Україна, а друга – на українській нації як поліетнічній спільності людей, які мають свою державу, усвідомлюють свою національну та громадянську належність» (Політологія, 2001, с. 198). Як бачимо, слова, що сприймаються як синоніми у філології, не є такими у політології: їхній зміст визначають юридичні закони, а точніше – конкретна політична практика, характерна для певної етноспільноти (державної, декларативно державної чи бездержавної).

Стрижневим компонентом концепту *нація* є поняття *національної ідеї*. Навколо цього поняття і формується *нація*. А втім, *національну ідею* в українському політичному та культурному дискурсі можна помітити задовго до того, як виник сам політичний термін. *Національна ідея* – категорія історична. На різних етапах націєтворення вона набуває різного змісту. В українській суспільно-політичній думці, коли Україна тривалий час перебувала у складі інших держав імперського типу, провідною ідеєю була ідея соборності українських земель. Справжнім символом національного соборництва був Михайло Грушевський, котрий у листі від 6 грудня 1919 р. до канадських українців наголошував: «Нарід наш висловив свою волю, щоб Україна була одна, Східна і Західна, Наддніпрянська і Наддністрянська, оден край і оден народ, *одно тіло й душа* (виділення наше – Я. Я., Н. Л.) і нема чого копірватися в другорядних відмінах сих двох частин нашої вітчизни, заподіяних неприхильними обставинами нашої історії. Треба підносити і скріпляти все те, що їх єднає та в'яже, а не

те, що їх ріжнить та ділить». Та втілення цієї великої ідеї потребує від людини, від етнічної спільноти усвідомлення своєї належності до нації, спільності історичної долі, культури, менталітету, тобто національної самосвідомості. Тож невтомний речник цієї ідеї – соборності українських земель – Іван Франко висуває за своєю суттю національно-когнітивістське гасло «*чути себе українцями*», наголошуючи, що національна згуртованість потребує внутрішньої єдності і розуміння: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну... А головно, щоб ми *розуміли* (виділення І.Франка) всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» (Франко, 1986, с. 405).

Національною ідеєю може бути й збереження культурної ідентичності, значущість якої зростає особливо в умовах бездержавності. Прихильниками культурницької праці серед населення були представники народницького (народовського) руху, названі в українському політичному дискурсі *народовці-хлопомани*. Вони наголошували на своєрідності психіки українського народу, його побуту й господарства, підкреслювали індивідуалізм українського селянства. А ще, за словами І. Франка, казали «любити щонайбільше *язик народу* (виділення І. Франка), а не сам народ» (Франко, 1986, с. 220). При цьому культурницька праця розумілась українськими народниками як національна.

Виникає закономірне питання: чи може «культурництво» сприяти перетворенню *етносу в націю*? Даючи політичну оцінку явищу народництва, Є. Маланюк супроводжує його семантично зниженою ремаркою «т.зв.» і характерними асоціативними означеннями «*зловісне, чисто-інтелігентське*»: «І справді, вже від другої половини ХІХ ст. наше селянство виразно стає головним еством *нації* і навіть її репрезентантом. Звідсіль приходять таке *зловісне* потім у своїх наслідках і залишках (щоправда, в ідеї – *чисто-інтелігентське*) т. зв. *народництво*, що таку трагічну антидержавну роль відіграло в психіці проводарів Відродження ХХ ст.» (Маланюк, 1992, с. 60).

Коли ж *етнос* починає усвідомлювати необхідність створення власної держави, тоді поняття *національної ідеї* набуває нового змісту. Ним стає боротьба за державну незалежність. Власне, державно-політичні вимоги сприяють трансформації *етносу в націю* як явище соціально-політичне. Без державного інстинкту цього не відбудеться, оскільки використовувати «для домашнього вжитку» свою мову та свої пісні можна й у чужій державі. А в результаті не відбувається еволюції концепту *етнос* у концепт *нація*.

Тож навіть у зatoryнні періоди бездержавності в Україні завжди були справді концептуальні особистості пасіонарного типу, чий спосіб мислення й поведінки можна передати аксіологічно містким словосполученням *лицарі абсурду*. Персоніфікованим втіленням цього метафоричного вислову є його автор Олена Теліга – пасіонарія свого часу. Сучасна політологія трактує пасіонарність як цілеспрямовану, стоїчну діяльність людини (часто у несприятливих умовах) в ім'я суспільно значущої мети, заради досягнення якої нерідко доводиться жертвувати і життям інших людей, і своїм власним. Свою візію пасіонарності Олена Теліга доносить до адресата через протиставлення двох типів політичної свідомості: за її словами, *лицарів абсурду*, – з одного боку, *партачів життя*, – з іншого: «Тому були у нас *лицарі абсурду* і власне така *маса*, що ідею цих лицарів обертала в абсурд своєю байдужістю до неї і чемністю та терпимістю супроти ворогів. Тому-то тими *лицарями абсурду* були у нас не лише герої Базару, Крут, Білас і Данилишин, а й такі постаті, як Шевченко, Міхновський, Олена Пчілка, Франко і Леся Українка, сучасники яких, – і то не темна *маса*, а найближче оточення, інтелігенти – або не розуміли цілої їх величі, або – що було далеко ще гірше – навіть розуміли і, захоплюючися ними, не могли позбутися своєї льокайської психіки» (Теліга, 1992, с. 106). А далі О. Теліга когнітивно проникливо розкриває подвійні стандарти сервільної, пристосовницької поведінки тих, кого вона називає *партачами життя*: «Завдяки їй [льокайській психіці] вони боялися одвертою підтримкою цих героїчних і адорованих ними одиниць викликати недовіру і охолодження до себе свого зненавидженого «пана». І та порода хитрих льокаїв, що широко розчиняла двері перед героєм і біла йому земні поклони, коли того не бачили пани, та не пізнавала його і гнала в шию, коли хтось з тих панів був присутній, – була безперечно більш огидна і більш небезпечна, ніж виразно окреслені, тупі раби, що справді не відчували, з ким мають до діла, і незалежно від ситуації, дерев'яно, але щиро виконували свій обов'язок – не звертати уваги, гнати» (Теліга, 1992, 106–107).

Такий спосіб політичної поведінки, у якій проявлявся «параліч політичної волі і думки», а як наслідок – втеча від політики, національне каліцтво, Є. Маланюк дещо пізніше (у «Книзі спостережень», 1959 р.) назве *малоросійством*, наголошуючи на внутрішньому, ментальному характері цієї хвороби, насамперед інтелігенції: «У нас фатально закоринилося майже переконання, що малорос – то, мовляв, неосвічений, примітивний, недорозвинений українець без національної свідомості... Вистачить, мовляв, його просвітити, переконати й усвідомити – і справа полагоджена... У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською,

але – й передовсім – інтелігентською, отже поражало верству, що мала виконувати роллю мозкового центру нації» (Маланюк, 2012, с. 16). Цю історичну місію довелося виконувати *лицарям абсурду*. Своїм далекосяжним державницьким баченням, жертовністю зусиль, духовним стоїцизмом вони надали *національній ідеї* нового, політичного змісту, серцевина якої – змагання до повної національної незалежності.

Такий державотворчий смисл, закладений у концепті *національна ідея*, не усвідомлювало багато сучасників Лесі Українки з «інтелігентської верстви». *Національна ідея*, що була лейтмотивом життя і творчості поетеси, прихильникам «здорового глузду» видавалася «дивною ідеєю», «жіночою химерною примхою». Оскільки складовою концептуального аналізу є також опертя на публіцистичний чи художній текст, «знаходження в ньому тих часом недостатньо помітних, а в сутності своїй визначальних показників смислу» (Кононенко, 2004, с. 19), наведемо спогади сучасників Лесі Українки як культурного документа доби і своєрідного джерела для «дешифрування» висловленого, а точніше – для виведення імпліцитного текстового смислу. Королів-Старий згадував, «як чужа вона [Леся Українка] була всім і яким незрозумілим був її шлях. Вона їм не подобалася. Не гарна, зле вдягнена, без смаку, і з дивними ідеями: в той час, коли всі хотіли лише трохи освіти для народу, вона висловлювала таку жіночу химерну примху – боротьба за цей нарід і його цілковите визволення» (Теліга, 1992, с. 115). За висловами тексту *незрозумілим був її шлях; дивні ідеї; жіноча химерна примха* відтворюється імплікація з прихованим соціальним смислом: «бо це політичний і моральний максималізм, який був загрозою для інтелігентського аполітичного життя». А читач із цього мікротексту виведе свою імплікацію: «якщо *так* пасіонарність Лесі Українки сприймали «свої», то на яке розуміння можна було сподіватися від «чужих»? За утвердження «ідеалу національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім», «поза межами можливого» виступав тоді хіба що Іван Франко (Франко, 1986, с. 285).

1991 р. цей ідеал набув реального втілення – Україна проголосила незалежність, а відтак на новому історичному етапі еволюціонувала *національна ідея*. У сучасній політологічній думці існують різні визначення *національної ідеї*, оскільки немає тотожних поглядів на національні інтереси, мету й пріоритети держави. Однак базовим семантичним компонентом у нинішньому трактуванні поняття *національна ідея* є сема «державотворення». Якщо в період бездержавності головним змістом *української національної ідеї* було здобуття незалежності, то сьогодні, на думку політологів, – це «розбудова засад вже здобутої державності – політичних, соціальних, економічних, духовних. Тобто йдеться про створення модерної

цивілізованої держави (а не бюрократично-поліцейського монстра, небезпека чого нині гостро відчувається) – національно-орієнтованої, правової, політично та економічно самодостатньої. І цей зміст *національної ідеї – державотворення* – стає основою ідеології в сучасному українському суспільстві» (Політологія, 2001, 195).

У наведеному вище контексті впадає в око ряд прикметникових означень термінологічного характеру *модерна, цивілізована, демократична, правова*, пов'язаних із характеристикою *держави*, яку потрібно створити. Найточнішу, найвиразнішу оцінку реалії передають ті означення, семантику яких підсилюють супровідні прислівники: *національно орієнтована, політично та економічно самодостатня*. Виконуючи роль кваліфікаторів, такі аналітичні словосполучення відбивають національне розуміння *держави*. Мабуть, саме у такій *державі* може повністю самореалізуватися природа людини. Невипадково слова-епітети наповнені позитивно оцінним змістом.

Однак політичний дискурс має ту особливість, що він постійно стимулює семантичну динаміку епітетів. За цією мінливістю можна простежити, як умови політичного, економічного, культурного, духовного життя відбиваються в означуваності політичних реалій, як семантично відрізняється сприйняття політичного світу – декларованого й реального.

Про те, що зміст національної ідеї кінця ХХ – початку ХХІ ст. – *державотворення* – часто наповнюється далеко не державницьким змістом, засвідчує, наприклад, аналітична праця Є. Марчука, де характеристику цього непростого процесу сконденсовано у заголовку книги: «П'ять років української трагедії» (1999 р.). Не схильний до драматизації подій, автор використовує такі негативно-оцінні означальні словосполучення: *тіньова економіка, функціонування «паралельної влади», політичні олігархи, владно-економічні клани, депутатська недоторканість, приховані механізми впливу, корумпована державна бюрократія, «нові українці», владний мундир, відсутність громадянського контролю* тощо.

Звичайно, у політичній картині світу, яку створює той чи той автор, вимальовується як типове, колективне сприйняття політичної дійсності, так й індивідуальне. Суб'єктивні індивідуальні оцінки увиразнюють, оживляють словесне зображення політичної картини світу. Вони через незашорене, критичне думання автора актуалізують фонові знання адресата, змушують його погоджуватись чи не погоджуватись з висловленою думкою.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Різнобічний фактичний матеріал, дібраний для характеристики концепту *нація* із текстів української наукової, публіцистичної та художньої літератури, мови засобів масової інформації, лексикографічних (етимологічних, тлу-

мачних, перекладних) праць, відбиває багатогранність і динамічність аналізованого концепту, його певну семантичну аморфність. Це зумовлено полівимірною природою одного з вузлових понять сучасної політичної думки. Тож кристалізація концепту *нація* ніколи не завершується, оскільки перманентним є процес націєтворення.

Перспективи опрацювання лінгвонаціософської проблематики вбачаємо у поєднанні когнітивного та комунікативно-прагматичного підходів, що дасть змогу поглибити мовну концептуалізацію досліджуваної політичної сфери.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. (1982 = 2012). Київ: Наукова думка. Т. I – VII.

КОПС – *Короткий Оксфордський політичний словник* (2006). [Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана]. Київ: Основи.

ФС – *Філософський словарь* (1986). [Под ред. И. Т. Фролова]. Москва: Политиздат, 1986.

СУМ – *Словник української мови*: В 11 т. (1970. – 1980). Київ: Наукова думка.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Антонович, В. (1992). Три національні типи народності. *Старожитності*, № 3.

Дзюба, І. (1997). *Між культурою і політикою*. Київ: Сфера.

Дзюба, І. (2005). *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

Кононенко, В. (2004). *Концепти українського дискурсу*. Київ – Івано-Франківськ: Плай.

Маланюк, Є. (2012). Малоросійство. *Малоросійство. Нариси з історії нашої культури* [Серія «Броневійна публіцистика»; За заг. ред. Лариси Івшиної]. Видання друге. Київ.

Масенко, Л. (2004). *Мова і політика*. Київ: Вид. дім «KM Academia».

Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 2: Політичні процеси, системи та інститути. (1997). Львів: Кальварія.

Політологія [За заг. ред. І. С. Дзюби, К. М. Левківського]. (2002). Київ: Вища школа.

Радевич-Винницький, Я. (2013). *Мовна складова національного буття: студії з української лінгвонаціології*. Київ – Дрогобич: Посвіт.

Свідзинський, А.В. (2009). *Синергетична концепція культури*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня».

Сміт, Н. (1994). *Національна ідентичність*. З англ. пер. П. Таращук. Київ: Основи.

Теліга, О. (1992) *Партачі життя*. Київ: Вид-во ім. О. Теліги. – Київ – Париж – Лондон – Торонто – Нью-Йорк – Сідней.

Франко, І. (1986). Одвертий лист до га[лицької] української молодезі. *Зібрання творів: У 50 т. Т. 45*. Київ: Наукова думка, 401 – 409.

Франко, І. (1986). Поза межами можливого. *Зібрання творів: У 50 т. Т. 45*. Київ: Наукова думка, 276 – 285.

Франко, І. (1986). [Промова на ювілеї М. П. Драгоманова] *Зібрання творів: У 50 т. Т. 45*. Київ: Наукова думка, 220 – 227.

REFERENCES

Antonovych, V. (1992). Try natsionalni typy narodnosti [Three national types of nationality]. *Starozhytnosti - Antiquities*, № 3. [in Ukrainian]

Dzyuba, I. (1997). *Mizh kulturoyu i politykoju [Between culture and politics]*. Kyiv: Sfera. [in Ukrainian]

Dzyuba, I. (2005). *Internatsionalizm chy rusyfikatsiya? [Internationalism or Russification?]*. Kyiv: Ed. house «Kyevo-Mohylyanska akademiya». [in Ukrainian]

Kononenko, V. (2004). *Kontsepty ukrayinskoho dyskursu [Concepts of Ukrainian discourse]*. Kyiv – Ivano-Frankivsk: Play. [in Ukrainian]

Malanyuk, YE. (2012). *Malorosiystvo. Malorosiystvo. Narysy z istoriyi nashoyi kul'tury [Little Russia. Little Russia. Essays on the history of our culture [Series «Armor-piercing journalism»]; For the general ed. Larysa Ivshyna]*. Second edition. Kyiv. [in Ukrainian]

Masenko, L. (2004). *Mova i polityka [Language and politics]*. Kyiv: Ed. house «KM Academia». [in Ukrainian]

Osnovy politychnoyi nauky: Kurs leksiy za red. B. Kukhty. Ch. 2.: Politychni protsesy, systemy ta instytuty [Fundamentals of political science: Course of lectures edited by B. Kukhta. Part 2: Political processes, systems and institutions]. (1997). Lviv: Kalvariya. [in Ukrainian]

Politolohiya : za zah. red. I. S. Dzyuby, K. M. Levkivskoho [Political Science: for general. ed. I. S. Dzyuba, K. M. Levkivsky]. (2002). Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]

Radevych-Vynnytskyy, Y. A. (2013). *Movna skladova natsionalnoho buttya: studiyi z ukrayinkoyi linhvonatsiolohiyi [Linguistic component of national life: studies in Ukrainian linguo-sociology]*. Kyiv – Drohobych: Posvit. [in Ukrainian]

Svidzynskyy, A. V. (2009). *Synerhetychna kontseptsiya kultury [Synergetic culture concept]*. Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnya». [in Ukrainian]

Smit, N. (1994). *Natsionalna identychnist. Z anhl. per. P. Tarashchuk [National identity. From English lane. P. Tarashchuk.]*. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]

Teliha, O. (1992) *Partachi zhyttya [Spoilers of life]*. Kyiv: O. Teliha Publishing House. Kyiv – Paryzh – London – Toronto – N'yu-York – Sidney. [in Ukrainian]

Franko, I. (1986). Odvertyy lyst do ha[lytskoyi] ukrayinskoyi molodezhi [An open letter to Galician Ukrainian youth.]. *Zibrannya tvoriv: U 50 t. T. 45 – Collection of works: In 50 vols. Vol. 45*. Kyiv: Naukova dumka, 401 – 409. [in Ukrainian]

Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhlyvoho [Beyond the possible]. *Zibrannya tvoriv: U 50 t. T. 45 – Collection of works: In 50 vols. Vol. 45*. Kyiv: Naukova dumka, 276 – 285. [in Ukrainian]

Franko, I. (1986). Promova na yuvileyi M. P. Drahomanova [Speech on the anniversary of M. P. Drahomanov]. *Zibrannya tvoriv: U 50 t. T. 45 – Collection of works: In 50 vols. Vol. 45*. Kyiv: Naukova dumka, 220 – 227. [in Ukrainian]

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 112-121.

DOI: 10.24919/2411-4758.2021.213927

УДК 811.161.2:373:32

МОВНИЙ АСПЕКТ ІДІОСТИЛЮ ВІКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА

Олена КРАВЧЕНКО-ДЗОНДЗА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) olencha1968@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4857-3460>

Research ID: N-8769-2018 <https://www.researcherid.com/rid/N-8769-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 18.09.2020

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021

У статті уточнено поняття картини світу та ідіостилю письменника, простежено реконструкцію картини світу письменника у парадигмі сучасних досліджень, розглянуто систему образно-виражальних засобів художнього мовлення письменника крізь призму «інтелектуальної» прози ХХ століття. Визначено інтертекстуальність як характерну рису літературної практики Віктора Петрова-Домонтовича.

Ключові слова: ідіостиль, мовна особистість, інтелектуальна проза, інтертекстуальність, алюзія, ремінісценція.

LANGUAGE ASPECT OF VICTOR PETROV-DOMONTOVYCH'S IDIOSTYLE

Olena KRAVCHENKO-DZONDZA

Ph.D.(Pedagogy), Associate Professor, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine) olencha1968@gmail.com

The article identifies the peculiarities of author's idiostyle in the context of problems of language history and linguoculturology, which extends ideas about the artist's work, features of his linguistic personality against the background of cultural traditions and allows to determine the author's place in the history of national culture. The reconstruction of the picture of the writer 's world in the paradigm of modern literary, linguistic and cultural studies has been traced. Linguistic units that reflect the artistic picture of the world undergo all sorts of transformations and acquire additional meanings, expanding the semantic field of a particular linguistic sign. The artistic and semantic volume of the word, new meaningful and connotative shades in a specific artistic text (the novel «Girl with a Bear») have been considered. The architectonics of the novel «The Girl with the Bear» is the result of Petrov-Domontovych's special linguistic style, built on the use of artistic and cultural-historical discourses.

Petrov-Domontovych was a talented master in his search for a semantically capacious and multifunctional artistic word, enriching the language of works with original interpretations of metaphorical formations. He expressed mental processes and feelings with the help of concrete-sensory forms, profiling their new properties, rethinking human life.

Intertextuality as a characteristic feature of Petrov-Domontovych's literary practice in the paradigm of modern ideas on the background context of the linguistic and figurative picture of the writer's world has been defined. The analysis of the forms of objectification of a «foreign language» in the novel «The Girl with the Bear» allows us to consider it as an context used to create a holistic linguistic and figurative picture of the author's world. The author implements a certain model of artistic communication, creating an original, fundamentally new text, guided by certain communicative intentions and known to him methods of aesthetic influence on the reader.

Key words: *author's idiostyle, intertextuality, intellectual prose, linguistic personality, allusion, reminiscence.*

Постановка проблеми. Дослідження мовних аспектів творчості письменника в контексті проблем історії мови та лінгвокультурології сприяє поглибленню уявлень про індивідуальний стиль митця, дає можливість визначити багатоаспектні риси конкретної мовної особистості в контексті історико-культурних традицій першої половини ХХ століття. Кожен письменник, освоюючи стилістичні, лексичні, синтаксичні ресурси мови, створює художній твір, у якому встановлює певні асоціативні та смислові зв'язки, які є відображенням авторської картини світу. Тож, на думку Марії Гірняк, завдяки індивідуалізму автора «читає здійснює «семантичні відкриття», які, врешті-решт, змушують текст сказати більше, ніж він насправді говорить, тобто з'ясувати в тексті те, що в ньому передбачене, але не сказане» (Гірняк, 2004, с. 28). Авторські мовно-образні трактування дійсності, зображення людини в ній крізь призму суб'єктивного бачення, зреш-

тою, мовний контекст епохи – усе привертає увагу дослідників мови художньої літератури.

Аналіз творів, які експлікують потенціал мовної особистості письменника, виокремлює аспекти інтелектуально-особистісної проблематики автора, яка проявляється як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях мовотворчості. Особливо це актуально щодо літератури модернізму, адже саме з творчості модерністів, на думку дослідників, зокрема Мішеля Фуко, почалося повернення «літератури до самої себе».

Доба, у яку жив і писав Віктор Петров-Домонтович, остаточно змінила традиційне бачення духовних цінностей, моральних орієнтирів, сутності життя та почуттів людини. Творчість письменника рельєфно відтворює дух часу та відображає мовно-культурологічні тенденції першої половини ХХ ст. Тож так важливо звернути увагу на одного з таємничих авторів епохи інтелектуальної літератури Віктора Платоновича Петрова-Домонтовича.

Аналіз досліджень. Творчий доробок Петрова-Домонтовича сприймається неоднозначно – від цілковитого захоплення до тотальної критики. У наукових розвідках, критичних статтях іноді наштовхуємося на цілком невмотивовані та застарілі оцінні судження щодо його творів. Попри те що на сьогодні є достатня кількість праць, присвячених письменницькому доробку Петрова-Домонтовича, поза увагою залишилась проблема дослідження мовного аспекту ідіостилю письменника, а це дає змогу оцінити внесок у розвиток системи художніх і синтаксичних засобів національної мови, визначити окремі тенденції розвитку літературної мови.

Літературознавці (В. Агєєва, Ю. Ганошенко, О. Гриценко, Ю. Загоруйко, С. Павличко) розглядають у своїх дослідженнях «інтелектуальну» прозу ХХ століття «крізь призму ідей філософії екзистенціалізму як домінанти художнього мислення українських митців. Серед екзистенціальних модусів, які відіграють центральну роль у філософському сприйнятті аналізованих творів, літературознавці виділяють такі, як абсурдність буття, відчуженість, самотність, нещирість, нездійсненність сподівань, відповідальність особистості за власне існування, вибір між раціональним / ірраціональним, духовним / тілесним початками людської екзистенції тощо» (Єрмоленко, 1999, с. 8). На їхню думку, осмислення складних філософських проблем і одночасне переосмислення усталених істин, канонів подається автором крізь призму власного та суспільного світогляду 20-30-х років ХХ ст.

Аналізуючи роман «Дівчинка з ведмедиком», один із перших дослідників творчості В. Петрова-Домонтовича Юрій Шевельов наголо-

сив на потребі подвійного прочитання тексту. На його думку, роман «ховає в собі більше, ніж видно на поверхні» (Шерех, 1998, с. 79). Твір захоплює неоднозначністю тлумачення життєвих історій, неординарними образами української інтелігенції, несподіваними вкрапленнями думки автора в сюжетну розповідь, що вказує на літературне експериментування автора.

Мета статті. У запропонованій науковій розвідці розглянемо мовні аспекти ідіостилю Віктора Петрова-Домонтовича в безпосередньому зв'язку зі світоглядною орієнтацією автора, з відтворенням моделі особливої мовної картини світу в романі «Дівчинка з ведмедиком».

Виклад основного матеріалу. Як зауважують дослідники творчості Віктора Петрова-Домонтовича, письменник у своїх творах віддає перевагу вживанню слів, випробуваням мовною практикою 20-х років ХХ ст., уникаючи словесних експериментів, які властиві були мовотворчості письменників першої половини ХХ ст. (Гірняк 2004; Куриленко, 2007). Нечисленні лексичні інновації, які мають місце у романі «Дівчинка з ведмедиком», не претендують на новітнє трактування значення слова і є органічним складником мовної тканини твору. Автор визначив свій твір «як любовно-белетристичний або філософсько-інтелектуальний роман, співвідносний з новим європейським інтелектуальним романом першої половини ХХ ст.» (Агеєва, 2006, с. 9).

Аналізуючи систему образно-виражальних засобів художнього мовлення письменника, розглянемо насамперед епітети як один із засобів мовотворчості письменника. Епітети у романі «Дівчинка з ведмедиком» знаходять морфологічне вираження переважно у прикметниках або дієприкметниках, рідше – у прислівниках або іменниках. Не заперечуючи художньо-естетичної функції епітета, яка «передбачає вплив мовних образів на емоції реципієнта» (Домонтович, 2000, с. 300), виділимо окремо текстотвірну функцію, яку автор використовує для вияву тієї інформації, що стане суттєвою для наступного розгортання сюжетної лінії чи розкриття людських характерів. За допомогою епітета письменник підкреслює індивідуальність епохи, особливості життя героїв твору, виокремлює неповторність певного предмету побуту (Гудков, 2003, с. 55). Наприклад, опис: «Я згадав *вогжуватий, голій* без снігу січень 1918-ого року, *фіолетові* присмерки, *живу* тривогу пожеж та вибухів, *темні* будинки, *глуху* нудьгу порожніх вулиць, *гороховий, солодкуватий, зелено-жовтий крихкий* хліб...». У цьому уривку епітети не просто окреслюють епоху революції, протиставлену новому часові, добі НЕПу, але й надають тексту виразності, пластичності. Розповідь будується на протиставленні, а стилетвірну роль відіграють саме епітети: «Після моєї

продимленої вогкої *печерної* кімнати було чудно ввійти в чисту, простору, світлу, теплу квартиру Тихменевих», «У кімнатах було світло, душно й сухо ... тремтіла *легка, пухка прозора* курява...». Характерним для творчого стилю Петрова-Домонтовича є послідовне використання кількох епітетів підряд, які ніби дають читачеві можливість вибрати найдосконаліший і найвлучніший. Наприклад: *дражливе, безтактне, бравадне* запитання; слова *відносні, умовні й сумнівні*; химера *виліяла, вицвіла, витрухла*.

Також у художньому тексті за допомогою епітета передається іронічний смисл: *арлекінадні* вигуки, *крикливі* місяди, *галасливі* ярмаркові оплески. Наприклад, у словосполученні «крикливі місяди» дистрибут «місяда» наділений позитивним значенням у поєднанні з атрибутом «криклива» з негативним відтінком значення («Місяда» – поетичний твір німецького поета Клопштока, створений за біблійними мотивами), що породжує іронічний смисл розповіді. Це пов'язано з тим, що означення загалом та епітет зокрема, маючи ослаблене номінативне значення, актуалізує натомість ознаку кваліфікативного характеру, що приводить до індукування емоційно-оцінних сем (Агеєва, 2006, с. 94 – 95). Функція епітета як виразника суб'єктивної авторської оцінки сприяє цьому. Наприклад: *жива, гостра буфонада, викривлена еліпсами* (так автор характеризує розмову – О. К.-Д.) Кожна індивідуально-авторська мовна одиниця, яку використовує письменник, є елементом створеної ним художньої системи тексту. Відображаючи авторське бачення дійсності, мовні одиниці зазнають конотації й набувають додаткових значень, розширюючи семантичне поле того чи того мовного знака.

Окрім епітетів, в архітектоніці інтелектуального роману знаходимо метафоричні утворення, які підсилюють художньо-психологічну сутність твору. На відміну від психологічної прози початку ХХ ст., якій притаманне ускладнене і багатозначне метафоричне мислення, у романі Петрова метафора є раціональною і «скупкою» на вияв почуттів, емоцій, що, зрештою, підсилює особливий тип образного мислення письменника: «*Нудьга – то потвора з головою Горгони*», «*... час плентається мляво і повільно*», «*Білими саванами гігантських мерців вони марили в зупиненій німій тиші...*», «*Місто марило весняним бредом*», «*Площа перед оперовим театром горбилась вигибами перехречених вулиць і танула в приємках зимового дня...*». Така скупість фраз не применшує образності мислення автора, а навпаки, підсилює імпліцитно-оцінне значення художньо-образного засобу. Репрезентуючи непросту епоху, неоднозначний авторський стиль, образні засоби доволі яскраві, експресивні й позиціонують Петрова-Домонтовича як інтелектуала.

Характерною рисою літературної практики письменника є інтертекстуальність, тобто використання в текстах «чужої мови». На думку мовознавців, «інтертекстуальність – це співвіднесеність тексту з іншими текстами, коли один із них актуалізує у своєму внутрішньому просторі інший, збуджуючи аперцептивні можливості свідомості читача й водночас реалізуючи комунікативну частину авторського задуму» (Куриленко, 2007, с. 6). Найчастіше вживання «чужої мови» як інтертексту є свідченням прихильності автора до певних літературних і культурних традицій, виявом особистих симпатій і авторського смаку. Джерелом інтертекстуальності «як взаємодії смислопороджувальних структур може бути культурний (передусім літературно-художній) і соціально-історичний контексти» (Кондратенко, 2012, с. 7).

Важливим у цьому аспекті є аналіз інтертекстуальних впливів, які стали вираженням соціального, культурного й мовного досвіду як автора, так і читача. Інтертекстуальність роману «Дівчинка з ведмедиком» свідчить про використання автором прецедентних текстів, які є феноменами власне когнітивного, а не лінгвістичного плану й актуалізують значущу для автора фонову інформацію, апелюючи до «культурної пам'яті» читача». Ю. Караулов прецедентними вважав тексти, які: «1) значущі для тієї чи тієї особистості з пізнавального або емоційного погляду, 2) мають надособистісний характер, тому добре відомі широкому оточенню цієї особистості, у тому числі її попередникам і сучасникам, 3) звернення до яких повторюється неодноразово в дискурсі цієї особистості» (Караулов, 1982, с. 216 – 217).

Розглянувши фоновий контекст роману «Дівчинка з ведмедиком», зазначимо, що автор використовує різні форми «чужої мови» у вигляді алюзій, ремінісценцій та цитат. Включення цих елементів у текст роману підтверджує надзвичайну ерудованість і обізнаність автора з певними культурними епохами, текстами класиків світової літератури. Використовуючи цитування класиків для створення художнього тексту, письменник водночас апелює до авторитетної літературної традиції. Таким чином вкотре підтверджується його репутація як автора інтелектуального роману.

Одним із видів «чужого слова» є ремінісценція, яку Юлія Башкатова визначає як «...прийом, який полягає у відтворенні відомих читачу «чужих» висловлювань шляхом перенесення їх частково з одного контексту в інший та наповнення їх новими відтінками змісту» (Башкатова, 2006, с. 22). Ремінісценцію як ще одну форму «чужої мови» характеризує вживання автором у тексті імен і образів світової літератури. Така тенден-

ція, на нашу думку, свідчить про авторське ставлення до актуалізації тих чи тих антропонімів.

Описуючи бомбоньерку, письменник згадує героїв російської літератури (Чацького, Софію, Онегіна, Тетяну), Зининих ляльок порівнює з героями українських пісень – Грицем і Марусею: *«На горішній полиці прабабушчина бомбоньерка 20-их років... В такій бомбоньєрці Чацький возив цукерки Софії й Онегін – Татяні Ларіній»*; *«Ляльки різноманітні: є пишні в кокошиках бояришні, є просто ляльки як ляльки, з фарфоровими обличчями, жовтим канаресчним волоссям, мережаним убранням і безглуздою блакиттю очей, є Гриць з червоним поясом, а з ним – у вишиваній сорочці Маруся»*.

Алюзія як одна із форм «чужої мови» виступає своєрідним авторським натяком на якийсь відомий літературний чи історичний факт, хоч це й не цитата. «Алюзія відрізняється від цитати своїм імпліцитним характером: прямого запозичення немає, а наявний текст лише викликає певні асоціації з передтекстом. Читач має самостійно встановити семантичний зв'язок із текстом-першоджерелом, а асоціації, що виникають у процесі ідентифікації, ускладнюють загальну семантику тексту, накладуючись на авторські асоціації» (Кондратенко, 2012, с. 190).

Творчість Петрова-Домонтовича вирізняє багатство літературних асоціацій. Так, подаючи в романі історіософські роздуми автора, згадуючи імена художників, композиторів, письменників, філософів, вкраплюючи елементи стилів мистецтва, автор зосереджує увагу на певних історико-культурних періодах, які були для нього знаменними і тому стали предметом авторського осмислення. Зокрема, у романі «Дівчинка з ведмедиком» виявляємо імена *Гвідо де-Верона, Анрі де-Реньє, Врубеля, Гете, Гофмана, Семенка, Блок, Бальмонта, Ван Гога* та ін. І кожне з них – це не тільки антропонім чи персонаж, але й певне коло авторських і читацьких асоціацій, своєрідне відтворення певної історичної епохи. Автор реалізує у своєму художньому баченні певну модель тексту, у якій його текст вступає в діалог з чужими текстами, а позатекстова дійсність є репрезентацією авторського світобачення й ідіостилу письменника.

Інтертекстуальні алюзії також вибудовуюся через топонімічні структури. Наприклад, міський текст у «Дівчинці з ведмедиком» наповнений реальними для того часу назвами кав'ярень, кінотеатрів, магазинів Києва. Автор деталізує усі локації (вулиці, аптека, їдальня *Kola Kobiet*, пивна), в яких перебуває головний герой: *«звіряв годинника на Окриконкомі, на телеграфі, на будинку південних залізниць, критому ринку, хронометрі на Хрещатику біля аптеки, в крамниці коло Золотих Воріт»*, *«на розі Золотоворітської та Підвальної»* продає за безцінь свої книж-

ки і попрямував до пивної «1-ої Держброварні Київського харчотресту, К. Шульц» (Домонтович, 2000, с. 53). Надає перевагу київському міському текстові, представленою топонімічним малюнком із певним позитивним асоціативним полем. На противагу йому урбаністичні тексти Москви і Берліна сповнені цілком протилежних асоціацій, а описи цих міст відтворюють вже авторські інтенції. Тож і поїздка до Москви, яка була несподіванкою для Варецького, виявилася знаковою для його подальшої долі. У Москві «круті горбаті московські вулички» були заповнені автомобілями, які отруювали «повітря бензиновим чадом і пронизуючи мозок диким дзюркотом сирен» (Домонтович, 2000, с. 67). Події у романі відбуваються на фоні урбаністичного пейзажу, що є один із проявів модернізму. Місто, на тлі якого відбуваються події, автор описує досить непривабливо, підсилюючи цим у читача песимістичне сприйняття приреченості своїх героїв. Посилення суб'єктивності нарації, захоплення інтертекстуальними алюзіями, а звідси послаблення динаміки розвитку подій, надмірна схематизація героїв є проявом аналітичного способу мислення автора, інтелектуалізму його прози.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, архітектоніка роману «Дівчинка з ведмедиком» є свідченням особливого мовного стилю Петрова-Домонтовича, побудованого на використанні мистецького та культурно-історичного дискурсів. Автор реалізує певну модель художньої комунікації, створюючи оригінальний, принципово новий текст, керуючись певною авторською позицією й відомими йому прийомами естетичного впливу на адресата. Виокремлення окремих рис авторського ідіостилю Віктора Петрова-Домонтовича засвідчило важливість проблеми аналізу мовної картини світу письменника з перспективою дослідження не тільки образно-виражальних засобів і фонової інформації у текстах, але й усього семантичного простору інтелектуальної прози першої половини ХХ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Агеева, В. (2006). *Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича*. Київ: Факт.

Башкатова, Ю. А. (2006). *Інтертекстуальність словесно-художественного портрета*. Кемерово: Кузбасвузиздат.

Белімова, Т. (2005). *Інтертекстуальна основа художньої прози В. Домонтовича (на матеріалі романів «Дівчина з ведмедиком», «Доктор серафікус» та «Без ґрунту»): [Дисертація кандидата наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]*.

Гірняк, М. (2004). Слово і мовчання: самоусвідомлення через Іншого (на матеріалі інтелектуальної прози В. Петрова-Домонтовича). *Слово і час*, (11), 28–36.

- Гудков, Д. (2003). *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва: ИТДГК «Гнозис». Взято з: <http://kmib.net/uchebniki/2j.pdf>
- Домонтович, В. (2000). *Без ґрунту*. Київ: Видавництво «Гелікон».
- Єрмоленко, С. Я. (1999). *Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови)*. Київ: Довіра.
- Караулов, Ю. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука.
- Кондратенко, Н. В. (2012). *Синтаксис українського модерністського і пост-модерністського дискурсу*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Куриленко, І. А. (2007). Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття. [Дисертація кандидата наук, Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна].
- Переломова, О. С. (2008). Інтертекстуальність як системотвірна тексто-во-дискурсивна категорія. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, (34), 87 – 95.
- Шерех, Ю. (1998). Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози. *Шерех Ю. Поза книжками і з книжок*. Київ: Час.

REFERENCE

- Aheieva, V. (2006). *Poetyka paradoksa: Intelektualna proza Viktora Petrova-Domontovycha [Poetics of paradox: Intellectual prose of Victor Petrov-Domontovich]*. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian]
- Bashkatova, Yu. A. (2006). *Interekstualnost slovesno-khudozhestvennogo portreta [Intertextuality of a verbal and artistic portrait]*. Kemerovo: Kuzbassvuzizdat. [in Russian]
- Belimova T. (2005) *Interekstualna osnova khudozhnoi prozy V. Domontovycha (na materialy romaniv «Divchyna z vedmedykom», «Doktor serafikus» ta «Bez gruntu») [Intertextual basis of V. Domontovich's fiction (based on the novels «The Girl with the Bear», «Doctor Seraficus» and «Without Soil»)] [Candidate's dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. [in Ukrainian]*
- Hirniak, M. (2004). *Slovo i movchannia: samousvidomlennia cherez Inshoho (na materialy intelektualnoi prozy V. Petrova-Domontovycha) [Word and silence: self-awareness through the Other (on the material of intellectual prose of V. Petrov-Domontovich)]*. *Slovo i chas – Word and Time, 11*, 28–36. [in Ukrainian]
- Gudkov, D. (2003). *Teoriya i praktika mezhkul'turnoj kommunikaczii [Theory and practice of intercultural communication]*. Moscow: «Gnozis». [in Russian]
- Domontovykh, V. (2000). *Bez hruntu [Without soil]*. Kyiv: Vydavnytstvo «Helikon». [in Ukrainian]
- Iermolenko, S. Ya. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti: (stylistyka ta kultura movy) [Essays on Ukrainian literature: (stylistics and culture of language)]*. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian]
- Karaulov, Yu. (1987). *Russkyi yazyk y yazykovaia lychnost [Russian language and linguistic personality]*. Moscow: Nauka. [in Russian]

Kondratenko, N. V. (2012). *Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho diskurs [Syntax of Ukrainian modernist and postmodernist discourse]*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho. [in Ukrainian]

Kurylenko, I.A. (2007). *Ekzystentsialistska model ukrainskoho intelektualnoho romanu 20-kh rokiv XX stolittia [An existentialist model of the Ukrainian intellectual novel of the 1920s.]*. [Candidate's dissertation, V. Karazin Kharkiv National University]. [in Ukrainian]

Perelomova, O. S. (2008). *Intertekstualnist yak systemotvirna tekstovo-dyskursyvna katehoriia [Intertextuality as a system-forming text-discursive category]*. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of Zaporizhia State Engineering Academy*, 34, 87 – 95. [in Ukrainian]

Sherekh, Yu. (1998). *Shostyi u groni. V. Domontovych v istorii ukrainskoi prozy. [Sixth in the bunch. V. Domontovych in the history of Ukrainian prose]*. *Sherekh Yu. Poza knyzhkamy i z knyzhok [Outside of books and from books]*. Kyiv: Chas. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 122-131.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.211691>

УДК 80

КОНЦЕПТ «СВОБОДА» ТА ЙОГО КОНОТАЦІЇ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ

Оксана ПЕТРИВ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

(Україна, Дрогобич) petriv.sana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5194-6486>

Research ID: Y-6089-2019 <http://www.researcherid.com/rid/Y-6089-2019>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board:
11.09.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

У статті здійснено лінгвокультурологічний аналіз концепту «свобода» в мові творів Г. Сковороди; з'ясовано семіотичне наповнення концепту в когнітивно-семантичному полі життя і творчості Г. Сковороди та в контексті української культури; виявлено його конотації. Встановлено, що слово-денотат «свобода» й конотації до нього («рівна нерівність», «щастя», «сродна праця», «вольність», «Богдан-герой», «веселіє духа», «глибоке серце», «світ ловив мене та не спіймав» та інші) мають ментально-світоглядну специфіку, оскільки концептуалізують вчення Г. Сковороди про людину та сенс її життя.

Ключові слова: Г. Сковорода; конотація; концепт; ментальність; мовна свідомість; свобода; творчість.

THE CONCEPT OF “FREEDOM” AND ITS CONNOTIONS IN THE COGNITIVE-SEMANTIC FIELD IN THE LIFE AND WORK OF HRYHORII SKOVORODA

Oksana PETRIV,

Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Ukraine, Drohobych) petriv.sana@gmail.com

The aim of the article is a linguo-cultural analysis of the concept of "freedom" in the language of H. Skovoroda's works, which verbalizes the code of the national consciousness of Ukrainians and the linguistic consciousness of the writer-philosopher. Within this goal, the following tasks have been solved: the semiotic content of the concept of "freedom" in the cognitive-semantic field of life and work of H. Skovoroda and in the context of Ukrainian culture was clarified; its connotations were revealed. The concept of "freedom" is one of the determinants of the linguistic consciousness of the Ukrainian people and an individual speaker, the evidence of which is the verbal oral folk and professional creativity of Ukrainians and a number of connotations to it. The language of H. Skovoroda's works is a syncretic example of Old Slavonic, as the oldest literary language of the Slavs, and colloquial Ukrainian of the time of the writer-philosopher, as well as modern Ukrainian literary language. The word-denotation "freedom" and connotations to it ("equal inequality", "happiness", "related work", "freedom", "Bogdan the Hero", "cheerful spirit", "deep heart", "the world tried to catch me but failed" and others) have a mental and ideological specifics, as they conceptualize the teachings of H. Skovoroda about man and the meaning of life. The writer-philosopher mostly uses in his speech a lexical way of expressing the connotative meaning of the concept of "freedom" through such tropes as comparisons, epithets, phraseologisms and other means of poetic speech, sometimes authorial innovations that give dynamism to this lexical-semantic field allegory as the dominant features of his style.

Prospects for further research are related to the linguistic and cultural substantiation of the concept of "freedom" in the language of the works of Lesya Ukrainka, who, like H. Skovoroda, represents the Ukrainian philosophical and literary tradition of existential orientation.

Key words: *H. Skovoroda; connotation; concept; mentality; linguistic consciousness; freedom; creativity.*

Постановка проблеми. Вивчення мови Г. Сковороди є надзвичайно важливим в її теоретичних та практичних аспектах, а саме для: наукового дослідження на засадах лінгвокультурології; формування мовної картини світу українця ХХІ ст., а відтак, в поєднанні знання та досвіду, мовної свідомості та почуття національної ідентичності; зняття суперечності між полімовною культурою, особливостями соціолекту української інтелігенції кінця ХVІІІ ст. та хибним сприйняттям як тотожного російському мовного оформлення її словесної творчості.

Використання концепту «свобода» та його конотацій у когнітивно-семантичному полі життя та творчості Г. Сковороди відображає історичні особливості розвитку сучасної української мови, специфіку мовної свідомості українського письменника-філософа, екзистенційний світоглядно-ментальний характер змісту та мовного оформлення його художньо-літературних та філософських творів.

Аналіз досліджень. Проблему мови творів Г. Сковороди почали вивчати українські та зарубіжні вчені з початку XIX ст. і дискусії серед мовознавців тривають досі. Серед дослідників феномену мови творів Г. Сковороди імена Д. Багалія, І. Білодіда, Л. Гнатюк, Г. Данилевського, П. Житецького, М. Жовтобрюха, І. Огієнка, В. Русанівського, І. Срезневського, І. Франка, Д. Чижевського, Ю. Шевельова та низки інших. Узагальнювальний висновок досліджень проблеми та наші міркування формуємо у твердженнях про те, що:

✓ мовне оформлення творчості українського письменника-філософа відображає староукраїнську мовну свідомість мовця, у якій зміст поняття «свобода» відповідає сучасному значенню: «свобода, вільна особа, громадянин» (Белей, 2001, с. 226);

✓ світоглядно-ментальні, мовні особливості Г. Сковороди як представника високоосвіченої української еліти XVIII ст. сформувалися під час навчання в Київській академії (1632 – 1817) на засадах насамперед філософії античності, староукраїнської літературно-писемної барокової традиції XVI – XVIII ст., Святого Письма, патристики. Критерієм освіченості тоді слугувало знання мов, тож Г. Сковорода досконало знав класичні (грецьку, латинську, староєврейську), церковнослов'янську (київськийго ізводу) та новітні (німецьку, польську, частково італійську) мови (Гнатюк, 2013, с. 51 – 56);

✓ творчість Г. Сковороди в церковнослов'янському мовному вираженні знаменує завершення епохи її використання в українському культурному просторі, а поява в 1798 році «Енеїди» І. Котляревського – перехід до формування української літературної мови на народній основі;

✓ Г. Сковорода користувався київською редакцією (ізводом) церковнослов'янської мови, що у вимові відтворювала фонетичні правила української розмовної мови (про що є свідчення сучасників письменника-філософа, зокрема найближчого друга, учня та першого біографа Г. Сковороди М. Ковалинського (1745–1807). Знання чи незнання цього факту широким загалом, а також ролі та значення церковнослов'янської мови в історії розвитку сучасної української літературної й інших слов'янських мов (зокрема російської), породжують хибні уявлення про меншовартісний статус української мови, замовчують проблему значного впливу української освіти, науки, творчості та просвітницької діяльності творців української культури на розвиток російської мови й культури як вторинної щодо української.

Свідченням впливу, своєрідного «донорства» української культури щодо російської є низка факторів, зокрема:

✓ час заснування найстарших вищих навчальних закладів в Україні та Східній Європі: 1576 р. – Острозької та 1615 р. – Києво-Могилянської академії, на противагу 1687 р., часу заснування Слов'яно-греко-латинської академії в Москві як першого вищого навчального закладу в Московії;

✓ українське походження та освіта, здобута в Київській академії, більшості з членів професорсько-викладацького складу та ректорів московської академії;

✓ навчання в 1734 – 1735 рр. Михайла Ломоносова в Києво-Могилянській академії;

✓ місце видання та авторство науково-навчальної продукції вихідців із Київської академії, якою користувалися в Москві та інших навчальних закладах слов'янського світу, ідеться насамперед про «Граматику словенську» (1596 р.) Лаврентія Зизанія (1550 – 1634) та «Граматику слов'янську» (1619 р.) Мелетія Смотрицького (1577 – 1633);

✓ мова творчості Г. Сковороди, окрім іншого, спричинила проблему хибного її включення багатьма дослідниками до російської культурної спадщини. Зокрема, знаменитий російський філолог і філософ О. Лосєв (1893 – 1988) трактує Г. Сковороду так: «російський філософ XVIII ст.», «провісник своєрідної російської філософії, оскільки все решта в Росії XVIII ст. було запозиченим і неорганічним» (Лосєв, 1991, с. 222). Це свідчить про нехтування українським етноментальним чинником творчості Г. Сковороди, хибність висновку про належність її до російської інтелектуальної культури, а не про здійснений нею визначальний вплив на розвиток останньої.

Незважаючи на значний бібліографічний обсяг розробки проблеми, досі не вивчена концептосфера мови творів Г. Сковороди, зокрема концепт «свобода», як її складовий елемент, що й обумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – лінгвокультурологічний аналіз концепту «свобода» в мові творів Г. Сковороди, яким вербалізовано код національної свідомості українців та мовної свідомості письменника-філософа. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі завдання: 1) з'ясувати семіотичне наповнення концепту «свобода» в творчості Г. Сковороди; 2) виявити його конотації; 3) розглянути концепт «свобода» в когнітивно-семантичному полі життя і творчості Г. Сковороди та в контексті української культури.

Виклад основного матеріалу. Когнітивно-семантичне поле життя і творчості Г. Сковороди є сукупністю культурно-історичних обставин його життя й діяльності, біографічних подій і явищ, об'єктивованих у формі та змісті творчості письменника-філософа. У цьому полі відбу-

валися складні пізнавальні процеси, результатом яких постало вчення про дві натури («видима» і «невидима»), три світи (макросвіт/Бог/світ, мікросвіт/людина/світик і Біблія) та принцип самопізнання. На цих антропологічних засадах Г. Сковорода заснував сприйняття себе і світу навколо себе, вирішував проблеми буття в єдності Божественного та земного, природи, людини та культури, визначав єдино можливий шлях пізнання довкілля через пізнання себе, своєї природи, душі і серця, а також самореалізації – через віднайдення спорідненості з ремеслом, професією, народом, природою, Богом, сягав рівня внутрішньої свободи в особистісному сходженні до істини тощо.

Когнітивно-семантичне поле життя і творчості Г. Сковороди (1722 – 1794) представляє в розвитку української літератури перехід від періоду давньої до нової, а форма і зміст низки його творів слугують взірцем філософічно-інтелектуалізованої художньої літератури. Окрім того, Г. Сковорода є засновником української класичної філософії, яка від кінця XVIII до кінця XIX століть виявляє зрілість, виразність, чіткість в своїх специфічних національних рисах, якими є антеїзм – як настанова тісного зв'язку з рідною землею, екзистенційність і кордоцентризм – гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприйняття природного й соціального оточення, пріоритет «серця» над «головою».

Філософія й література – духовно-культурні феномени. У цих формах суспільної свідомості проявляється синкретизм емоційно-чуттєвих та інтелектуально-раціональних світоглядних настанов в українській колективній ментальності. І саме тому ім'я «Григорій Сковорода» номінує як відомого українського байкаря, автора пісень (н-д, «Всякому городу свій нрав і права»), так і філософа софійного типу філософування, якому властивий екзистенційно-діалектичний метод відображення дійсності.

За жанровою належністю твори Г. Сковороди класифікуємо як філософські трактати діалогічної сократівської форми, притчі-оповіді алегорично-повчального характеру.

Текстовий рівень творів Г. Сковороди є концептосферою, у якій відображено світогляд письменника-філософа, його індивідуально-особистісні, а також національні ментальні настанови як специфічний спосіб мислення та світосприйняття окремої людини та спільноти.

Тезаурус Г. Сковороди виявляє ментальний рівень світосприйняття та світорозуміння письменника-філософа і в цілості понятійно-категорійного апарату процесу «сприйняття – мислення – відображення» створює простір концептосфери як семантичний зв'язок розрізаних концептів.

Одним із ключових концептів у мовленні Г. Сковороди є концепт «свобода», який має багато конотацій, про що свідчать мова, взірці усної народної творчості, художньої літератури, вербальні символи Української Держави, зокрема текст державного гімну України «Ще не вмерла Україна!» (автор тексту П. Чубинський, 1862) та духовного «Боже великий, єдиний!» (автор тексту О. Кониський, 1885). Концепт виникає, за Д. Ліхачовим, на основі зіткнення прямого значення слова з особистісним та народним досвідом (Лихачев, 1993, с. 4 – 10). Отже, індивідуально-авторська концептосфера письменника-філософа Г. Сковороди відображає концептосферу української національної мови.

Як ми уже зазначали в попередніх дослідженнях проблеми, компонентами концепту як ментального утворення виступають понятійний, перцептивно-образний і ціннісний складники. Причому ціннісна картина світу для спільноти та особистості формується завдяки змісту ключових концептів національної мови, які становлять впорядковану систему – концептосферу (Петрів, 2019, с.144). Концепт «свобода» в мові творів Г. Сковороди є не лише самостійною мовною одиницею, а й відображає понятійно-предметну та функціональну подібність низки інших, які об'єднані спільним змістом з іменем концепту і виявляють конотативне значення щодо нього.

Попри високий рівень філософічності поетичних творів Г. Сковороди (поезії зі збірки «Сад Божественних пісень» чи вірші поза збіркою, байки тощо), в них відображено емоційно-естетичні переживання автора. А тому конотативне значення як додаткове до основного, денотативного «свобода» – передає емоційно-ціннісне ставлення Г. Сковороди до цього фізичного й духовного стану людини як мети її життя. Слово-денотат «свобода» і конотації до нього («рівна нерівність», «щастя», «сродна праця», «вольность», «Богдан-герой», «веселіє духа», «глибоке серце», «світ ловив мене та не спіймав» та інші) мають індивідуально-психологічну, філософсько-світоглядну специфіку, оскільки концептуалізують вчення Г. Сковороди про людину та сенс її життя. Здебільшого в мовленні письменника-філософа це лексичний спосіб вираження конотативного значення концепту «свобода» за допомогою таких тропів, як порівняння, епітети, фразеологізми та інші засоби поетичного мовлення, інколи авторські новотвори, що надають динамізму цьому лексико-семантичному полю, вказують на символізм та алегорію як домінуючі ознаки його художньо-образного стилю філософування. Варто зазначити, що такий спосіб зображення дійсності властивий мовленню письменників-філософів екзистенційного спрямування, серед яких

всесвітньо відомі імена В. Винниченка, А. Камю, С. К'єркегора, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Ж.-П. Сартра та низки інших.

У 9-й Пісні «Саду Божественних пісень» Г. Сковорода вводить концепт «свобода» у визначення свого життєвого кредо: «Мені ж свобода лиш одна вабна і безпечальна, препроста путь, В житті це мірка є основна, З'єднає коло циркуль отут» (Сковорода, 1994, Т.1, с. 56). У лексико-семантичному полі цього мікротексту конотаціями щодо денотата «свобода» є:

«путь» – у значенні життєвого шляху, власне життя як самодостатньої мети і, згідно з задумом Творця, призначення людини;

«мірка» – у значенні життєво важливих і вічних цінностей як критерії моральності;

«коло» – у значенні руху життя, діалектичної, суперечливої єдності протилежностей і відмінностей у ньому. Це найулюбленіший символ у філософії Г. Сковороди. Д. Чижевський визначає подвійний зміст цього символу: «... з одного боку, коловий рух є рух високого, святого, дійсного буття, що не має цілі, мети, потреб поза межами себе самого. З другого боку – це невпинний, невтомний рух обмеженого, недосконалого буття – людської душі, що ніколи не може заспокоїтись, шукаючи та не знаходячи чогось у собі самій» (Чижевський, 1934, с.23).

До лексико-семантичного поля концепту «свобода» та його конотацій умовно включаємо й антиподи, які Г. Сковорода використовує для підсилення основного значення, зокрема: «лукавий світ», «неволя», «злото», «світ ловив», «неволя», «рабство» тощо.

Важливо пам'ятати, що обставини культурно-історичного та політичного життя в Україні часів Г. Сковороди були складні й пов'язані з ліквідацією в 70-х роках XVIII ст. автономного устрою Лівобережжя та Слобожанщини, супроводжуваної закріпаченням українського населення указом Катерини II від 3 травня 1785 р., з обмеженням права вільного переходу селян з однієї місцевості в іншу. Однак найбільшої шкоди історичному розвитку української культури заподіяла «Жалувана грамота дворянству» (1785). Козацька старшина й українська шляхта зрівнювалися правами з російським дворянством, а це робило неможливим її опір антиукраїнській політиці Російської імперії, сприяло зросійщенню української інтелігенції, втраті нею ідентичності, а для української культури загалом – втрату суб'єкта національного культуротворення. Отже, на кінець XVIII ст. Україна стала периферією, провінцією Російської держави. Українське козацтво і старшина чинили спротив, боролися, йшли в еміграцію або ж приймали ситуацію, виживали, а щоб отримати статус російського дворянства, зрікалися своєї мови, звичаїв, наці-

ональності. Г. Сковорода, як засвідчують факти його біографії, не був пристосуванцем.

У притчі «Убогий Жайворонок» мовою алегорії письменник-філософ говорить про внутрішню, екзистенційну свободу як самодостатність: «... бачачи неволю й полон тетерваковий, що гине він для чужої користі, не лінуйся працювати і для своєї власної вигоди й творити необхідне – будеш тоді вільний. А коли не станеш собі самому рабом, змушений будеш працювати на інших і, позбуваючися легкої, потрапиш у тяжку сторицею працю» (Сковорода, 1994, Т. 2, с. 132). Плакаючи свою свободу й реалізуючи себе у свободі від «лукавого світу», Г. Сковорода обрав «внутрішню» еміграцію. Як сказав М. Шлемкевич, це була «втеча від життя в душу і долю» (Шлемкевич, 1992, с. 21).

Письменник-філософ концептуалізував розуміння екзистенційної свободи як власної світоглядної позиції, особливість свого внутрішнього світу, його становлення й захист в афоризмі-епітафії: «Світ ловив мене, та не спіймав». Підтекст цього афоризму Г. Сковорода впливає зі значення кожної з мовних одиниць вислову: «світ», «ловив», «мене», «та не», «спіймав». Ці поняття трактуємо як конотативні щодо концепту «свобода». Підставою для цього слугує, зокрема, цитата з іншого тексту – авторська посвята притчі «Убогий жайворонок» (1787 р.): «Люб'язному другові Федорові Івановичу Диському, бажаю справжнього миру»: «Дарую тобі Убогого свого Жайворонка. Він тобі заспіває і взимку: не в клітці, а в серці твоєму, і трохи допоможе врятуватися від ловця і хитруна, від лукавого світу цього. О Боже! Як багато цей вовк день і ніч жере незлобивих ягнят!» (Сковорода, 1994, Т. 2, с. 124). З використання концепту «свобода» та його конотацій формулюємо прихований, внутрішній зміст вислову в компонентах тези, аргументації та висновку: «Я вільний. Мені вдалося зберегти внутрішню особистісну свободу в протистоянні та опорі спокусам зовнішнього світу. Свобода – це боротьба».

Г. Сковорода прагнув свободи не *від* світу, а *для* можливості жити згідно зі своїми переконаннями, цінностями, уявленнями та знаннями. Письменник-філософ не був байдужим до життя українського народу та його історії. Свою громадянську позицію він висловив у тексті вірша «De libertate» («Про свободу»). Концептуалізуючи поняття «свобода», Г. Сковорода визначає її цінність через порівняння з матеріальними благами й цінностями – «злотом» і стверджує, що «проти свободи воно лиш болото» (Сковорода, 1994, Т. 1, с. 85). Отже, протиставляючи вартості духовні й матеріальні в житті людини, письменник-філософ беззаперечними визначає перші з названих, пов'язані з роботою душі й серця, волею людини.

Свобода є тим, що визначає людину за її сутність. Це фундаментальна, універсальна характеристика людського буття, яка визначає здатність людини обирати та керувати своїм життям. Г. Сковорода з острахом говорить про небезпеку втратити свободу, використовуючи ідіому «пошитись в дурні», адже відсутність вибору, втрата свободи і для людини і для народу рівносильна неволі, рабству. У цьому контексті Г. Сковорода віншує побажаннями вічної слави великого гетьмана України Богдана Хмельницького: «Слава навіки буде з тобою, Вольності отче, Богдане-герою!» (Сковорода, 1994, Т. 1, с. 85). Зиновій-Богдан Хмельницький (1595 – 1657) в українській історії та культурі є символом борця за свободу й права як окремої людини, так і всього нашого народу. У цьому сенсі ім'я «Богдан» у тексті вірша є образно-символічною конотацією концепту «свобода», що наповнює його зміст додатковим національним значенням.

Висновки. Мова творів Г. Сковороди – соціокультурний феномен, посталий як результат синтезу старослов'янської як найстарішої літературної мови слов'ян, розмовної української часів письменника-філософа, а також сучасної української літературної мови. Літературну творчість Г. Сковороди характеризує високий рівень екзистенційної філософичності, що, зокрема, відображено в змістовому наповненні концепту «свобода» як здатності людини обирати та керувати своїм життям. Розуміння письменником-філософом свободи як універсальної характеристики людського буття відповідає настанові екзистенційної свободи в українській ментальності, а також відображає мовну свідомість української інтелігенції – як староукраїнської, так і новітньої.

Концепт «свобода» – один із визначальних для мовної свідомості українського народу та індивідуального мовця, чому свідченням є вербальна усна народна та професійна творчість українців, як і низка конотацій до нього. **Перспективи подальшого дослідження** пов'язані з лінгвокультурологічним обґрунтуванням мети використання концепту «свобода» в мові творів Лесі Українки, яка, як і Г. Сковорода, репрезентує українську філософсько-літературну традицію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Белей, Л., Белей, О. (2001). *Старослов'янсько-український словник*. Львів: Свічадо.
- Гнатюк, Л. (2013). Чому вивчення мови Григорія Сковороди актуальне для українців у XXI столітті. *Дивослово*, № 5. 51 – 56.
- Лихачев, Д. С. (1993). Концептосфера русского языка. *Известия РАН. Сер. лит. и яз.*, 4 – 10.
- Лосев, А. (1991). *Философия. Мифология. Культура*. Москва: Политиздат.

Петрів, О. (2019). Концепт «свобода» в когнітивно-семантичному полі вірша Івана Франка «Ще не пропало!». *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич, Посвіт, 142 – 150.

Сковорода, Г. (1994). *Твори*: У 2 т. Т.1. К.: АТ «Обереги».

Сковорода, Г. (1994). *Твори*: У 2 т. Т. 2. К.: АТ «Обереги».

Чижевський, Д. (1934). *Філософія Г. С. Сковороди*. Варшава: З друкарні Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові.

Шлемкевич, М. (1992). *Загублена українська людина*. Київ: МП Фенікс.

REFERENCES

Belei, L. & Belei, O. (2001). *Starosloviansko-ukrainskyi slovnyk [Old Slav-ic-Ukrainian dictionary]*. Lviv: Svichado. [in Ukrainian].

Ghnatjuk, L. (2013). Chomu vyvchennja movy Ghryghoriia Skovorody aktualne dlia ukrainciv u XXI stolitti [Why the study of Hryhoriy Skovoroda's language is relevant for Ukrainian in the 21 century]. *Dyvoslovo, Wonderword*, № 5, 51 – 56. [in Ukrainian].

Lihachev, D. S. (1993). Konceptosfera russkogo jazyka [The conceptsphere of the Russian language]. *Izvestia RAN. Ser. lit. i jaz.*, 4 – 10. [in Russian].

Losev, A. F. (1991). *Filosofija. Mifologija. Kultura. [Philosophy. Mythology. Culture]* Moscow: Politizdat. [in Russian].

Petriv, O. (2019). Koncept «svoboda» v koghnityvno-semantychnomu poli virsha Ivana Franka «Shhe ne propalo!» [The concept of «freedom» in the cognitive-semantic field of Ivan Franko's poem «It is not gone yet!】. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethnocultural dimension*. Droghobych, Posvit, 142 – 150. [in Ukrainian].

Skovoroda, Gh. (1994). *Tvory [Works]: U 2 t. T.1*. Kyiv: AT «Obereghy». [in Ukrainian].

Skovoroda, Gh. (1994). *Tvory [Works]: U 2 t. T. 2*. Kyiv: AT «Obereghy». [in Ukrainian].

Chyzhevs'kyj, D. (1934). *Filosofija Gh. S. Skovorody [Philosophy of G. S. Skovoroda]*. Warsaw: From the printing house of the Taras Shevchenko Scientific Society in Lviv. [in Ukrainian].

Shlemkevych, M. (1992). *Zaghublena ukrainska ludyna [Lost Ukrainian man]*. Kyiv: MP Feniks. [in Ukrainian].

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 132-140.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.211700>

УДК 821.161.2.09(092)«19»

TO THE QUESTION OF LITERARY INFLUENCES ON VASYL' STUS' POETIC CREATIVITY

Iryna SYRKO,

Ph.D. in Philology, Associate Professor, the English Language Practice Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych), irynasyrko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7622-425X>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board: 11.09.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

This article is aimed at studying the intertextual connections of Vasyl' Stus, a key figure for contemporary cultural identity, with great Ukrainian poets and writers. It has been confirmed that among those literary men, whom Stus considered important in his formation as a poet, Taras Shevchenko aroused his interest in a «privileged» way. At the same time, it has been assumed that literary influence might not be the main argument in choosing themes and images. It has been proved that a detailed study of the possible influence upon Stus would help better understand his way of thinking and his poetry.

Key words: *V. Stus; T. Shevchenko; poetic heritage; prison poetry; literary influence.*

ДО ПИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ВПЛИВІВ НА ПОЕТИЧНУ ТВОРЧІСТЬ ВАСИЛЯ СТУСА

Ірина СИРКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) irynasyrko@ukr.net

У статті розглянуто творчість видатного українського поета Василя Стуса. Метою роботи визначено аналіз літературних впливів на поетичні тексти Стуса та співвіднесення їх із творчою індивідуальністю поета. Наголошено, що зацікавлення митця творчістю інших авторів свідчить лише про спільність творчого бачення, проте не завжди позначається на його поетичному доробку.

Доведено, що самодостатній письменницький талант Стуса рідко піддавався зовнішнім впливам: лише деякі з них творчо переосмислювалися поетом і частково інтегрувалися в його творчість. Згадано про відлуння в поезії Стуса «голосів» М. Рильського, Є. Маланюка, В. Шевчука, П. Тичини, М. Зерова, Є. Плужника та ін., проте найвідчутнішим серед них є «голос» Т. Шевченка. Вплив Кобзаря на творчу манеру Стуса пояснено ставленням до Шевченка як до найвищого авторитету в житті та літературі. Підкреслено спорідненість духовних світів обох поетів, тотожність їхньої вдачі та світобачення, але не тотожність поетичної структури. Світоглядна схожість певною мірою визначила художньо-стильову близькість митців: у композиційному вирішенні низки творів простежено філософічність, тяжіння до драматизації, алегоричності, персоніфікації. Наголошено на використанні схожих образів (матері, волі, смерті, України). Зауважено використання Стусом рис притаманної Шевченкові романтичної іронії. Розглянуто мовностильові запозичення з «Кобзаря» (емоційна напруга, нагромадження епітетів, синонімів), але разом з тим доведено органічність їхнього влиття у структуру творів. Зроблено висновок, що, не зважаючи на окремі тематичні та структурні перегуки між текстами, вплив Т. Шевченка на В. Стуса слід вважати в основному світоглядним. Попри літературні зацікавлення, що межують з можливістю впливу, Стус ніколи не зраджував власному творчому «Я», крізь призму якого відбувалася взаємодія з поетичними текстами великого Кобзаря.

***Ключові слова.** В. Стус; Т. Шевченко; поетична творчість; тюремна поезія; літературні впливи.*

The problem setting. Vasyl' Stus is a Ukrainian poet whose works «... elevate him to the ranks of the most talented writers, not merely in Ukrainian literature, but in world literature» (Zyla, 1986). His poetry is a blend of philosophy layered over each theme that he developed. But revealing this unique approach, Stus' poetry simultaneously demonstrates features, common to the works of other incarcerated writers: themes (love and hatred, life and death, immortality of poetry), poetic images (prison walls, near death, death as a lover), psychological attitude to temporality (implacability of time, the burden of the present, time measurement). Comparing Stus with other incarcerated poets, the following feature comes to the fore – «the intellectual nature of his poetry, which results in his endeavours to ascertain deeper layers of meaning» (Buriannyk, 1997, p. 119).

At present the study of literary influences upon Vasyl' Stus is still in its infancy. The scholarly treatment of his creative activity is limited to a few articles in «Stus as Text» (the collection focuses on the methodology of approaching poet's work) and some papers by Petro Savchak, Mykhailyna Kotsiubyn's'ka, Bohdan Rubchak, Mykhailo Kheifetz and Yuriy Shevelov discussing poet's legacy. Special attention should be paid to a scientific study by Dmytro Stus, which presents the chronology of Stus' works, and

Doctor's thesis by Natalia Burianyk «Incarceration and Death: The Poetry of Vasyl' Stus» etc. Some scientists explain the current state of research «by the poet's relatively recent death and lack of a completed academic edition of his works» (Burianyk, 1997, p. 260). But in our view, Stus' death as a political prisoner may be considered as one of the main impediments to studying him as a poet. As to literary influences upon Vasyl' Stus – they haven't yet been subjected to systematic analysis. So the novelty of our research is in the fact that examining Stus' works in the context of identifying the influences of other poets on his treatment of literary themes and images has been undertaken for the first time.

The aim of the article is to examine Stus' poetry in the context of literary influences of those writers whom he considered important in his formation as a poet. Consequently, the name of Taras Shevchenko is evoked in our analysis.

The presentation of the main material. Contemporary Ukrainian culture «is unthinkable without the presence of Vasyl' Stus in its literary canon, its historical background and more generally in its collective thought» (Syrko, 2020, p. 92). Stus' own short introduction to «Zymovi dereva», entitled «Dvoie sliv chytachevi» («A Couple of Words to the Reader») gives a slight glimpse into his mindset and personality. The collection reflects poet's ideas on the nature of creativity, identifies his favourite writers and presents the literary influences upon him (as upon every poet, great and minor). The concept of Ukraine shares some common features with Jevhen Malaniuk's (we do not know whether these are coincidences or imitations). The euphonic organization reveals a familiarity with Borys Pasternak. Mykola Zerov's intonations are in evidence in the poem «The Dandelions Emit Their Scent» («Pakhtiat' kul'baby») and, to a lesser extent, in «What Will I Be Ble to Tell You About» («Pro shcho tobi ja zmozhu povisty»). Vasyl' Stus translated Rilke, and there has been talk of an influence of the German poet upon the Ukrainian. Mychailo Kheifets says that «of the European poets, Vasyl knew his beloved Rilke from cover to cover» (Kheifets, 1981, p. 115). Marco Carynnyk writes that Stus «intensively translated» Rilke, and continues to seek similarities to Rilke in Stus' original works. He sees a similarity to Rilke in the fact that «both poets seek to represent emotions and conditions of mankind in the process of their becoming and not in their completion» (Carynnyk, 1985, p. 7). Literary allusions also link Vasyl' Stus to Mykola Bazhan, Mykola Vinhranovsky, Hryhorij Skovoroda and Johann Wolfgang Goethe. His poetry echoed the work of such predecessors as Pavlo Tychyna, Yevhen Pluzhnyk, Pavlo Fylypovych and Andry Malyshko. Dr. Marko Pavlyshyn, a famous literary scholar, treated such influence as a topos of praise: «influence

brought Stus into the proximity of dignified figures from the European (and Ukrainian) poetic canon and metonymically enabled him to share their aura» (Pavlyshyn, 2010, p. 589).

There are a lot of hypothesis about literary influences of these and other writers on Vasyl' Stus. Some of them are reliable, the others aren't well-reasoned. The scholarship on Stus fails to grasp the breadth of his knowledge of native and foreign literature. And one of the most neglected aspects – is the role of other literary men in his artistic development. A detailed study of the possible influence he might have had on his work will help better understand his literary genealogy, his way of thinking and his poetic work.

The most oftenly Vasyl' Stus referred to the name of Taras Shevchenko. He does not conceal his dependence on, and indeed, repeatedly emphasizes his indebtedness to the poet, who is «one of the Ukrainian top figures, the one that shines on all the other great Ukrainians who came into the world after him» (Fedurko, 2014, p. 68). Taras Shevchenko aroused his interest in a «privileged» way and paid the particular role in shaping the identity of Stus as a poet. Stus' poems are full of paraphrases of Taras Shevchenko. Shevchenko's programmatic motto: *I am punished, I suffer, but do not repent (Karaius', muchusia... ale ne kaius')* is echoed in Stus': *Wherever I stand, I shall withstand (De ne stojatymu – vystoju)*. Further parallels abound. Shevchenko's: *Even without an axe ... / the headless Cossack shall fall (I bez sokryry ... / kozak bezverkhnyi upade)* in «There Were Wars» («Buvaly voiny») and Stus': *and this kingdom shall end without curses and punishments (i tsarstvo tse – mynet'sia bez kliatv i bez karan')*; Shevchenko's: *Our own land, yet a stranger's rather (na nashii ne svoii zemli)* in «It Is All the Same to Me» («Meni odnakovo») and Stus': *intolerable native foreign motherland (nest-erpna, ridna chuzhyna)* or: *on this fragrant land that is not our own (na tsii pakhkii, a ne svoii zemli)*; Shevchenko's: *Your temples grasped between your hands, / you wonder, why the apostle of truth and learning does not come (Holovu skhopyvshy v ruky, / dyvuieshsia, chomu ne ide / apostol pravdy i nauky)* in «The Day Goes By» («I den' ide) and Stus': *And you still wait. Yet whom do you await? / And what are you on guard for? (A ty vse zhdesh. A zhdesh – koho ty? / A nachuvaieshia – choho?)*; Stus': *small and green – undersized for its age (Male i zelene – nedorostok lit)* and Shevchenko's: *We were tiny, tattered tots (A my mali buly i holi)* in «Young Masters, If Only You Knew» («Jakby vy znaly, panychi»).

Paraphrases may be regarded as a literary influence, but what about direct quotations, whole lines or sentences transported without change from Shevchenko's works? Influence differs from imitation in being subconscious and not descending to direct transference. We can speak of influence when

we read in Stus: *This pockmarked pond, this black autumnal pond (Tsei stav povisplenyi, osinnyi chornyi stav)*. One involuntarily recalls Shevchenko: *І небо невмите, і заспані хвили, / І понад берегом геть-геть, / Неначе п'яний очерет / Без вітру гнеться (Drowsy waves, sky unwashed and dirty. / And on the bank there out beyond / The rushes sway without a wind / As they were drunken)*.

Unmistakable is the similarity of theme (*autumnal black pond / the sea*), the mood, and the two strikingly individual epithets: *the pockmarked (povispleni) pond* and the *unwashed (nevmyte) sky*. But we discover something quite different in the juxtaposition of Stus': *І золотої й дорогої / нам стане думи на віку (Of that golden and dear meditation / We shall have enough for all time)* with Shevchenko's: *і золотої і дорогої / Мені, щоб знали ви, не жаль / Моєї долі молодої (I pity not this golden and dear / young destiny of mine)*.

This is no longer merely influence, but quotation. Here are other examples, not always so literal, but nevertheless clearly quotational. Stus: *And I catch myself thinking that / I've lived my life without having lived it (Sebe na dumtsi vzhe lovliu, / shche i ne zhyv, a vzhe nazhyvsia)* and Shevchenko: *I do not know / whether I am living or declining (I ne znaiu, / chy ja zhyvu, chy dozhyvaiu)*. Stus: *O destiny, my dear destiny (O dole! Dolen'ko moja!)* and Shevchenko: *O Destiny! My dear Destiny! (O dole! Dolen'ko moia!)* in «Varnak» («The Ex-Prisoner»).

One might also mention parallelisms in certain technical devices. To give but one example: into his description of a sleepless night in his cell, Shevchenko introduces fragments of a Russian-language dialogue between the guards on subjects of the pleasures of a primitive life: *Верчуся, світу дождаю / А за дверима про своє / Солдатськеє нежитіє / Два часовії розмовляють: / Така ухабиста собою / А менше белой не дарила (I tossed about, and waited for the dawn: / Outside my door, two prison guards conversed / About the ugliness of soldiering.... / The wench was so saucy and she never / rewarded with less than a white banknote)* in «I Could Not Sleep. The Night Was Like a Sea») and in Stus: *...пізнав і волю, / свободу на семи замках, / коли гуртом відпочивали / (как на курорте, еге-ге же) (...I have learned / the freedom that is kept behind seven locks / when we took our rest together / (just like a health resort, yes dear)*.

What there is of Shevchenko in Stus is not an influence and not an imitation. His quotations are not copied from a book. They are part of the spiritual air which surrounds him. To exist in a Shevchenkian climate of spirit and intellect is for Stus not a transposition, but the very style and content of life. There are many reasons for this. Biographical similarities immediately spring

to mind: career prospects and successes, and then a conscience bloodied by injustice. In his research work «Poetyka vidpovidal'nosti i vidpovidal'nist' krytyky: dekanonizatsia tvorchoi osobystosti i tvorchosti Vasyliia Stusa» Petro Savchak mentioned the following: «both poets wrote under conditions of national and political oppression; they opposed the policy of Russification in Ukraine and spent a significant part of their creative life in prison or exile; both died when they were 47 years of age and were reinterred in Ukraine» (Savchak, 1992, p. 84 – 85).

Nor should one forget another circumstance: although the majority of Shevchenko's editions are pruned and accompanied by grossly distorting commentaries, nevertheless he is the sole Ukrainian writer whose poetic heritage is available in a complete collection. Whole works have been expurgated from Franko and Lesia Ukrainka, many writers are under complete prohibition, as is any independent Ukrainian historical scholarship. In these circumstances, the grandeur and profundity of Shevchenko's work, exceptional in themselves, cannot avoid attaining a mystical scope and character. There is mention of a Shevchenko cult in Ukraine. For Stus this is more than a cult. It is almost a fusion of two personalities into one, in which Shevchenko becomes Stus.

Having comprehended this, we can understand that in Stus' creativity even individual words of Taras Shevchenko play their role. Of course, Shevchenko had no monopoly over the use of any particular word, but some characteristic ones are associated with his works and, often, seem to carry in compressed form the whole of the work which they invoke. In the reader's mind, they are liable to unfold into this whole work, as the chrysalis asleep in its cocoon unfolds into a varicolored butterfly.

Stus' images of Ukraine – *sad burial mounds* and *the distant Dnipro (Dnipro dalekyi)* which *threads its splashing into low bases (v nyz'ki basy vsylyiaie khliupit svii)* – imply the whole complex of Shevchenko's cossack romanticism, even though Stus does not even mention the Cossacks. *Nivroku (Touch wood)* used in the poem «And the Skylarks Ring» («I zhaivorony dzvoniat'») leads us straight into the atmosphere of Shevchenko's lines: *Я не нездужаю, нівроку / А щось такеє бачить око, / І серце жде чогось. Болить (I am not ill, touch wood, not I, / But something strikes my inward eye, / And the heart hopes for something. Weeps)*. Or: *Добра не жди / Не жди сподіваної волі (Give no heeding / To hopes of long-awaited freedom)*.

Later these lines blend into the call: *collectively to steel the butt-end of the axe (hromadoiu obukh stalyt')*. And only if we renew these associations we will be able to understand this poem of Stus', which at first glance has nothing in common with these motifs. The *hundreddrivers of grief* in the poem «Sad

and Blue» («Sumni i syni») reveal their full meaning through their reference to Shevchenko's *hundredrivers of tyrants' blood* in the final Last Judgement in «Poslanie»: *Настане суд, заговорять / І Дніпро і гору! / І потече сто-ріками / Кров у синє море / Дітей ваших... (The Day of Judgement is at hand! / The Dnieper will speak across the land; / Hundredrivers will surge in flood / To bear along your children's blood / To the blue sea...)* in the poem «To the Dead, to the Living, and to Those Yet Unborn, My Countrymen All, Who Live in Ukraine and Outside Ukraine, My Friendly Epistle»).

The *msta* (*vengeance*) instead of the usual *pomsta* which closes Stus' poem «From a Lifelong Wait» may best be understood in juxtaposition against Shevchenko's *truth-vengeance* (*pravdoi-u-mstoiu*) in «To Hoshea. Chapter XIV» («Osii. Hlava XIV»). The *khrushch* (*cockchafer*) in Stus' poem «Around Me a Graveyard of Souls» («Dovkola mene tsyvyntar dush») has flown there not only out of the personal recollections of the poet, but also out of Shevchenko's idyllic «Cherry Orchard» («Sadok vyshnevyi»). Lethe in Stus' «So Pleasant and So Frightening It Is» («Tak khoroshe i motorosno tak») is the same river of oblivion that flowed through Shevchenko's last poem and testament before his death «Should I Bequeath to You, Poor Dear» («Chy ne pokynut' nam, neboho»). And it means not only death and oblivion. Remember: *Через Лету бездонную / Та каламутную / Переплывем, пере-несем / І Славу святую / Молодую, безвічную (And then set out quietly / On that longest road, / Over Lethe's plumbless depths, / Waters dark and swarthy, / Grant me then thy blessing, friend, / With thy holy glory).*

Special attention should be paid to the frequent use of the image of *death* by both poets. What sets Stus apart from Shevchenko is his philosophical approach to the subject. In her doctor's thesis «Incarceration and Death: The Poetry of Vasyl' Stus» N. Burianyk states: «*Death* seems to provide him with a particular perspective on reality. It is through the prism of *death* that Stus examines his current existence – relations with other people, personal choice, immediate environment, temporality. *Death* becomes a learning tool directed primarily at himself. It compels him to seek within answers and to engage in self-exploration. The result is poetry bordering on philosophy» (Burianyk, 1997, p. 233).

The image of *death* is not less frequently used in the poems, written by Taras Shevchenko. To express the fear of mortality he created a metaphoric image of *a merciless mower*. In his poems Shevchenko reflects a common anxiety of all political prisoners: the fear of dying in *a foreign land*, but not in the *Homeland*, the grief of being forgotten by the native people, etc.: *І мене не мине, / На чужині зотне, / Решоткою задавить. / Хреста ніхто не поставить / І не пом'яне (Me too he will not miss. / He'll tow me down in a far, foreign land, / Behind barred windows he will strangle me... / No*

one will plant a cross above my grave / And no one will remember me!). The concern over dying in a faraway land is also expressed in Stus' poems (it is not surprising as both poets were incarcerated for dissenting ideas). Stus speaks about this in his «Nerozpiznane misto dorohe» (Unrecognized Dear City), «Nichna khmaryna» (Night Cloud) and «Diakuiu, Hospody» (Thank You, O Lord). What makes Stus different though, is that *death* is often a starting point for a philosophical discussion: in «Thank You, O Lord» *death* in prison summons his reflections on life, misfortune, relationship with Ukraine; in «You Are Shadow» the discussion of *death* produces existential contemplations on the subjects of fate, life's mission and the role of a poet.

Conclusions. It is out of the question that there were literary influences on Stus. There also were Stus' own references to those writers whom he considered important in his formation as a poet. But we cannot say that they fully determined his creativity, as he naturally took into account only those areas which were of great interest to him. All the similarities depend on a single shared element – here language, here rhythm, there – mood. None of them poems shows the immense dependence on the work of a poet. They are all reasonably pure Stus in all his independence and originality. As for the moods in Stus' poetry, they were motivated no less by the circumstances of his life than by literary influences. So, we have come to the conclusion that in the poems of Stus known to us, literary influences play a minor role. He has a distinctive face of his own. As to Shevchenko – he was not an influence, he was an identification. While there was a congruence of disposition, faith, firmness, world view, there was no congruence of poetic structure. From rhymes to images, from his composition of the poetic work to its aural instrumentation, Stus is not dependent on Shevchenko or, for that matter, on anyone. Shevchenko is for him like the Ukrainian language. He writes it, he breathes it, he forges and reforges it, as his creative spirit compels him. One cannot imagine Stus outside the Ukrainian language, and one cannot imagine him outside of the Shevchenkian element. At the same time, he is himself, and his verse belongs to none but him.

Perspectives: Multilayered meanings and associations of Vasyl Stus' poetry present numerous challenges to scholars, among them – the possibility of examining the literary influences on Stus. The further studies should focus on finding evidence of unconscious literary influence of T. Shevchenko on V. Stus in other genres, chances of discovering which in future are rather high.

REFERENCES

Савчак, П. (1992). Поетика відповідальності і відповідальність критики: деканонізація творчої особистості і творчості Василя Стуса. In Марко Павлишин (Ed.), *Стус як текст*, 80 – 96. Мельборн: Університет ім. Монаша.

- Стус, В. (1998). *Вибране: Поезії*. Донецьк, Донбас.
- Федурко, М. (2014). Феномен мови-слова у просторі Шевченкового світу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, 68 – 76.
- Хейфец, М. (1983) Українські силуети. *Сучасність*, 7 – 100.
- Шевченко, Т. (1984). *Кобзар*. Київ, Дніпро.
- Burianyuk, N. (1997). *Incarceration and Death: The Poetry of Vasyl' Stus*. (Doctor's thesis). Edmonton, Alberta.
- Carynnyk, M. (1985). Translations from Vasyl' Stus. *The Ukrainian Weekly*, 7 – 22.
- Syrko, I. M. (2007). Two Stylistic Voices in Stus' Poetry. *Світ дослідницьких студій: Науковий збірник на пошану професора Миколи ЗимоMRI*, 330 – 334.
- Syrko, I. M. (2020). The Dominant Motifs and Images in Vasyl Stus' Prison Poetry. *Young Scientist*, 3.2 (79.2), 89 – 92.
- Zyla, W. T. (1986). «I Have no Fear of Dying»: the Late Vasyl' Stus. *Proceedings of the 10th Anniversary of the Ukrainian Helsinki Group*. Retrieved from: <http://www.ukrweekly.com/old/archive/1986/458610>
- Pavlyshyn, M. (2010). *Martyrology and Literary Scholarship: the Case of Vasyl Stus*. *Slavic and East European Journal*, 54(4), 585-606.

REFERENCES

- Savchak, P. (1992) Poetyka vidpovidalnosti i vidpovidalnist krytyky: dekanonizatsiia tvorchoi osobystosti i tvorchosti Vasyliia Stusa. In Marko Pavlyshyn (Ed.) [Poetics of responsibility and responsibility of criticism: decanonization of creative personality and creativity of Vasyl Stus. In Marko Pavlyshyn (Ed.)] *Stus yak tekst - Stus as a text*. pp. 80-96. Melborn: Universytet im. Monasha. [in Ukrainian]
- Stus, V. (1998). *Yvbrane: Poezii [Favorites: Poetry]*. Donetsk, Donbas. [in Ukrainian]
- Fedurko, M. (2014). Fenomen movy-slova u prostori Shevchenkovoho svitu [The phenomenon of word-language in the space of Shevchenko's world]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri - Native word in the ethnocultural dimension*, 68-76. [in Ukrainian]
- Kheifetz, M. (1983). Ukrainski syluety [Ukrainian silhouettes]. *Suchasnist' - Modernity*, 7-100. [in Ukrainian]
- Shevchenko, T. (1984). *Kobzar [Kobzar]*. Kyiv, Dnipro. [in Ukrainian]
- Burianyuk, N. (1997). *Incarceration and Death: The Poetry of Vasyl' Stus*. (Doctor's thesis). Edmonton, Alberta. [in English]
- Carynnyk, M. (1985). Translations from Vasyl' Stus. *The Ukrainian Weekly*, 7-22. [in English]
- Syrko, I. M. (2007). Two Stylistic Voices in Stus' Poetry. *Svit doslidnytskych studij: Naukovyi zbirnyk na poshanu profesora Mykoly Zymomri*, 330-334. [in English]
- Syrko, I. M. (2020). The Dominant Motifs and Images in Vasyl Stus' Prison Poetry. *Young Scientist*, 3.2 (79.2), 89-92. [in English]
- Zyla, W. T. (1986). «I Have No Fear of Dying»: the Late Vasyl' Stus. *Proceedings of the 10th Anniversary of the Ukrainian Helsinki Group*. Retrieved from: <http://www.ukrweekly.com/old/archive/1986/458610> [in English]
- Pavlyshyn, M. (2010). *Martyrology and Literary Scholarship: the Case of Vasyl' Stus*. *Slavic and East European Journal*, 54(4), 585-606. [in English]

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ О. КИРИЛА СЕЛЕЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТА ЕСТЕТИЧНИХ ПОШУКІВ І МОВНО-МЕНТАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Марія СТЕЦИК,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка (Україна, Дрогобич) stetsykmariast@gmail.com*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7161-0621>

Research ID: AAD-4393-2019 <http://www.researcherid.com/rid/AAD-4393-2019>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board:
12.10.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

Статтю присвячено мовотворчості Кирила Селецького – священника української греко-католицької церкви, письменника, громадського діяча, просвітника. Зазначено, що його художні твори слугують ілюстрацією для розуміння складного й суперечливого процесу становлення української літературної мови в Галичині та органічної взаємодії живої мовної стихії і церковнослов'янської на всіх рівнях. Наголошено, що в художніх дискурсах К. Селецького церковнослов'янська мова стає важливою стилетвірною категорією й органічно влітається в говіркову текстову канву. Більшість художніх текстів у своїй основі залишаються українськими й не створюють жодних бар'єрів у процесі реценції, позаяк зберігають чітко артикульовану українськомовну основу. Автор статті доходить висновку, що церковнослов'янська мова-стиль відігравала в процесі становлення сучасної української літературної мови особливу роль – роль її духовного варіанта.

Ключові слова: мовотворчість; говірка; варіантність; ідіостиль; церковнослов'янська мова; текст; експресія; сакральне.

ARTISTIC CREATIVITY OF FATHER KYRYLO SELETSKYI IN THE CONTEXT OF SPIRITUAL-EDUCATIONAL AND AESTHETIC SEARCHES AND LINGUO-MENTAL CHALLENGES

Mariia STETSYK,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department
of Ukrainian Language, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical
University (Ukraine, Drohobych) stetsykmariast@gmail.com*

The article is devoted to the language creation of Father Kyrylo Seletskyi - a clergyman of the Ukrainian Greek Catholic Church, founder of two monastic congregations, an advocate of the spiritual and national Order in Galicia, a sower of "healthy grain for our people", a stalwart supporter of the Ukrainian word.

K. Seletskyi's literary works serve as an excellent illustration for understanding a complex and often contradictory process of the Ukrainian literary language formation in Galicia, an insight into a folk polyphony of dialectal words of that epoch, dialectical interaction of the living language and Church Slavonic at all levels. Not only does the dialectal variability of many lexemes give a colorful expression to the characters' speech, but also illustrates the evolutionary stages of development of the Transnistrian branch of the Ukrainian language.

The author emphasizes that in K. Seletskyi's artistic discourses, the Church Slavonic language becomes a historically and culturally important segment of the Ukrainian language becomes a special text- and style-building category, organically intertwines with its living canvas. Numerous Church Slavonicisms explicate the semantic specificity of the text and its general sacral-didactic intention through grammatical, lexical and phonetical adaptation to dialectal speech.

Literary theological-educational, informative-moralizing texts are full of religious vocabulary, which gives the impression of a spiritual cliché, yet they (the texts) remain inherently Ukrainian and do not create any barriers in the process of perception, as they retain a clearly articulated Ukrainian-language basis.

The author concludes that the Church Slavonic language-style played a special role in the process of the modern Ukrainian literary language formation - the role of its spiritual variant.

Key words: *language creation; dialect variability; idiosyncrasy; Church Slavonic language; text; expression; sacred.*

Постановка проблеми. Ім'я Кирила Селецького – душпастиря української греко-католицької церкви, засновника двох монаших згромаджень, письменника, просвітника, сподвижника національної справи, зрештою, непересічної особистості – останнім часом знане не лише у вузькому конфесійному середовищі, а й упізнаване серед достатньо широкого загалу. За визначенням І. Розлуцького, «постать о. Кирила Селецького – велична й феноменальна на обширах української духовності і культури» (Розлуцький, 2018, с.15). Скромний парох для багатомільйонної української громади (поза конфесійною належністю!) став взірцем духовного Чину, «сіячем здорового зерна», що, як і будитель Маркіян Шашкевич, «підносив чашу Рідної Землі під Господа святе благословення» (Л. Полтава).

К. Селецькому, окрім постійної духовної опіки, вельми залежало на тому, аби українці повірили в себе, були самодостатніми, позбувалися вікових ментальних комплексів (меншовартості, упослідженості, по-

кірливості), завдяки двом чинникам – ревній молитві рідною мовою і праці – навіть із найнижчих прошарків піднімалися на суспільний п'єдестал. «О. Селецький, – зауважує І. Розлуцький, – вірить в силу людського духа, він вірить в людину, яка з Божою допомогою здатна змінити долю всієї країни» (Розлуцький, 2018, с. 37). Перебуваючи на парохії в Мількові, душпастир 1868 року для простих людей видає читанку «Своя хата» («сельському народу на хосен»). За епіграф бере вже на той час крилаті Шевченкові рядки – «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля». В унісон звучить і прикінцева строфа поезії душпастиря, якою відкривається читанка: *Тому, мої милесенькі, не лишайте хати, / где вас мати згодувала, / Виплекала мати* (Селецький, 2018, с. 45).

На жаль, творчість о. Кирила Селецького довгий час була відома лише вузькому колу фахівців (богословам, історикам). 2018 року вийшов I том ювілейного та найповнішого на сьогодні видання творів, у якому зібрано його праці – художні твори різних жанрів, теологічно-просвітницькі виклади, пізнавально-публіцистичні нариси, розлогі оповідки з життя відомих світських і духовних осіб, що засвідчують універсальність таланту душпастиря та його неоцінений внесок в національну духовно-просвітницьку та мовну скарбницю. Це зумовило вибір теми наукової студії та її новизну.

Аналіз досліджень. Бібліографія творчості К. Селецького вельми скромна. Найбільш повно життєвий шлях (спорадично – творчість) висвітлив Т. Вергун й оприлюднив у Науковому тримісячнику «Богословія» (Вергун, 1988). Питання богослов'я та облаштування чернечого життя, експліковані в працях душпастиря, заторкує у своїх публікаціях Стефанія Марко. Перший системний огляд художньої й – частково – публіцистичної творчості о. Кирила представив І. Розлуцький у розлогій передмові до I тому Вибраних творів, обравши за назву трансформовані рядки душпастиря – «Сіяч здорового зерна для свого люду» (Розлуцький, 2018, с. 15–40). Дослідник намагається окреслити тематичні обрії прози, проаналізувати її ідейно-художні особливості, вписати в тогочасний вітчизняний та європейський літературний контекст. Зауважує І. Розлуцький і наскрізну духовно-християнську вісь творчості Кирила Селецького. Прикметно, що зазначені особливості науковець розглядає не лише на прикладі літературних текстів, а й досить вичерпно аналізує християнську публіцистику К. Селецького. Артикулює дослідник і важливість мовного питання та акцентує на проблемі ідентичності людини крізь призму рідної церкви та материнського слова. До речі, Кирило Селецький пов'язував національно-мовне й духовне відступництво з духовною темрявою та моральним занепадом особи й суспільства. Част-

ково питання творчості о. Кирила Сятецького заторкувалися у викладах доповідачів ювілейної конференції, що відбулася 19–20 вересня 2018 року (Львів, Греко-католицька духовна семінарія Святого Духа).

Маємо на меті висвітлити домінантні риси мовостилю художніх текстів о. Кирила Селецького з урахуванням духовних напрямних його творчості та історичних, мовних і конфесійних умов та викликів доби. Для нас важливо також окреслити роль і місце о. Кирила в національно-духовному та просвітницькому поступі діячів греко-католицької церкви, які часто брали на себе місію формування самосвідомості й самототожності народу в умовах його бездержавності та суспільних і ментальних утисків.

Виклад основного матеріалу. К. Селецькому випало творити в складних і суперечливих історико-політичних реаліях. Передовсім ім-понує мовна концепція, якої дотримувався письменник: у тодішніх умовах, коли в Галичині не було більш-менш прийнятної правописної системи, коли відчувалося у всьому агресивне москофільство й не надто прихильне полонофільство, – о. Кирилу вдалося віднайти (випрацювати, витворити) свою питому мовноговіркову матрицю, актуалізувати духовно-просвітницький та націєвиховний наратив. Різноматні – богословські, художні, публіцистичні – твори Кирила Селецького виходили в різних містах (Перемишль, Львів, Жовква, Коломия). Природно, що тексти зазнавали не лише редакторських – цілком закономірних – втручань, а й – більшою чи меншою мірою – несли на собі відбиток і певних лінгвальних уподобань, видавничих традицій, рівно ж і чинників суб'єктивного характеру. Маємо на увазі горезвісне «язичіє» (на зміну старим москофілам прийшли зухвалі молоді), яке в другій половині ХІХ століття в Галичині мало ще досить сильні позиції. Опоненти народної української мови, зосібна Д. Зубрицький, щедро засипані «миколайчиками» та густо обкурені димом з московських кадильних, «на користь і в угоду» своїм ідейним та ідеологічним покровителям називали її – живу народну мову – «язиком черни, пастухов, пасечників, Грицьков».

Не можемо не звернути увагу й на те, що творчість К. Селецького припадає на той час, коли лише накреслювалися лінгвістичні підходи до мови на противагу загальнофілологічним. Свою роль відігравали й інші – історичні та політичні – чинники. Як образно сказав про це Є. Щурат, над Галичиною сходило сонце, але не зійшло (Огієнко, 1995, с. 178). «Весна народів» (1848 р.) не стала початком мовного відродження та мовної консолідації. Уже з 1849 року розпочалися запеклі (іншими словами тут і не скажеш) суперечки про мову та правопис. На превеликий жаль, направду доленосні й націєконсолідаційні ідеї Маркіяна

Шашкевича розчинилися в новому москофільському багні. Навіть сподвижник Шашкевича Яків Головацький чи не найбільше спричинився до «правдивого дивогляду», за визначенням І. Огієнка, в нашій історії. К. Студинський цілком слушно зазначає, що ця мова не була ані російською, ані українською, ані церковнослов'янською, а якоюсь строкатою мішаниною всіх трьох з незначним додаванням народної мови. І цим «дивоглядним» язичієм навчали рідної мови в гімназіях Галичини. В одній із них – Самбірській – навчався й Кирило Селецький. Він, на щастя, закінчив гімназію раніше, аніж розпочалися всі оці мовні експерименти, більше зазнав утисків з боку шовіністично налаштованих польських викладачів та гімназистів і почувався не вельми комфортно через тодішній латино-німецький освітній простір. До слова, коли в Самбірській гімназії (а це середина 60-х років XIX ст.) почали вести виклади української мови, то знайшлися навіть такі учителі рідної словесності, які, якби на це дали добро, заборонили б її, а українську літературу звели б... до Пушкіна і Ломоносова (Див. про це: Огієнко, 1995, с. 179). Усе це відбувалося в умовах лояльного ставлення австрійського уряду до галичан та певного сприяння в задоволенні їхніх освітньо-культурних і духовних потреб. Направду сталося так, як сумовито резонував Т. Шевченко: «Не так тії воріженьки, як добрїі люде...».

У тодішній Галичині, за сучасними визначеннями, повним ходом ішла одна з форм гібридної війни, яка не зводилася, як це на перший погляд видається, до азбучної, а була справжнім мовно-ідеологічним протистоянням, заторкувала основи національного буття, національної самоідентифікації, розривала ментальну тяглість, спадкоємність, що головню втілюється в мові. Звісно, могутнім деревом над брудним потоком загумінкових мовних баталій, дріб'язкових сутічок за йор, ер і за апо-строф (і це в той час, коли вже були витворені високі зразки і літературної мови, і фонетичного правопису в наддніпрянській Україні) стала мовна практика та мовотворчість Івана Франка – як органічна наддністрянська гілка соборної української мови. І цю живу гілку ревно плекав ще перед Каменярем скромний душпастир Селецький.

Свіжістю, органічністю, живим подихом колоритного народного мовлення віє від багатьох його художніх текстів. Слушно вважають, що повноправне громадянство діалектові в українській літературі надав В. Стефанік. Стефанікове говіркове мовомислення як неповторний художній феномен завжди перебувало на вістрі дослідницької уваги, митця називали «абсолютним паном форми», «музицьким Бетховеном». Але задовго до Стефаніка, занурившись чутливим душпастирським серцем у «біополе галицького села», ліпив свого героя його природним сло-

вом, може, не так «коротко, сильно і страшно», як визнаний класик, але щиро, зворушливо, проникливо, зчаста сентиментально-романтично, іноді – з м'яким світлим гумором, подекуди з витонченою іронією, і ревний ісповідник народної мови К. Селецький:

Над берегом широкого Дністра розкинене меж вербами сельце невеличке. Нарід там мешкає заможний, хати всюда статні, а коло хат стожків та оборогів з сіном і з збіжжом повно. Помеже хатами єдна тільки якось для ока принаднійша, білов глинков вимускана, – над нев горує розсохатий дуб, а на том дубі бузьок гніздо си увив. Коло той хати харність повсюду велика, сад ю окружає докола, а в том саді яблук і грушок без ліку. За садом пасіка невеличка (Селецький, 2018, с. 51).

Яка гарна, яка добірна й максимально наближена до літературної мова! А те вишукане тло як доречно помережане говірковими вкрапленнями – фонетичними, граматичними, лексичними. І жодне слово – *меж, си, сельце, стожки, глинков, збіжжє, горує, бузьок* – не порушує дивовижної мовної гармонії, не дисонує, не справляє враження чужорідного тіла. Щоб словами ось так візуалізувати майже ідеальний (і заможний!) український світ з його ошатною білою хаткою, садком – не конче вишневим, вербами як неодмінним атрибутом рідного краєвиду, лелеками (як у Тараса Шевченка, Марка Вовчка чи І. Нечуя Левицького), – потрібен неабиякий письменницький хист та особливий – глибинно й питомо – український стан душі. Тут кожне слово постає як концептуальний поетизм чи – радше – згорнутий концепт народного, без фальшивих етнографічних спецефектів, світовідчуття. Зайве говорити тут і про неперевершений ритм прози – як поважний плін Дністра, що виривається з карпатських жбирів на рівнинну просторінь.

Не можемо сказати, що всі художні твори о. Кирила однаково досконалі в мистецькому плані, але добротність, фактурність, мовна збалансованість й оригінальна образність незаперечні. Особливу роль тут відіграє говіркове мовлення, майстерні діалектні вкраплення в текст або ж цілі масиви:

Нужда ж то біла велика, коли, мов чорна туча, надтягнули горди поганої татарви. Люденькове одбігали всьо, хату і газдівство, утікали в далекі ліси, аби не попасти в руки лихого ворога, где їх чекала смерть або тяженькая неволя (Селецький, 2018, с. 47); *Наввірилася вже мужови тая неустанна посварка. Схопився з постелі, пішов до стодоли, скенув околот на бойще, заніс під шопу, тамка го розв'язав і вернувся до хати; велить старому з п'єца злізти і жене на обору* (Селецький, 2018, с. 63).

Перед сучасним читачем і дослідником-філологом постає багатющий органічний діалектний пласт (бойківсько-наддністрянська говірка), який уже частково занесено до Червоної книги мови. Чимало колоритних слів і словоформ потребують відповідного коментаря. Це і *хосен, харність, ключатися, нехибно, боїско, бачно, добичата, вимусканий, пересада, під, потрава, обора, омаста, зело, услів'є, таний, доткливий, старунок, стяже, часосказ, шибатися, глядати, грімкий*. Для галичанина – сучасника Селецького – це був активний словниковий фонд, зрештою, як і більшість фонетичних і граматичних діалектизмів, що вписувалися в систему тогочасної літературної мови.

Художні тексти о. К. Селецького слугують також чудовою ілюстрацією для розуміння складного й часто суперечливого процесу становлення української літературної мови в Галичині, для пізнання тогочасної народної поліфонії говіркових слів, діалектичної взаємодії живої мовної стихії та церковнослов'яні на всіх мовних рівнях – фонетичному, дериваційному, морфологічному: *люди і люде, життя і житє, чоловік і чоловік, дітина і дитина, вдоволенє, вдоволеніє і вдоволеня, покаяння і покаянє, ще і еще, розгрішенє і розрішенє, патріарх і патріарха, архімандрит і архімандрита, оден, один і єден, був і бив, покидає і покидат, ту і тут, можє і можна, треба і тра*. Діалектні фонетичні особливості багатьох слів виступають не лише яскравими ідентифікаторами мовних партій персонажів, а й ілюструють еволюційні етапи розвитку мови: *жерело, зеркало, звін (і дзвін), желізо, скрань, скіра, вельблюд, воробці, пчолє, желізниця*.

Де кілька століть у розмовній та писемній практиці – у церковній проповіді, в деяких місцевих перекладах Євангелія, в літописах – вільно й широко доповнювали себе два джерела: українська мова (розмовна і книжна) та церковнослов'янська мова як її духовний стиль. У храмах української греко-католицької церкви збереглася й донині українізована вимова церковнослов'янських богослужбових текстів. Саме київський ізвод був наближений складом лексики, наголосами, вимовою, граматичними особливостями до староукраїнської (української) мови. Чи не тому Петро I заборонив друкувати церковні книги київським ізводом, а дозволяв лише московським.

Духовні тексти, пристосовуючись до місцевої мови, обов'язково зберігали класичні особливості високого стилю. Напевно, саме таку традицію запровадили для своїх численних учнів ще солунські брати: не можна мову Святого Письма і тексти, що творилися на його основі або перебували в силовому полі святого, священного, змішувати з побутовими, буденними, а то й розважальними поняттями. Цієї мовної рівноваги,

цього стильового балансу майстерно дотримано в текстах К. Селецького, вишукано інкрустованих самоцвітами високого стилю.

Відомо, що українські діячі XVII – XVIII століть у різних галузях церковного й навколо- чи навіть позацерковного життя користувалися церковнослов'янськими текстами та окремими мовними елементами як специфічним стилем староукраїнської мови поруч із звичною народною, або, як її називали, простою руською. Видатні мовознавці кінця XIX початку XX століття були близькі саме до такого тлумачення феномену церковнослов'янської мови. Образно кажучи, церковнослов'янська мова як органічний сегмент української мови виконувала функції її духовного варіанту: граматично, лексично та фонетично пристосовуючись до живої народної мови, вона зберігала змістові (сміслові, концептуально-сенсові) етико-естетичні особливості, сакральні (біблійно-християнські) первні та надавала усним і писемним текстам неповторного ореолу – піднесеності, урочистості, величності. В історії становлення української мови (особливо в XIX ст.) саме церковнослов'янський мовний фермент укріпив її питомий духовний фундамент, зберіг багатівкову тяглість священно-духовного компонента (див. про це: Майданович, 2000, с. 330 – 333). Зрештою, яскравим свідченням є поезія Тараса Шевченка – патріотична, філософська, духовна. Синтез народнописанного, розмовно-побутового й сакрального найповніше втілено в його знаменитій поемі «Марія». Аналогічні текстові масиви подібуюмо й у К. Селецького, особливо колоритно представлено їх в оповідках народно-християнського спрямування («Жертва любови», «Ікона Божої Матері»).

– Придивися ближше тій іконі! Ось меч, що ним прободена груди єї... се знам'я той превеликої болізни, котра після предсказаня Симеона прошибла єї душу, коли бачила свого сина на кресті, межі двома розбійниками розп'ятого. Обильні слези текуть з Єї очей, котрі разом зі зложеними руками до неба возносить... се доказ, що здалася на волю Божу і уповає на Господа Бога. Золоті лучі, окружуючі Єї голову, знаменують, що Вона зістала прославлена в небі, чого доступна тим, що терпеливо перенесла всяку болізню і во всім згодилася з Божою волею... Не перечу, що ти понесла превелику страту, бо муж і дитина полишили тебе; подвійний меч болізни прошибнув душу твою. Але зверни твої очі і серце твоє до неба, здайся на волю Божу, уповай на Господа Бога, жертвуй Єму твою болізню і проси, щоби потішив тебе і наділив силою звисше. Тая сама віра, з котрою відповіла Пречистая Діва на привіт ангельський: «Се я раба Господня, да будет мні по глаголу твоєму!» – одушевляла єї також в годині найтяжшої болізни. Тям собі, що як

золото в огни чиститься і набирає природного блиску, так і наша душа в переминаючих терпіннях очищається, і усовершає, і стає достойною статися учасницею вічної слави. Сам Христос мусів дорогою терпіння увійти до вічної слави. Тою дорогою поступали Пречистая Діва Марія і прочі Божі угодники. А вже ж і для нас нема якої-то другої дороги до неба... (с. 81)

У цьому уривку простежуємо, як Кирило Селецький майстерно вибудовує свій мовний собор, де гармонійно поєднується народно-розмовний каркас зі стилістично маркованими та конотованими словами-конфесіоналізмами, серед яких лексичні й словотвірні старослов'янізми, грецизми (*знам'я, глагол, болізнъ, обильний, предсказаня возносити, уповати, благодарене, знаменя, жертва, жертвувати, усовершати, ікона, терпінє, небо, сохраняти, жизнь безконечная*), теоніми й бібліоніми (*Діва Марія, Матенька (Матінка) Христова, Пречиста Діва, Мати Божя, Божі угодники, Господь Бог, Симеон*), які несуть на собі відчутний вплив фольклорної традиції. Попри насиченість багатьох текстів відповідно маркованою лексикою, яка справляє враження своєрідного духовного кліше, він (текст) у своїй основі залишається українським і не створює жодних бар'єрів у процесі його рецепції. Прикметно, що не лише художні тексти, а й богословсько-просвітницькі, повчально-моралізаторські та навчально-християнські зберігають саме українську мовну основу. У наведеному фрагменті бачимо, як українська церковнослов'янська (не штучне язичіє) стає особливою тексто- і стилетвірною категорією, не руйнуючи живої канви народної мови. Це слугує для підтвердження того, що церковнослов'янська мова-стиль відіграла у процесі становлення сучасної української літературної мови аж ніяк не другорядну роль і її місце у величній споруді соборної української мови, звісно ж, не на маргінесі!

На жаль, знищення української державності й культури почалося зі знищення духовного стилю староукраїнської мови, передовсім із вилучення її корінних (питомих) церковнослов'янських елементів.

Висновки. Отець Кирило Селецький – архискромний і ревний (аж до самозречення) трудівник на українській духовній і мовно-просвітницькій ниві, мабуть, не надто переймався тим, як його творча спадщина резонуватиме через роки й століття. Він у ті складні часи робив на славу Божу те, до чого стреміла його щира й небайдужа душа, чого прагнуло серце духовного батька, який чувся до обов'язку перед увіренними йому дітьми – бідним, притлумленим, але таким спраглим повноцінного буття у власній хаті, ревної молитви рідною мовою у своїй церкві галицьким людом. Талановите й проникливе слово отця Кирила,

питомо народне, живе, колоритне, пройшовши крізь горнило іншого Слова, освяченого горніми сферами, – Слова Божого, одкровення Духу, лягало твердим і надійним каменем (не хочемо гіперболізувати, тому не кажемо наріжним, зрештою, цього не хотів би і сам простий душпастир) у підмурівок величного собору української мови – цієї свята святих повноцінного національного буття.

У перспективі маємо на меті провести більш системні студії над мовостилем К. Селецького (комплексні й різнорівневі). Заслугує на увагу колоритний фраземікон, що немовби вихоплений із живомовної стихії; каскади емотивно-експресивної лексики, які увиразнюють дотепне й органічне діалогове мовлення та гармонійно доповнюють характеристики персонажів, майстерно виіплені їхнім питомим словом. Більш ґрунтовного викладу потребує й проблема функційного наповнення численних церковнослов'янських вкраплень як інтенсифікаторів авторського духовно-просвітницького наративу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Селецький, Кирило (2018). *Вибрані твори: У 2-х т. Т. 1.* [упоряд. та ред. Ігор Розлуцький, І, с. Маркіяна (Василишин)]. Дрогобич : Коло.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Біленька-Свистович, Л. & Рибак, Н. (2000). Церковнослов'янська мова : Підруч. зі словником для духов. навч. закл. Київ : Криниця.

Вергун, Теодор. (1988). О. Кирило Селецький. *Богословія : Науковий тримісячник, № 52.* Рим.

Майданович, Тетяна (2000). Духовний стиль української мови. Л. Біленька-Свистович & Н. Рибак. *Церковнослов'янська мова : Підруч. зі словником для духов. навч. закл.* Київ : Криниця, 325 – 334.

Марко, Стефанія (2018). Отець Кирило Селецький – засновник перших активних чернечих Згромаджень в УГКЦ. *Наукові записки УКУ. Серія : Богослов'я. Випуск 5,* 116 – 117.

Огієнко, І. І. (Митрополит Іларіон) (1995). *Історія української літературної мови.* Київ : Либідь.

Розлуцький, І. (2018). Сіяч здорового зерна для свого люду. *Кирило Селецький. Вибрані твори: У 2-х т. Т. 1.* Дрогобич : Коло, 15 – 40.

REFERENCES

Bilenka-Svystovych, L. & Rybak, N. (2000). *Tserkovnoslovyanska mova : Pidruch. zi slovnykom dlya dukhov. navch. zakl [Church Slavonic: Textbook. with a dictionary for theological schools]* Kyiv : Krynytsya. [in Ukrainian]

Verhun, Teodor. (1988). O. Kyrylo Seletskyu. *Bohosloviya [O. Kyrylo Seletsky. Theology]. Naukovyy trymysyachnyk - Scientific Quarterly, № 52.* Rome. [in Ukrainian]

Maydanovych, Tetyana (2000). Dukhovnyy styl ukrayinskoyi movy [Spiritual style of the Ukrainian]. *L. Bilenka-Svystovych & N. Rybak. Tserkovnoslovyanska mova : Pidruch. zi slovnykom dlya dukhov. navch. zakl* [Bilenka-Svistovich, L. & Rybak, N. (2000). *Church Slavonic: Textbook. with a dictionary for theological schools*]. Kyiv : Krynytsya, 325 – 334. [in Ukrainian]

Marko, Stefaniya (2018). Otets Kyrylo Seletskyy – zasnovnyk pershykh aktyvnykh chernechykh Z'hromadzen v UHKTS [Father Kyrylo Seletsky was the founder of the first active monastic congregations in the UGCC]. *Naukovi zapysky UKU. Seriya : Bohoslovia. - UCU scientific notes. Series: Theology. Issue 5*. Pp. 116–117. [in Ukrainian]

Ohiyenko, I. I. (Mytropolyt Ilarion) (1995). *Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian]

Rozlutskyi, I. (2018). Siyach zdravoho zerna dlya svoyooho lyudu [A sower of healthy grain for your people]. *Kyrylo Seletskyy. Vybrani tvory: U 2-kh t. T. 1* [Kirill Seletsky. *Selected works: In 2 volumes.*]. Drohobych : Kolo, 15 – 40. [in Ukrainian]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 152-158.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.211705>

УДК 809.1

ТВОРЧИСТЬ ШЕВЧЕНКА: ФІЛОСОФІЯ ЧИ ЛІТЕРАТУРА

Марія ЧОБАНЮК,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) mariya_chobanyuk@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6047-4852>

Research ID X-9269-2019 <http://www.researcherid.com/rid/X-9269-2019>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 11.09.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

У статті досліджено питання співвідношення філософії та літератури у творчості українського генія Тараса Шевченка. Дискусія про новий статус і творчість Шевченка не вичерпана й не завершена, а щораз відновлюється з більшою силою.

Суттєво, що з часів античності аж до сучасних літературних теорій не закінчується дискусія про співвідношення філософії й літератури. Думки Платона та Аристотеля вже давно стали стереотипними, проте зберігають свою гносеологічну вагомість у нових мовних іпостасях. У зв'язку з цим можемо стверджувати, що всі ці роки дискусія про те, що література і філософія або цілком не сумісні, або генетично споріднені, коливалась між платонівським і аристотелівським твердженнями.

Літературна спадщина Шевченка багатовекторна (лірична, епічна, драматична й прозова). Для неї характерні любовні, побутові, історичні, суспільні, політичні, релігійні, філософічні теми. Філософічна тема в більшості випадків умонтована в сюжетну будову, авторські рефлексії, поведінку персонажів та в метатекст. Філософічна теза в багатьох випадках висловлена чітко окресленими твердженнями.

У дослідженні проаналізовано погляди відомого західного українознавця Івана Фізера щодо розгляду фундаментальних досліджень співвідношення філософії й літератури у літературній спадщині Тараса Шевченка, які знайшли своє відображення в літературознавчій і критичній практиці. Іван Фізер розглядає взаємовідношення філософії творчості Шевченка за схемою Моріса Вайца. Таке взаємовідношення американський науковець трактує як три окремі проблеми, а саме: 1) філософія й література, 2) філософія літератури та 3) філософія в літературі.

Варто наголосити, що літературна спадщина Тараса Шевченка стала частиною національної та загальнолюдської системи цінностей, адже пронизана великою повагою до мудрості й правди.

***Ключові слова:** література; філософія; критика; літературознавство; Шевченко; дискусія; текст; творчість.*

SHEVCHENKO CREATIVITY: PHILOSOPHY OR LITERATURE

Mariia CHOBANYUK,

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of Linguistic and intercultural communication, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) mariya_chobanyuk@ukr.net

The article examines the relationship between philosophy and literature in the works of Taras Shevchenko. The discussion about the new status and work of Shevchenko is not exhaustive and not over, but from time to time flares up with new efficacy.

The study analyzes the views of Ivan Fizer on the consideration of fundamental studies of the relationship between philosophy and literature in the literary creativity of Shevchenko, which are reflected in literary and critical practice. Fizer considers the relationship between the philosophy of Shevchenko's work as three separate problems, namely: 1) philosophy and literature, 2) philosophy of literature and 3) philosophy in literature.

Taras Shevchenko's literary works has outgrown its aesthetic dimensions and become part of the national and universal system of values.

***Keywords:** literature; philosophy; criticism; literary studies; Shevchenko; discussion; text; creativity.*

Relevance of research. From Plato and Aristotle to the literary theories of our time, the discussion of the relationship between philosophy and literature does not stop. The arguments of these two titans of human thought have long been stereotyped, but retain their epistemological significance in new linguistic guises. It can be said that for two millennia the whole debate that literature and philosophy were either completely incompatible or genetically related oscillated between the claims of Plato and Aristotle. For Plato, the literary image, three times distant from the invariant and universal reality of ideas, was only a pernicious ghost, the antithesis of unconditional truth. Aristotle, combining the timeless reality of ideas with its constant manifestation, endowed the poetic text with a generalizing truth. But this does not mean that he identified literature with philosophy.

Subject of study. Almost all subsequent debates on the relationship between philosophy and literature, were only common notes to the texts of

Plato and Aristotle. Renaissance humanists, aesthetics of the eighteenth and nineteenth centuries joined either the views of Plato or Aristotle.

The purpose of the article. The question arises as to the reason for such a radical merger or division of these two branches of human creativity. From the arguments of both of them is their fundamentally different understanding of human mental functions. In this regard, I. Fizer (1925 – 2007, professor emeritus, one of the most prominent representatives of Ukrainian studies in the English-speaking world) notes: «Those who considered and still consider the mind a central component of the human psyche, and thus the exclusive means of truth, described philosophy as a scientific field, and literature as a kind of quasi-intellectual activity. Conversely, those for whom the source of truth was the unity of the three mental components – the mind, feelings and will – have not seen such a dichotomy. Philosophy, according to the first glance, operates on the principle of rationally proven truth or untruth, and literature – aesthetically aroused affect or quasi-truth, and according to the second – both philosophy and literature act by intuitively tangible truth. The language of philosophy, according to the first – is purely conceptual, and literature – emotional and figurative, and according to the second – equally Polesymic. The truth of the first is universal and extratextual, and the second is limited to the text» (Fizer, 1998, p. 101).

In our opinion, it is appropriate in this perspective to ask I. Fizer about what philosophy, in relation to literature, can be said. The scientist is convinced that «... in any case, not about analytically oriented philosophy, which focuses on universal timeless problems or a metasystem of logical syntax, but about a philosophy that focuses on man with his pains, joys, doubts, illogicalities – that is, with all the basic problems of human existence» (Fizer, 1990, p. 35). We would like to add that one of these philosophies, known as existentialism, was widely applied to literary texts in the 1940s and 1950s. It was considered genetically related to the literature.

Among philosophers, this philosophy found common thematic problems. «As a result, the formal and even genre features of philosophy and literature have become significantly blunted» (Sartre, 1973, p. 128). In addition to existentialism, literary texts resonate with Marxist and phenomenological philosophy. Of these three philosophical schools, the most comprehensive is the phenomenological, because it pays attention not only to the semantic but also to the linguistic aspect of literary texts. Basically, existential and Marxist philosophies are interested in the systematic delivery of the text, with the difference that the former focuses on the search for or absence of human authenticity, the absurdity of its existence, its alienation, its acute awareness of death, in the words of *Jaspers* – «borderline situations» her life. Without the

purpose of the text of theological directives, explanations or fictions, this philosophy is thoroughly fatalistic. Instead, Marxist philosophy localizes such situations in a socioeconomic context and explains them either optimistically or pessimistically. Phenomenological philosophy, as a scientific discipline of claims and direction, does not have a final explanation of the text.

Ivan Fizer considers the relationship between the philosophy of Shevchenko's work according to M. Weitz's scheme, according to which such a relationship should be interpreted as three separate problems, namely: 1) philosophy and literature, 2) philosophy of literature and 3) philosophy in literature. In our opinion, this approach to this problem eliminates the undifferentiated nature of this relationship and at the same time provides clarity of presentation.

PHILOSOPHY AND CREATIVITY OF SHEVCHENKO

T. Shevchenko, like most prominent poets, did not systematically study philosophy, which, more than he wrote in his diary, he felt antipathy to it. «Despite my sincere love for beauty in art and in nature, I feel an irresistible antipathy for philosophers and aestheticians. And I owe this feeling first to Galich and finally to the most respected V.I. Grigorovich, who once read to us lectures on the theory of fine arts, the motto of which was: to talk more and criticize less. Purely Platonic maxim» (Shevchenko, 1964, p. 83).

I. Fizer is convinced that this antipathy does not mean that Shevchenko was not familiar with philosophy, on the contrary, to feel antipathy to something, you need to know it. According to I. Fizer, of the five branches of Shevchenko's academic philosophy, aesthetics was the most attractive, but he did not have a stable view of the aesthetic problems that dominated the thinking of that time. The American literary critic believes that 1) Shevchenko was an opponent of mysticism, which defended the supernatural and unexplained root cause of the phenomena of nature and existence in general; 2) he was against the idea of the primacy of spirit and the secondary nature of matter; 3) considered matter and spirit as equal and interdependent components of existence; 4) understood the «will and power of the spirit» as the immanent dynamics of being; 5) believed in the «truth as old as the world», that in the whole visible and invisible world there is an «omnipotent Creator of the universe»; 6) rejected the normative theory of art, which, from the standpoint of a priori canons, insisted on the rational regularity of the creative process; 7) believed in the exceptional, «endowed with the divine mind-senses» man-artist; 8) did not give priority to nature or art, but instead believed in their interaction; 9) believed that knowledge of art is possible on the basis of history, not theoretical aesthetics; 10) regarding the philosophy of Plato and Aristotle, Shevchenko's position is closer to the second than to the first.

Fizer is convinced that not only his poetic genius, not only his polyhistorical curiosity, but also his unceasing relationship with the humanities turned him to a philosophical understanding of the problems of existence and human existence. He listened to lectures on art theory at the Academy of Arts, met and talked with prominent people, read Polish and French historians, knew Greek mythology and the Bible.

The main motive of Shevchenko's worldview was his anthropocentrism. D. Chizhevsky noted: «...with extreme pressure, always and everywhere puts a person in the center of the world, the world of nature and history» (Chizhevsky, 1960, p. 334).

PHILOSOPHY OF SHEVCHENKO'S CREATIVITY

According to I. Fizer, the philosophy of Shevchenko's work consists in the correspondence of poetic and conceptual truth. «The truth of Shevchenko is the truth of the calf (from the Greek telos), which not only represents, but at the same time defends the ethical transformation of all that levels the humanity of man. This is the truth with a deep belief in justice and the ideal state of affairs» (Fizer, 1990, p. 38). Shevchenko believed and dreamed of such interpersonal relations in Ukraine and in the world, in which there will be no enemy, but «there will be a son, and there will be a mother, and there will be people on earth». For him, as Ivan Franko claimed, truth was synonymous with just satisfaction. Such a truth, Shevchenko believed, «must be, for the sun will rise and burn the defiled earth», and only such a truth, he told all people of good will, should we pray, and no longer worship anyone on earth.

According to I. Fizer, D. Chizhevsky is right when he claims that, putting man at the center of the world, nature and history, Shevchenko saw in the fate of his heroes «typically human destiny, human problems, relevant to his time. For social, political and ethical problems, Shevchenko knows only the language of living human images, he never, as is the case with other poets, he turns to the language of philosophical concepts and philosophical symbols» (Chizhevsky, 1960, p. 335).

PHILOSOPHY IN SHEVCHENKO'S WORK

The concept of «philosophy in literature» should be understood as two distinct, albeit closely related phenomena: a philosophical topic and a philosophical thesis. A literary work, according to I. Fizer, can have a theme without a thesis and vice versa, and can have both. The presence of the first, with sustained distancing of the author and a clear psychological and ideological differentiation of characters, makes the work polyphonic, while the presence of the second, as a clear ideological position not only the author but also the central character, makes it a work.

The philosophical theme is seldom presented in the work in a special, technical language, but is mostly woven into the plot structure, character behavior, author's reflections and metatext; philosophical thesis in many cases is expressed by clearly defined statements.

Shevchenko's work – lyrical, epic, dramatic and prose – is very thematic. It contains love, domestic, historical, social, political, religious, philosophical themes. The latter do not act as a separate group, but are almost always intertwined with other topics. According to I. Fizer, they perform the function of either semantic accompaniment or the ideological frame of the text. In addition to conceptual themes, existing or coded, the literary critic distinguishes in Shevchenko's work two widely used concepts with frequent philosophical load. This is the concept of destiny and will. First, he, a convinced scientist, depending on the genre, plot and psychological aspects, used in three distinct semantic variants inherent in the Ukrainian language: 1) fate as a coincidence that is allegedly independent of human will; 2) destiny as a way of life and what arises on it; 3) destiny as a desirable, happy life. The second concept, also depending on these aspects: 1) will as freedom and independence; 2) will as the opposite of «captivity»; 3) will as desire.

If we consider the high activity of these two concepts (the first is used in Shevchenko's texts 208 times, and the second 129), says I. Fizer, we can not assume that the problem of causal conditionality of human existence, on the one hand, and the simultaneous absence of such conditionality, on the other hand, was not central to his worldview. «There is neither a positive nor an idealistic orientation in his work. Instead, there is a dialectical oscillation between two contradictory poles of human life: causal conditionality and freedom (or destiny and will)» (Fizer, 1998, p. 450).

Thus, I. Fizer believes that there is no philosophy as a systematic study of metaphysical, historiosophical, ethical and aesthetic problems in Shevchenko's literary heritage. However, some of his statements on these issues indicate a broad erudition of philosophy as a science. And his legacy, full of great love for wisdom and truth, has outgrown its purely aesthetic dimensions and become part of the national and universal system of values.

I would like to emphasize that «building a space of Ukrainian literary criticism can and should go not only in terms of circles, but also in different ways (in particular methodological ones), and what are their roads, the more – the better, the main thing – is to concentrate efforts on texts (writing, publication, discussion), rather than on destructive contexts» (Chobanyuk, 2019, p. 152).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Сартр, Д. (1973). *Екзистенціалізм и современная литература*. Москва, : «Академия».
- Фізер, І. (1990). Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? *Слово і Час*. № 5, 33 – 41.
- Фізер, І. (1998). Естетика Шевченка. *Сучасність*, №5, 100 – 104.
- Чижевський, Д. (1960). *Шевченко і релігія*. Повне видання творів Т. Г. Шевченка, Чикаго, Т. 9.
- Чобанюк, М. (2019). Співвідношення мистецтва слова та науки як літературознавчий синтез. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич: Посвіт, 151 – 157.
- Шевченко, Т. (1964). *Повне збір. творів: [в 5-томах]*. Київ. Т. 5.

REFERENCES

- Sartre, D. (1973). *Ekzistentsializm i sovremennaya literatura. [Existentialism and Contemporary Literature]*. Moscow. [in Russian]
- Fizer, I. (1990). *Filosofiya chy filo-sofiya Tarasa Shevchenka? [Philosophy or philosophy of Taras Shevchenko?]*. *Slovo i Chas – Word and Time*. [in Ukrainian]
- Fizer, I. (1998). *Estetyka Shevchenka [Aesthetics of Shevchenko]*. *Suchasnist' – Modernit*, 5, 100 – 104. [in Ukrainian]
- Chyzhevskyy, D. (1960). *Shevchenko i relihiya [Shevchenko and religion]*. Chykhaho. [in Ukrainian]
- Chobanyuk, M. (2019). *Spivvidnoshennya mystetstva slova ta nauky yak literaturoznavchyy syntez. [The relationship between the art of speech and science as a literary synthesis]*. *Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in the ethnocultural dimension: Coll. Sciense. Drohobych, Posvit*. 151 – 157. [in English]
- Shevchenko, T. (1964). *Povne zibr. tvoriv: [v 5-tomakh]*. [Complete collection. works: [in 5 volumes]]. Kyiv. T. 5. [in Ukrainian]

**ФОРМУЛИ ЕТИКЕТУ ЯК МАРКЕРИ МОВНОЇ КАРТИНИ
СВІТУ БУКОВИНЦІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ
С. ВОРОБКЕВИЧА**

Наталія ШАТИЛОВА,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна, Чернівці) n.shatilova@chnu.edu.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1233-1934>

Research ID: D-2948-2017 <http://www.researcherid.com/rid/D-2948-2017>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
15.10.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

У статті описано змістові й функціональні параметри стереотипних культурно та етнічно зумовлених етикетних формул, уживаних у художніх текстах С. Воробкевича, що їх буковинці уживають в типових комунікативних ситуаціях – привітання, прощання, побажання, подяки, прохання, вибачення, гостинності, утішання. З'ясовано, що випрацювані віками ввічливо-доброчинливій конструкції мовного спілкування репрезентують національний характер буковинців, їх ментальність, самобутній спосіб мовомислення й світобачення.

Ключові слова: мовний етикет; мовленнєвий етикет; мовні формули етикету; комунікативна ситуація; національно-мовна картина світу.

**ETIQUETTE FORMULAS AS MARKERS OF BUKOVINIANS'
LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD IN THE ARTISTIC
TEXTS OF S. VOROBKEVYCH**

Nataliya SHATILOVA,

Ph.D. in Philology, Senior lecturer, Department of Modern Ukrainian Language, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi) n.shatilova@chnu.edu.ua

The purpose of the article is to describe the semantic and functional parameters of stereotypical culturally and ethnically determined etiquette formulas that Bukovinians

use in typical communicative situations. The study was conducted on the basis of artistic texts of the famous Bukovinian writer S. Vorobkevych.

Systematic use of etiquette constructions, the ability to reproduce in typical situations of interpersonal communication has predetermined to their stability, stereotyping, standardization, has given them the character of stable formulas, forming a number of semantic and functional varieties. The article identifies and describes the following typical etiquette situations of communication: greetings, farewells, wishes, thanks, requests, apologies, hospitality, consolation.

It was found that the literary texts of S. Vorobkevych represent the language etiquette of Bukovynians as an integral part of the Ukrainian ethnic group. The speeches of the characters of his works are filled with constructions of respectful communication of the inhabitants of Bukovina, based on local traditions, customs, rites and beliefs. The politely well-disposed constructions of language etiquette developed over the centuries, recorded in the writer's texts, illustrate the national character of the Bukovynians, their mentality, original way of thinking and worldview. Various types of traditional constructions have mostly desirable character and religious theme, contain colloquial, dialectal lexemes and phrases, demonstrate the paremic creativity of the Bukovynians. They not only express the language culture and picture of the world of the inhabitants of Bukovina, but also emphasize their ethnopsychological features such as friendliness, politeness, sensitivity, sincerity, respect, piety, religiosity, emotionality.

Further analysis of the selected writer's texts on the functioning of language etiquette units relevant to communicative situations of congratulations, courtship, blessing, approval, advice, kindness, consent or refusal etc. as identifiers of the mental worldview of Bukovina residents is perspective.

Keywords: *language etiquette; speech etiquette; language formulas of etiquette; communicative situation; national-linguistic picture of the world.*

Постановка проблеми. Самобутність кожного народу в контамінації з традиціями, культурою, етнопсихологічною специфікою, морально-етичними орієнтирами увиразнюють стереотипи мовної поведінки, що фокусують виформовані упродовж століть риси національної вдачі й характеру. Традиційні усталені вислови, зазвичай уживані в певних життєвих ситуаціях, маркують мовну картину світу українців, відображають специфіку їхнього національно-мовного світобачення. Як вербальні репрезентанти української етнокультури такі структури цікаві й в аспекті дослідження ідіостилу письменника, оскільки ідентифікують своєрідність менталітету автора, надаючи його художнім текстам національного й регіонального колориту.

Аналіз досліджень. Мовні стереотипи спілкування, національно специфічні узвичаєні формули, що їх застосовують під час безпосереднього контактування у вибраній тональності, не водночас привертати увагу вітчизняних (Н. Бабич, А. Балакай, Ф. Бацевич, М. Білоус, С. Бог-

дан, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, Т. Космеда, В. Литовченко, О. Мельничук, О. Миронюк, М. Пахоменко, О. Потебня, В. Сімович, М. Скаб, М. Стахів, М. Стельмахович, Я. Радевич-Винницький, Є. Чак та ін.) та зарубіжних (П. Браун, П. Грайс, С. Левінсон, П. Лекант, Н. Формановська та ін.) дослідників. Вербальні етикетні вияви досліджують у художньому (Г. Бірюліна, О. Мельничук), фольклорному (О. Гриценко, Н. Данилюк), науковому (О. Ільченко), епістолярному (Н. Журавльова, Н. Плющ), дипломатичному (О. Мацько), суспільно-політичному (Л. Мудрик, О. Лукашук), мас-медійному (І. Пахомова) та інших типах дискурсу.

Різноаспектний дослідницький інтерес до системи стійких етикетних одиниць спілкування виформував низку термінів на їх позначення, як-от: «мовний етикет» (Богдан, 1998; Єрмоленко, 2004; Миронюк, 1993; Плющ, 1991), «мовленнєвий етикет» (Стельмахович, 2001); «лінгвоетикет» (Радевич-Винницький, 2008), «комунікативний етикет» (Стахів, 2008), «етикетні формули» (Богдан, 1998), «етикетні висловлення» (Гуйванюк, 1995), «етикетні комунікеми (етикетні мовні стереотипи)» (Пилипко, 2016), «формули ввічливості» (Мацько, 2000) та ін., що спричинено їхньою сферою застосування, зокрема побутуванням у певних комунікативних ситуаціях – вітання, прощання, побажання, подяки, віншування, прохання, вибачення, поради, звертання, схвалення, люб'язності, частування, співчуття, скорботи, згоди чи відмови тощо. Систематичне уживання етикетних конструкцій, здатність відтворюватися в типових ситуаціях міжособистісного спілкування зумовило їхню усталеність у мовному фонді на певному історичному зрізі, стереотипність, трафаретність, надало характеру стійких формул, виформувавши низку семантико-функційних різновидів. До етикетних в українській лінгвістиці уналежнено різнорівневі мовні одиниці: слова, фразеологізми, словосполучення, речення (еквіваленти речень, комунікати), що відповідають національним культурним традиціям народу або окремого етносу.

Мета статті – описати змістові й функціональні параметри стереотипних культурно та етнічно зумовлених етикетних формул, уживаних у художніх текстах С. Воробкевича¹, що їх буковинці уживають в типових комунікативних ситуаціях, репрезентуючи власну лінгвокультуру та картину світу.

¹ Ілюстративний матеріал подаємо за виданням: Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта»: Т. 1 : Поезії / [авт. передм. Ю. Романчук]. – 1909. – 420 с.; Т. 2 : Оповідання. – 1911. – 412 с.; Т. 3 : Драматичні твори. – 1911. – 421 с. – (Руська письменність), зазначаючи в дужках номери тому та сторінки (цитуючи, дотримуючися правописної системи видання).

Виклад основного матеріалу. Своєрідність і неповторність загальнонаціональної мовної картини світу увиразнюють «регіонально-діалектні картини світу, які відбивають особливості світовідчуття, світосприймання, світобачення певних етнографічних груп» (Грещук, Грещук 2018). Український мовний етикет як своєрідний вияв культурного коду нації усталився історично. Національно вкорінений, він водночас маніфестує характерні риси кожного регіону, спричинені особливостями мовного узусу та культурною специфікою. Художні тексти С. Воробкевича репрезентують мовний етикет буковинців як невіддільної частини українського етносу. Мовлення персонажів його творів сповнюють конструкції поштовго спілкування жителів Буковини, засновані на місцевих традиціях, звичаях, обрядах і віруваннях.

Найпоширеніші конструкції національно-мовного етикету функціонують, як відомо, у ситуаціях встановлення, продовження чи завершення мовленнєвого контакту. Традиційні побутові мовні формули вітання буковинців, окрім темпоральних «добрий день (вечір)», містять побажання співрозмовнику здоров'я, як-от: *[Обос:] Добрий день! [Хандиба:] Дай, Боже, здоровлєчка, синку* (III, с. 129). – *Добрий вечір! – оченята сльозов заросила. – Дай Господи здоровлєчко! чом так із-пізненька?* (I, с. 235). *До него зближив ся двацятимітний жидок, і знявши капелюх, поздоровив єго «добрим вечером». – Дай Боже здоровлєчко! – відповів він незнакомому* (II с. 200). Усталеною формулою доброзичливого міжособистісного вітання буковинців виступає етикетна фразема здоров був або її усічений варіант здоров (здорова, здорові) [був, була, були, будь, будьте і т. ін.], ускладнений звертанням, напр.: *[Петро:] Здорові були! [Плаш і Гафія:]. Здоров, Петре!* (III, с. 276). *[Марійка:] Здоров, Федоре! Здоров, дедю! [Оба:] Здорова була!* (III, с. 68). Функцію встановлення комунікативного контакту виконують й питальні конструкції, як-от: – *Чи здорові, чи миром, мої пташенята?* (II, с. 30).

Вітальні мовноетикетні вирази створюють ситуативно обумовлені діалогічні єдності. Зокрема етикетна фразема боже помагай під час вітання є функціонально спрямованою, позаяк маніфестує дружню прихильність і побажання співрозмовнику успішно виконати певну роботу, напр.: – *Боже помагай, пані-маточко! – Дякувать за добре слово. Кудя Бог провадить, Солохівно?* (II, с. 265). Такі вітальні конструкції передбачають трафаретні відповіді з семантикою подяки та зацікавлення співрозмовником.

Увічливі взаємини між комунікантами-буковинцями в художніх текстах С. Воробкевича засвідчують формули прощання переважно поба-

жального змісту, як-от: *будь (бувай, оставайся, іди) здоров (здорова, здорові): – Бувай здорова, Катерино! – Іди здоров! (II, с. 154). – Добре-добре, діточки, бувайте здорові... (II, с. 28).* Ситуацію завершення акту комунікації доповнюють формули з етикетною лексемою *прощай*, що зазвичай уживається в контамінації зі звертанням, пор.: *[Василина:] Бувай здоров і прощай, другої собі шукай! (III, с. 148). [Павло:] Прощайте, господарю Танасію, бувайте зборові, пані-матко, прощайте всі, всі! (III, с. 159).* Прощальні мовноетикетні вислови експресивізує не лише семантика доброзичливого побажання здоров'я співрозмовнику, а й значення Божого благословення, засвідчуючи побожність буковинців як рису їхнього етнохарактеру, напр.: *Прощайте, отче і паніматко, вашу доброту Бог нагородить! (II, с. 198). Оставайте всі здорові. Бог най буде з вами!» (I, с. 57).*

Традиційний мовленнєвий етикет буковинців відображають прощальні конструкції побажального характеру, що їх висловлюють, випроводжаючи когось у далеку дорогу. Окрім традиційних виразів щасливої дороги, в добрий час фіксуємо чимало усталених мовноетикетних формул, що вияскравлюють віру буковинців у вищу небесну силу, пор.: *Ще раз загуділи: Батьку-соколику, щаслива дорога! (II, с. 28). – З Богом, мій сину дорогий, дай нам Господоньку в добрий час і щасливу пору! (II, с. 153). – Провадь вас, Господи! – шепнув Гусяр (II, с. 99). – Веди тебе Пречиста Діва! – сказала стара мати (II, с. 153).*

Національно специфічну систему правил мовної поведінки буковинців увиразнюють доброзичливі формули побажання. У творах С. Воробкевича фіксуємо значний пласт побажальних етикетних одиниць, уведених до художнього тексту за допомогою службових слів *щоб (щоби), нехай (най), бодай*, напр.: *[Гафія:] Тетяно! Нехай тебе Бог милує! (III, с. 16). [Гнат:] Марійко, ти все така весела і жартівлива! Бодай здорова була! (III, с. 77).* Формули побажання співрозмовнику здоров'я, щастя, добра, гараздів, Божої помочі та благословення тощо засвідчують релігійність і непохитну віру буковинців у магію слова, як-от: *– Щоб здорові були та рушники на поготові тримали, бо хороші нівроку, – заговорив я (II, с. 52). – Щоби ти здоров був і лиха не знав, дідику Мартине! (II, с. 172). [Катерина і Гнат:] (ідуть до Федора). Нехай тобі Бог нагородить за доброту здоров'ям, довгим віком і царством небесним і всім, кого собі лиш у Бога просиш! (III, с. 80).* Етику ввічливого спілкування й побожність буковинців передають побажальні етикетні вислови з фраземами *дай Боже*, як-от: *[1-ий старшина:] Дай Боже вам з води і з роси! (III с. 172). Дай вам, Боже, всего добра (II, с. 362).*

Етикетну культуру буковинців у досліджуваних текстах вербально репрезентують формули подяки, що містять, окрім узвичасних етикетних маркерів спасибі, дякую, стилістично марковані відповідники спасибіг, дякують з вказівкою на адресата мовлення, увиразненого займенниками чи звертанням, пор.: – *Спасибі, Петре, що-сь мене з собою взяв* (II, с. 98). [*Танасій:*] *(до Івана). Дякую за добре слово! Спасибіг вам!* (III, с. 202). [*Ілаш:*] *Дякують за добре слово!* (III, с. 147). Зазначені етикетні сполуки можуть тлумачити зміст подяки за допомогою прийменника за, а також містити розгорнуті конструкції з семантикою взаємного доброзичливого побажання, напр.: *Дякую за таку раду і пораду! – сказала нетерпеливо пані Пульхерія* (II, с. 335). – *Спасибіг вам, приспори вам Господи всего добра, – сказала она і наче на хвилю повеселійшала* (II, с. 192). [*Пентелей:*] *Спасибіг, паньматко, за хліб, сіль і добре слово! – Будь здорова як вода, богата як земля, щаслива як зоря, і разом двоє!* (III, с. 358). Розширюють етикетні висловлення подяки наслідковій структури, що вказують на безмежну вдячність та увічливість мовця, як-от: [*Данило:*] *Спасибіг вам, товариші! – До смерти вашої щирості не забуду* (III, с. 271). – *Спасибіг, хлопче! Колись може і я тобі віддвядчу ся! – відповів єму пан Олімпій* (II, с. 332).

Стереотипні формули прохання у творах С. Воробкевича виформовують конструкції з етикетними лексемами прошу (благаю, молю), що вказують на ввічливе спонукання співрозмовника до дії, у поєднанні з займенниками, звертаннями та дієслівними формами – інфінітивами чи імперативами, як-от: – *Прошу вас, добрі людоньки, тільки о се одно* (II, с. 219). – *Прошу, не відкажіть мені і заспівайте якусь пісеньку...* (II, с. 355). Повтори маркерів прохання підсилюють наполегливість мовця, надаючи відтінку бланання, як-от: – *Панно Фльорико, прошу-благаю вас, також пісеньку заспівати* (II, с. 356). *Схаменіть ся, Гуцулики, молю вас, благаю* (I, с. 372).

Чимало словесних формул на позначення прохання містять усталені фрази зі словами ласка і милість, що інтенсифікують їх увічливий характер, як-от: *Коли твоя ласка, то возьми мене з собою, – сказав я тій птасі* (II, с. 170). Висловлюючи прохання, буковинці поштиво просять милості та ласки, сподіваючись на милосердя співрозмовника, напр.: – *Прошу, будьте ласкаві що заграли!* (II, с. 354). *Будьте милостиві і прийміть у ваш монастир одного нещасного, конаючого чоловіка!* (II, с. 93). [*Одарка:*] *Пане сендзьо! Змилуйте ся, зробіть ласку бідній дівчині* (III, с. 311). Прохання буковинців, звернені до Бога, оформляють відповідні імперативи *змилуйся, дай (не дай)*, як-от: *Ах, Боже мій милостивий, Змилуй ся Ти наді мною...* (II, с. 7). *Змилуй ся,*

Пречиста Діво, не дай єму марно загинути! (III, с. 208). *Дай Господи, щоб їм у таким порозуміню увесь вік спливав!* (II, с. 378). Інтенсифікує увічливе спонукання співрозмовника до певного вчинку в мові творів буковинського письменника фразема *про милість Божу* в поєднанні з дієсловами наказового способу, напр.: – *Про милість Божу, ратуйте, добрі люди!* (II, с. 326). *Поможіть, ратуйте, про милість Божу!* (II, с. 327). *Про милість Божу, скажи єму, милий Олімній, нехай розуму набере!* (II, с. 331).

Стереотипи ввічливості буковинців відображають і близькі до прохання формули вибачення, позначені семантикою поштивого спонукання до поблажливості. Ситуацію визнання провини вербалізують у досліджуваних текстах конструкції з імперативами *прости* (*простіть*), *даруй* (*даруйте*), *вибачай* (*вибачайте*) у контамінації з займенниками та звертаннями, напр.: – *Прости, ненечко, покаяв ся блудний син і знов до тебе вернув* (II, с. 270). – *Прости мені, Маро, прости мені, люба* (II, с. 127). – *Даруйте, пане, що вам не даю спокою...* (II, с. 132). *Люблю тебе, як мою душу, але вибачай мені, що я против тебе був таким необачним!* (II, с. 382). – *Вибачайте! Я забув ся* (II, с. 131).

Національно-мовний етикет буковинців репрезентують формули гостинності, відображаючи одну з національних рис їхнього характеру: бажання приймати гостей, очікуваних і несподіваних, знайомих і незнайомих, як-от: *Аж тут став переді мною якийсь старець і просить ся на ніч. – Та чому-ж ні, прощу до хати!* – кажу я (II, с. 174). – *Прошу, милий гостеньку, до покою!* (II, с. 281). Усталені примовляння, зафіксовані у творах С. Воробкевича, демонструють доброзичливість господарів та миролюбність до того, хто завітав до їхньої хати, пор.: – *Мої двері отворені кождому чесному чоловікови, – сказав Хома* (II, с. 45). – *Сідай, старий – просив Петро гусляря, – сідай і спочинь; і для тебе знайдеть ся куточок, ділити-мем хліб-сіть, як ділимо одну лукаву долю...* (II, с. 98). Експресивізують художній текст римовані припрошування, як-от: *Не дурно сорока скреготала, она нам гостей казала...* (II, с. 51); [*Санда:*] *Просимо до хати! Наша хата на помості – просим, просим, милі гості!* (III, с. 353). – *Здоров, Пастеровичу Миловане, отсе съвятило ся – через долинку та в гостинку* (II, с. 69).

Елементи світогляду, вірувань й повір'їв буковинців оприявнюють прохання гостеві не лише переступити поріг, а й сісти за стіл, а надто в тій хаті, де проживали ще не засватані дівчата, напр.: – *Сідайте, мої гості, щоб усе добре сідало!* – припрошує нас Хома, а я додав сьміючи ся: «*щоб і старости сідали*» (II, с. 51–52); – *Просимо сідати, щоб рої сідали!* – мовила привітливо вдова Маріора (II, с. 349). [*Санда:*] *Розгост-*

їть ся, сідайте! [Тетяна:] *Щоб старости і квочки сідали!* (III, с. 348). Традиція гостинності передбачає пригощання й частування гостя, що вербалізують такі етикетні конструкції: *Прошу, розгости ся!* – *молила у дверях стоячого Олімпія пані Пульхерія* (II, с. 327). – *Прошу до комнати, розгостіть ся, розізрійте ся і розповіджте, як вам поводило ся?* (II, с. 365). *Прошу, мої гості; чим хата має, тим і приймає* (II, с. 57).

З-поміж мовноеткетних висловів, закріплених національно-культурними і мовними традиціями, вирізняються формули утішання, що ними буковинці оперують, бажаючи заспокоїти співрозмовника, допомоги позбутися суму, неспокою, хвилювання тощо, як-от: – *Не журися! Якось то буде. Слухай лиш моєї ради, банувати не буде!* (II, с. 364). – *Не смутіть ся, паничу Аврельцю! Ще сьвіт не занав ся, – шепнула доматорка ласкавим, потішаючим голосом, додаючи мені тим відваги* (II, с. 282). Такі етикетні формули засвідчують співчутливість, щиросердність, чуйність буковинців, уміння розділити чужий біль, підтримати у важку хвилину, пор.: *Твоє щастє моїм щастєм, твій біль моїм болем* (II, с. 153). – *Кажи, дорогий Леоніде; твій біль моїм болем, легше его у двох зносити!* – *відповіла Фльорика* (II, с. 382).

Мовні стереотипи комунікативного акту втішання виявляють доброзичливе, прихильне ставлення до співрозмовника, намагання підбадьорити й розрадити в горі, пор.: – *Не жури ся, сизокрила. Господь Бог того не допустить – рекла бідна Ірина, потішаючи стару Єлу* (II, с. 114). – *Не плач, не розбивай ся, моя рідна! Плачем крайної нужди не позбути ся...* (II, с. 324). Окрім дієслівних імперативів не плач, не журись, не розбивайся, не смутися, не бійся формули утішання в текстах С. Воробкевича містять усталені фразеологізовані конструкції, оприявнюючи паремійну творчість буковинців, як-от: – *Не бійсь, хлопче; біла риза не веде до пекла, але прямишенько до сьвітлого раю* (II, с. 331). – *Не плач, зазуленько, плачем лиха не виплачеш, – потішала стару Ірина. – Вже нам так суджено до гробової дошки терпіти!* (II, с. 114). [Танасій:] *Не журись, Тетяно; нещастє не таке велике, як собі думаєш. Бог батько! Щоби-м землю нігтями скородив, то біди вже більше не знаєш* (III, с. 201). Такі стереотипні побудови узагальнюють мовний досвід жителів Буковини, глибокозмистовно та сконденсовано відтворюючи їхню розумово-мовленнєву креативність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Етикетні висловлення відображають морально-етичні норми, що регулюють мовленнєву поведінку носіїв певної лінгвокультурної спільноти. Репертуар стереотипних стійких формул спілкування, зафіксованих у художніх текстах С. Воробкевича, розмаїта і віддзеркалює особливості менталі-

тету буковинців – головних героїв творів видатного письменника Буковини. Репрезентуючи споконвічні народні традиції та християнські принципи, різнотипні усталені словесні конструкції мають переважно побажальний характер та релігійний зміст, актуалізують традиційні локальні мовні ресурси, демонструють паремійну творчість буковинців. Випрацьовані віками та закріплені в побуті узвичаєні та стилістично марковані (розмовні, діалектні) мовні етикетні формули привітання, прощання, побажання, подяки, прохання, вибачення, гостинності, утішання тощо відбивають віру буковинців у магічну силу слова та увиразнюють такі їхні етнопсихологічні риси, як доброзичливість, увічливість, чуйність, щиросердність, шанобливість, побожність, релігійність, емоційність тощо.

Перспективним видається подальший аналіз текстів С. Воробкевича щодо функціонування мовноетикетних одиниць, релевантних для комунікативних ситуацій віншування, сватання, благословення, схвалення, поради, люб'язності, згоди чи відмови тощо, як ідентифікаторів ментального світосприйняття жителів Буковини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Богдан, С. К. (1998). *Мовний етикет українців: традиції і сучасність*. Київ: Рідна мова.
- Гуйванюк, Н. В. (1995). Етнопсихологічні особливості етикетних висловлень буковинців у XIX ст. *Матеріали III Міжнародної історико-краєзнавчої наук. конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 112 – 115.
- Грещук, В. & Грещук, В. (2018). Мовна картина світу гуцулів крізь призму художньої мови. Полонина. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич: Посвіт, DOI: <http://dx.doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140897>
- Єрмоленко, С. Я. (2004). Мовний етикет. *Українська мова*, 2-ге вид., 362 – 363.
- Мацько, О. (2000). Формули ввічливості в дипломатичному листуванні. *Дивослово*, № 2, 14–17.
- Миرونюк, О. М. (1993). *Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості)*. (Автореферат дис. канд. філол. наук). Київ, 22 с.
- Плющ, Н. П. (1991). Формули ввічливості в системі українського мовного етикету. *Українська мова і сучасність*. Київ: НМК ВО, 90 – 98.
- Прилипко, Ф. (2016). Етикетні комунікеми в сучасній українськомовній мультиплікації. *Українська мова*, 4, 136 – 143.
- Радевич-Виницький, Я. (2008). *Етикет і культура спілкування*. Львів: СПО-ЛОМ.
- Стахів, М. (2008). *Український комунікативний етикет*. Київ: Знання.
- Стельмахович, М.Г. (2001) Український мовленнєвий етикет. *Урок української*, № 3, 14 – 15.

REFERENCES

- Bohdan, S. K. (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist* [Language etiquette of Ukrainians: traditions and modernity]. Kyiv, Ridna mova. [in Ukrainian]
- Huivaniuk, N. V. (1995). Etnopsykholohichni osoblyvosti etyketnykh vysloven bukovyntsi v XIX st. [Ethnopsychological features of etiquette statements of Bukovynians in the XIX century.]. *Materialy III Mizhnarodnoi istoriko-kraieznavchoi nauk. konferentsii, prysviachenoj 120-richchiu zasnivannia Chernivetskoho universytetu – Proceedings of the III International Historical and Local History Scientific Conference dedicated to the 120th anniversary of the Chernivtsi University*. Chernivtsi, Ruta, 112 – 115. [in Ukrainian]
- Greshchuk, V, & Greshchuk, V. (2018). Movna kartyna svitu hutsuliv kriz pryzmu khudozhnoi movy. Polonyna [Linguistic picture of the Hutsul world through the prism of artistic language. Polonina]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in the ethnocultural dimension: Coll. Science*. DOI: <http://dx.doi.org/10.24919/2411-4758.2018.140897> [in Ukrainian]
- Yermolenko, S. Ia. (2004). Movnyi etyket [Language etiquette]. V entsyklopedii Ukrainska mova – Ukrainian language: encyclopedia (2-he vyd., 362–363). [in Ukrainian]
- Matsko, O. (2000). Formuly vvichlyvosti v dyplomatychnomu lystuvanni [Formulae of politeness in diplomatic correspondence]. *Dyvoslovo – Wonder word*, 2, 14–17. [in Ukrainian]
- Myroniuk, O. M. (1993). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu (zasoby vyrzhennia vvichlyvosti)* [History of the Ukrainian language etiquette (means of politeness expression)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian]
- Pliushch, N. P. (1991). Formuly vvichlyvosti v systemi ukrainskoho movnoho etyketu [Politeness formulae in the system of the Ukrainian language etiquette]. *Ukrainska mova i suchasnist – Ukrainian language and modernity*. Kyiv, NMK VO, 90 – 98. [in Ukrainian]
- Prylypko, F. (2016). Etyketni komunikemy v suchasni ukrainskomovni multyplykatsii [Etiquette communicemes in modern Ukrainian-language animation]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 4, 136 – 143. [in Ukrainian]
- Radevych-Vynytskyi, Ya. (2008). Etyket i kultura spilkuvannia [Etiquette and the culture of communication]. Lviv: SPOLOM. [in Ukrainian]
- Stakhiv, M. (2008). Ukrainskyi komunikativnyi etyket [Ukrainian communicative etiquette]. Kyiv, Znannia. [in Ukrainian]
- Stelmakhovych, M. H. (2001). Ukrainskyi movlennievyy etyket [Ukrainian speech etiquette]. *Urok ukrainskoi – Ukrainian lesson*, 3, 14 – 15. [in Ukrainian]

УДК 81'27'37'42(100)

РОЛЬ СЛОВЕСНОГО ОБРАЗУ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ТА ХУДОЖНЬО-ПОЕТИЧНОЇ КАРТИН СВІТУ

Христина ЩЕПАНСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна, Львів) khrystynashchepanska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6393-5987>

Research ID: L-9207-2018 <http://www.researcherid.com/rid/L-9207-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 10.09.2020

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

Мета статті – визначити місце словесного образу у формуванні мовної та художньо-поетичної картин світу, з'ясувати співвідношення понять «словесний образ» і «літературний (художній) образ».

У статті окреслено роль словесного образу у формуванні мовної та художньо-поетичної картин світу. Запропоновано альтернативну до традиційної (логіко-понятійної) схему співвіднесеності рівнів мовної картини світу з відповідними одиницями знань. Роль словесного образу як одиниці МКС протиставлена ролі цього ж образу, що входить у поетичний дискурс, набуваючи, крім інформативної, також естетичної функції: якщо для МКС словесний образ є важливим як стереотип, що несе загальну інформацію, то для поетичної картини світу акцент зміщується на естетичні смисли, закладені в образ як цінності. Досліджено роль словесного поетичного образу в художньому моделюванні дійсності, виявлюваному в двох аспектах: семіотичному та комунікативно-прагматичному. Відповідно до першого з них, мовний образ виступає знаком, який співвідносить лінгвальні засоби образності зі смислом тексту. Другий аспект передбачає розгляд словесного образу як одиниці естетичного спілкування, що бере участь у творенні нових смислів завдяки своїй здатності до комунікативної трансформації.

Як одиниця художнього дискурсу мовний образ тісно пов'язаний з літературним. Обидві категорії здебільшого аналізують у системі твору. Однак існує інший аспект співвідношення цих понять; їх можна зіставляти крізь діаду «дійсність-текст», де літературний образ ближчий до тексту, а словесний – до дійсності.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні співвідношення понять «мовний образ» і «словесний поетичний образ» на конкретному ілюстративному матеріалі.

Ключові слова: словесний образ; мовна картина світу; художньо-поетична картина світу; словесний поетичний образ; художній дискурс.

THE ROLE OF THE VERBAL IMAGE IN THE FORMATION OF LINGUISTIC AND ARTISTIC-POETIC PICTURES OF THE WORLD

Khrystyna SHCHEPANSKA

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Applied Linguistics, Lviv Ivan Franko National University (Ukraine, Lviv) khrystynashchepanska@gmail.com

The place of the verbal image in the formation of linguistic and artistic-poetic pictures of the world is determined in the article. An alternative to the traditional (logical-conceptual) scheme of correlation of the levels of the linguistic picture of the world with the corresponding units of knowledge is proposed. The role of the verbal image as a unit of the linguistic picture of the world is opposed to the role of the same image as a part of the poetic discourse. The role of the verbal poetic image in the artistic modeling of reality is studied. It is manifested in two aspects: semiotic and communicative-pragmatic. Correlation of the notions of verbal image and poetic image is analyzed through the dyad of “reality-text”.

Keywords: verbal image, linguistic picture of the world, artistic-poetic picture of the world, verbal poetic image, artistic discourse.

Formulation of the problem. Verbal image as a unit of knowledge is correlated with the notion of *the picture of the world*, which is a way of organizing of this knowledge in the human mind or in the system of a literary work. Since the notions of «verbal image» and «picture of the world» are complex and multilevel, their correlation has its own characteristics at different levels of implementation and requires detailed study.

Analysis of the investigations. The correlation between the notions of «a linguistic picture of the world» and «verbal image», as well as between the notions of «an artistic picture of the world» and «verbal poetic image» was partially considered in the studies by M. Alefirenko (Controversial Problems of Semantics, 2005), L. Bieliekhova (Verbal Poetic Image in the Historical and Typological Perspective: Linguistic Cognitive Aspect (based on American poetry), 2002), L. Lysychenko (Structure of the Linguistic Picture of the World, 2004), A. Moisiienko (Word in the Apperception System of the Poetic Text. Decoding of Poem by Shevchenko, 2006) and other researchers.

In particular, L. Lysychenko, characterizing the linguistic picture of the world on three levels: «protoverbal picture of the world», «conceptual picture of the world» and «linguistic picture of the world», each of them correlates with the corresponding unit of knowledge. The protoverbal picture of the world corresponds to *the concept*, the conceptual picture of the world corresponds to *the notion*, and the linguistic picture of the world corresponds to *the meaning of the language sign* (Lysychenko, 2011, p. 114). However, if we characterize the protoverbal picture of the world as one that «contains an elements of figurative thinking» (Lysychenko, 2004, p. 37) and is deeply rooted in psychology, it can be correlated with *the subject-sensory image* as a protoverbal component of a language sign. Then the conceptual picture of the world as such that is «connected with the whole continuum of knowledge about the world» can be corresponded to the notion of *concept* (psychic mental unit that accumulates this knowledge). And the linguistic picture of the world can be correlated with the notion of *verbal image* as a unit that expresses the conceptual structures.

The purpose of the article is to determine the place of the verbal image in the formation of linguistic and artistic-poetic pictures of the world, to find out the correlation between the notions of «verbal image» and «literary (artistic) image».

Presentation of the main material. By V. Zhaivoronok, the picture of the world is the product of man's perception, fantasies, thought processes and transformational activity (Zhayvoronok, 2002, p. 51). The term of «picture of the world» is interdisciplinary, so in different sciences it is interpreted differently (Lysychenko, 2011, p. 95). In modern linguistics, researchers often use this term as a general notion associated with the whole continuum of knowledge about the world, denoting it by the corresponding term of «conceptual picture of the world», and in the meaning of the means of explication of this knowledge («linguistic picture of the world») (Lysychenko, 2011, p. 95). Conceptual picture of the world is the universal one and covers all the individual pictures of the world (artistic, religious, philosophical and others), and the linguistic picture of the world is a part of conceptual picture of the world that is reflected in the language. The linguistic picture of the world is decisive for linguistics, because it is «responsible» for the mental content of a language as a means of preserving the unique spiritual heritage of a particular ethnic group (Matskiv, 2007, p. 26). According to M. Kocherhan, the linguistic picture of the world is a way of reflecting of the reality in the human mind, determined by linguistic and cultural-national features of a particular language group, in other words, it is an interpretation of the world according to national conceptual and structural canons (Kocherhan, 2003, p. 430).

Verbal image is the basis for the formation of the linguistic picture of the world. It is the basis of the linguistic modeling of individual fragments of the national culture in the human mind. In other words, it is a cultural reality or abstraction, captured by thought and expressed by language of a certain people.

According to P. Matskiv, «issues of the linguistic picture of the world in some way correlate with issues of linguistic consciousness», which is formed in images objectified by the linguistic means (Matskiv, 2007, p. 20). Verbal image is associated with the linguistic picture of the world by language consciousness. As M. Alefirenko notes, the associative connections of the verbal image with other elements of consciousness allow it to illuminate not one fragment of reality, but their syncretic set, certain generalized-holistic picture of the world. The linguistic means of its representation are idioms, stable stylistic figures and other (Alefirenko, 2005, p. 117). Thus, the verbal image is a reflection of a certain culturally significant element of reality in the linguistic consciousness of a person.

In the structure of the linguistic picture of the world, the language image functions as a stereotype, that is an element of «general knowledge» socially fixed in the popular consciousness, which is a part of the «culture canon» (Bartmiński, 1988, p. 67). Stereotyping, according to E. Bartmiński, underlies the cultural code as a socially conditioned way of perceiving of the reality (Bartmiński, 1985, p. 31).

Thus, the individual verbal images are fragments of the linguistic picture of the world, and reflect the way of conceptualizing of the world by the national linguistic personality. The associative connections with which verbal images are connected in the linguistic consciousness allow form a holistic image of the world. Being stereotypical, the verbal image is an element of the national-linguistic cultural code in the structure of the linguistic picture of the world.

The role of the verbal image as a functional unit of the linguistic picture of the world differs from the role of the same image, which is a part of the poetic discourse, acquiring the functions of the linguistic and aesthetic component of the artistic picture of the world. For the linguistic picture of the world the verbal image is important as a stereotype or a means of modeling of reality according to conventional patterns. And for the poetic picture of the world the emphasis is shifted to individual-authorial linguistic consciousness. According to S. Iermolenko, verbal poetic images capture the peculiarities of everyday culture of Ukrainians, their traditional symbols and national stereotypes of sensual behavior (Iermolenko, 2009, p. 345) and at the same time convey the author's style of figurative transformation of reality.

The artistic picture of the world «is based on a poetic worldview», it is formed by the selection of linguistic means attested in the texts of poetry (Lavrukhina, 2011, p. 4). It is an image of the world, modeled «through the prism of artistic worldview» and linguistically materialized in a poetic text.

The artistic picture of the world is not a part of the linguistic picture of the world. These notions relate to each other similarly to the notions of «language» and «poetic language» «with the aesthetic and functional criterion of their distinction» (Kalashnyk, 2011, p. 152). The artistic picture of the world is a «picture of the subjective worlds» that reflects traditional and modern ways of artistic cognition and «demonstrates the aesthetic direction of language development in general» (Kalashnyk, 2011, p. 152).

Modeling of an individual poetic picture of the world is associated with the systematic structuring of images, which are usually grouped around central verbal images and key tokens (Moisiienko, 136). As an element of the poetic picture of the world, the verbal image «is a means of artistic development of reality», because it evokes a set of ideas and associative relations in the mind of the reader (Holyanych, 2008, p. 139).

The poetic picture of the world, which is a synthesis of national and individual-authorial way of modeling of the objects and phenomena of the surrounding reality, is structured on the basis of figurative «alloy» of the objective and subjective, of the invariant and variable in the linguistic consciousness of the writer. The world reflected in language is looked as an inter-text, and literary works are considered as texts, a variable component of the linguistic-symbolic picture of the world. Verbal poetic images, combining the general and the individual into a single gestalt, construct a poetic picture of the world as a holistic aestheticized image of the world.

As a unit of the poetic picture of the world, the verbal image is a means of text creation, or literary modeling of reality, which means the deployment of a single, associated with a certain emotion image, verbal-associative set that structures and reflects the meaning of the text. Verbal image in its «textual representation and aesthetic significance» is «the basis of the formation of artistic meaning» (Kalashnik, 2011, p. 269).

Considering the meaning of the text as a multilevel, integrated system endowed with synergetic properties, Ya. Ronzhyna determines a verbal image as the constructive element of this system (Ronzhyna, 2009, p. 131). In this interpretation, the verbal image is a sign in which linguistic means denote the image, and the image denotes meaning (Ronzhyna, 2009, p. 131).

The function of text creation in the artistic communication is mostly performed by a verbal symbol, which is interpreted as a condensed text (Yu. Lotman, Yu. Solodub, A. Popov). Yu. Solodub notes that the symbol in some way

structures the artistic text, while realizing its text creation function (Solodub, 2002, p. 54). A. Popov, emphasizing the importance of the text-creating function of the symbol in the processes of artistic communication, relies on the idea of the ability of the text to communicative transformation. The process of verbalization can be considered by scheme of *from the text-idea to the text-product* (Popov, 2006, p. 5).

The text-generating function in the processes of artistic communication is also performed by the verbal poetic image, because it has a text-creating potential as a component of the conceptual structure and as a symbolic unit. The verbal image as a stereotype exists outside the author's consciousness, within the collective unconscious, and the author can verbalize a certain part of it in the text, which is later perceived by the reader. The symbol is transformed directly into the text due to its symbolic nature (the symbol is always unambiguous in the context). The communicative model with the symbol has the following form: AUTHOR → SYMBOL → TEXT → READER (model by A. Popov), and this model with the verbal poetic image is looked like: VERBAL IMAGE → AUTHOR → VERBAL POETIC IMAGE → TEXT → READER.

Thus, the verbal poetic image plays an important role in the literary and artistic modeling of reality. It is, on the one hand, a sign that correlates the linguistic means of imagery with the meaning of the text, and on the other hand it is a meaning-creating category associated with the creation of meaning on the basis of object-sensory experience.

Functionally, the verbal image in the poetic text is close to the literary image, which is a special form of artistic reflection of the world that «has a subject-sensory nature, vitality and concreteness and is created through language» (Universal Literary Dictionary-Reference Book, 2007, p. 256). The conceptual closeness of these categories is also evidenced by the functioning in the scientific literature of such terms as «verbal poetic image» (L. Belek-hova), «verbal artistic image» (V. Lavrukina) and others.

Literary image as an aesthetic category characterizes a special way of creating of an imaginary world (Literary Dictionary-Reference Book, 2006, p. 416), and therefore, like the verbal image, is formed on the basis of object-sensory experience and is a means of artistic modeling of reality.

As A. Moisiienko notes, in a broad sense, verbal and artistic images are related, on the one hand, «as a form of aesthetic knowledge of the world», and on the other hand as «an independent (individualized) world» (Moisiienko, 2006, p. 92). Common to these categories of artistic discourse is also the fact that they consist of many different elements, which, passing into each other, can change the established meaning of the word. For the verbal image this is

possible due to the associative relations in the linguistic consciousness, for the artistic image this role is performed by the image layers (images-details, images-landscapes, etc.) (Literary Dictionary-Reference Book, 2006, p. 417). Like the verbal, the artistic image is able to include «the most global image» – the image of the world (Literary Dictionary-Reference Book, 2006, p. 417).

Although a verbal image and a literary image as the functional units of artistic discourse have much in common, they are categories that differently reflect reality in a poetic work. The difference between a verbal image and a literary image is primarily that they are categories of different pictures of the world. The verbal image is an element of the linguistic picture of the world that reflects the model of a certain fragment of reality in its stereotypical sense in a poetic work. And the literary image is a part of the artistic picture of the world, which creates a new reality in its individual authorial interpretation.

However, the role of the verbal image in a literary work is not limited to modeling a stereotypical image of reality. It performs an integrative function in the formation of the artistic picture of the world, summarizing and combining different images of reality in a literary work, including the artistic image. After all, the verbal image integrates intraform and mental images (from the category of «Reality»), as well as artistic image (from the category of «Writer's imagination»). In this sense, the verbal image is a syncretic category of artistic discourse, combining real and imaginary in the image of the object reflected in the literary work. In the relation of «reality/text», which underlies the artistic picture of the work, the verbal image is closer to reality, and artistic image is closer to the text.

According to L. Belekova, «an artistic image» is a broader notion than «a verbal image» (Belekova, 2002, p. 15). This is true when it comes to the plane of the text, but the verbal image, in contrast to the artistic, contains a stereotype, that is combines artistic picture of the world with the reality. In this aspect, the verbal image, integrating a stereotype and an artistic image, is a broader notion.

Conclusions and perspectives of further research. Thus, verbal and artistic images are the means of literary modeling of reality and the formation of the artistic picture of the work. However, in essence, these are different categories. Literary image is a part of the structure of the verbal image as its aesthetic component, created by the literary and artistic canons of reflection of reality. In addition to this component, the verbal image also contains a stereotypical component, which allows us to consider it as a broader category than the literary image. The prospect of the investigation is seen in the further study of the correlation between the notions of «language image» and «verbal poetic image» on a specific illustrative material.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Алефиренко, Н. Ф. (2005). *Спорные проблемы семантики*. Москва, Гнозис.
- Белехова, Л. І. (2002). *Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії)*. Херсон.
- Голянич, М. І. (2008). *Внутрішня форма слова і дискурс*. Івано-Франківськ, Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Єрмоленко, С. Я. (2009). *Мовно-естетичні знаки української культури*. Київ, Інститут української мови НАН України.
- Жайворонок, В. В. (2002). Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. 32, 51 – 53.
- Калашник, В. С. (2011). *Людина та образ у світі мови: вибрані статті*. Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна.
- Кочерган, М. П. (2003). *Короткий словник лінгвістичних термінів. Загальне мовознавство*. Київ.
- Лаврухіна, В. Л. (2011). *Образи-символи стихій у концептосфері поезії К. Д. Бальмонта*. (Автореферат дис. канд. філол. наук). Харків.
- Лисиченко, Л. А. (2004). Структура мовної картини світу. *Мовознавство*, 5-6, 36 – 41.
- Лисиченко, Л. А. (2011). *Ці невичерпні глибини мови*. Харків.
- Літературознавчий словник-довідник*. (2006). Київ, ВЦ «Академія».
- Мацьків, П. В. (2007). *Концептосфера БОГ в українському мовному просторі*. Дрогобич.
- Мойсієнко, А. К. (2006). *Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша*. Київ, Сталь.
- Мойсієнко, А. К. *Поетика поеми М. Бажана «Політ крізь бурю» (Засоби створення експресивності в творі)*. Взято з <http://www.kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine13-4.pdf>
- Попов, А. В. (2006). Символ как фактор текстопорождения (на материале текстов современной русской поэзии Горного Алтая). (Дисс. кандидата филологических наук). Барнаул.
- Ронжина, Я. Н. (2009). Языковой образ как единица анализа и интерпретации смысла художественного текста. *Вестник Челябинского государственного университета. Сер. «Филология. Искусствоведение»*, 38, 39 (177), 131 – 136.
- Солодуб, Ю. П. (2002). Текстоброобразующая функция символа в художественном произведении. *Философские науки*, 2, 46 – 55.
- Український асоціативний словник (2007). Т. I: *Від стимулу до реакції*. Львів, Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка.
- Універсальний літературний словник-довідник* (2007). Донецьк, ТОВ ВКФ «БАО».
- Bartmiński, J. (1985). Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. *Z problemow frazeologii polskiej i slowianskiej III*. Wroclaw, 25 – 53.

Bartmiński, J. (1988). Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki. *Język a kultura*, 12, 63 – 83.

REFERENCES

Alefirenko, N. F. (2005). *Spornye problemy semantiki [Controversial problems of semantics]*. Moscow. Gnozis [in Russian]

Bieliekhova, L. I. (2002). *Slovesnyi poetychnyi obraz v istoryko-typolohichnii perspektyvi : linhvokohnityvnyi aspekt (na materialy amerykanskoï poezii) [Verbal poetic image in the historical-typological perspective: the linguistic and cognitive aspect (based on the material of American poetry)]*. Kherson [in Ukrainian]

Holianykh, M. I. (2008). *Vnutrishnia forma slova i dyskurs [The inner form of the word and discourse]*. Ivano-Frankivsk, Publishing and design department of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. [in Ukrainian]

Iermolenko, S. Ya. (2009). *Movno-estetychni znaky ukrainskoï kultury [Linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture]*. Kyiv, Instytut ukrainskoï movy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

Zhaivoronok, V. V. (2002). Problema kontseptualnoi kartyny svitu ta movnoho yï vidobrazhennia [The problem of the conceptual picture of the world and its linguistic reflection]. *Kultura narodov Prichernomor – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 32, 51 – 53. [in Ukrainian]

Kalashnyk, V. S. (2011). *Liudyna ta obraz u sviti movy: vybrani staty [Man and image in the world of language: selected articles]*. Kharkiv, KhNU im. V. N. Karazina. [in Ukrainian]

Kocherhan, M. P. (2003). *Korotkyi slovnyk linhvistychnykh terminiv [A short dictionary of linguistic terms.]*. Zahalne movoznavstvo. Kyiv. [in Ukrainian]

Lavrukhina, V. L. (2011). Obrazy-symvoly stykhii u kontseptosferi poezii K. D. Balmonta [Images-symbols of elements in the conceptual sphere of poetry K. D. Balmont]. (Avtoreferat dys. kand. filol. nauk). Kharkiv. [in Ukrainian]

Lysychenko, L. A. (2004). Struktura movnoi kartyny svitu [The structure of the linguistic picture of the world]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 5-6, 36 – 41. [in Ukrainian]

Lysychenko, L. A. (2011). *Tsi nevycherpni hlybyny movy [These inexhaustible depths of language]*. Kharkiv. [in Ukrainian]

Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book]. (2006). Kyiv, VTs «Akademiia». [in Ukrainian]

Matskiv, P. V. (2007). *Kontseptosfeta BOH v ukrainskomu movnomu prostori [The concept sphere of GOD in the Ukrainian language space]*. Drohobych. [in Ukrainian]

Moisiienko, A. K. (2006). *Slovo v appertseptsiiinii systemi poetychnoho tekstu. Dekoduvannia Shevchenkovoho virsha [The word in the apperception system of the poetic text. Decoding of poems by Shevchenko]*. Kyiv, Stal. [in Ukrainian]

Moisiienko, A. K. Poetyka poemy M. Bazhana «Polit kriz buriu» (Zasoby stvorennia ekspresynosti v tvori) [Poetics of the poem of “Polit kriz buriu” by M. Bazhan (The means of creating of the expressiveness in the work)]. Vziato z <http://www.kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine13-4.pdf>. [in Ukrainian]

Popov, A. V. (2006). Simvol kak faktor tekstoporozhdeniya (na materiale tekstov sovremennoy russkoy poezii Gornogo Altaya) [Symbol as a text generation factor]. (Diss. kandidata filologicheskikh nauk). Barnaul. [in Russian]

Ronzhina, Ya. N. (2009). Yazykovoy obraz kak edinitsa analiza i interpretatsii smysla khudozhestvennogo teksta [Linguistic image as a unit of analysis and interpretation of the meaning of a literary text]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser. «Filologiya. Iskusstvovedenie» – Bulletin of Chelyabinsk State University. Ser. «Philology. Art History»*, 38, 39 (177), 131 – 136. [in Russian]

Solodub, Yu. P. (2002). Tekstoobrazuyushchaya funktsiya simvola v khudozhestvennom proizvedenii [Text-forming function of a symbol in a work of art]. *Filosofskie nauki – Philological sciences*, 2, 46 – 55. [in Russian]

Ukrainskyi asotsiatyvnyi slovnyk [Ukrainian associative dictionary] (2007). T. I: Vid stymulu do reaktsii [From a stimulus to reaction]. Lviv, Vydavnychiy tsentr LNU im. I. Franka. [in Ukrainian]

Universalnyi literaturnyi slovnyk-dovidnyk [Universal literary dictionary-reference book] (2007). Donetsk, TOV VKF «BAO».

Bartmiński, J. (1985). Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. *Z problemow frazeologii polskiej i slowianskiej III*. Wroclaw, 25 – 53. [in Polish]

Bartmiński, J. (1988). Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki. *Język a kultura*, 12, 63 – 83. [in Polish]

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 179-187.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.214065>

УДК 821.162.1.09(092):81'42'373.21

ANTI-URBAN TOPOS OF DROHOBYCH OF NOVEL BY STANISLAW MÜLLER «HENRYK FLIS»

Oksana YAVORSKA,

*senior Lecturer of the Department of Language and Intercultural
Communication Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
yavoroks@ukr.net*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4499-6853>

***Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial
board: 12.10.2020.***

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

The article deals with the analysis of the Drohobych topos of the turn of the 19th – 20th centuries in the novel by Stanislaw Müller «Henryk Flis».

It has been revealed a good few of allusions to specific individuals, owners of the oilfields, participants in legal trials and representatives of the provincial urban elite, to specific streets, individual buildings, and iconic loci for each social stratum of town dwellers.

It has been proved that anti-urban topos of Drohobych was created on account of its external and internal spatial localization and unattractive picture of urban life in all aspects due to a detailed description of the main elements of building, social and transport infrastructure, elements of the urban landscape, depicting the private and public life of its inhabitants.

Key words: *anti-urban topos; locus; spacial organization of the town; roman à clef; naturalism.*

АНТИУРБАНІСТИЧНИЙ ТОПОС ДРОГОБИЧА В РОМАНІ СТАНІСЛАВА МЮЛЛЕРА «ГЕНРИК ФЛІС»

Оксана ЯВОРСЬКА,

*старший викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка (Україна, Дрогобич) yavoroks@ukr.net*

У статті представлено аналіз топосу Дрогобича зламу XIX – XX ст. у романі Станіслава Мюллера «Генрик Фліс» і визначено його місце й роль у літературі про Дрогобич та в польській урбаністичній прозі загалом.

З відкриттям нафтових родовищ Дрогобич, провінційне галицьке місто кінця XIX – початку XX ст., раптом стало столицею дрогобицько-бориславського нафтового басейну. Це внесло багато як позитивних, так і негативних змін у його інфраструктуру та в життя мешканців. Саме такий Дрогобич разом з його просторовою локалізацією та всіма аспектами економічного, соціального та культурного життя в епоху індустріалізації та промислової революції став прототипом літературного Рокомиша Станіслава Мюллера.

У творі виявлено чимало алюзій до конкретних осіб. Це насамперед стосується власників активного на той час нафтового промислу, фігурантів судових процесів та представників провінційної міської еліти. Автор з точністю описав деякі події того часу, особливо колоритно передав вигляд й атмосферу міських вулиць, окремих будівель, знакових локусів для кожного соціального шару містян.

У пропонованому дослідженні з'ясовано, що Мюллер у романі «Генрик Фліс» створює антиурбаністичний топос Дрогобича через його зовнішню та внутрішню просторову локалізацію. Зовнішня просторова організація міста підкреслює його провінційність. Внутрішню просторову локалізацію міста автор представив через окремі його локуси в горизонтальному та вертикальному вимірах і в семантичних опозиціях верх – низ, центр – периферія.

Доведено, що літературне місто Станіслава Мюллера є прикладом власне антиурбаністичного міського топосу, який культивувався представниками літератури Молодого Польщі. У романі «Генрик Фліс» автор підкреслює деструктивний вплив провінційного міста на життєво важливі принципи людського буття.

Ключові слова: антиурбаністичний топос; локус; просторова організація міста; роман з ключем; натуралізм.

Stanisław Müller is a little-known Polish writer today whose life and work are related to Drohobych. He can be called the author of one novel, and this novel is just about Drohobych. This town was not native to the author, like, Bruno Schulz or Andrzej Chciuk. Müller came here in 1903 as a native Lviv citizen and a young lawyer, a graduate of the Law Faculty in Lviv. Three years later, in parallel with his law practice in Drohobych, he worked in Lviv in the Vicegerency and the Regional Court, later moved to Warsaw, where he was a village constable at an oil company, and ended his career and life in Kraków, where he was a bank director. However, according to Polish literary critics, Drohobych became not only the starting point of his successful career, but also a prototype of «one of the best represented towns in the traditions of Young Poland literature» (Pukalska, 1973, p. 286). The thing is about the first edition of the novel «Henryk Flis» that appeared in Lviv in 1908.

Issue referring. Novel by S.A. Müller «Henryk Flis» – this is the only published, but little known work of this author. The narrative of the work unwinds in the provincial Galician town of Rokomysh with the population of sixty thousand people, to which young attorney Henryk Flis arrives to work. The events and atmosphere of the presented town, allusions to specific persons and accurate descriptions of individual town loci provide grounds to consider the novel «Henry Flis» as the so-called «roman à clef». Literary criticism of that time immediately claimed that Drohobych became the prototype of literary Rokomysh of Müller in the epoch of industrialization of the Drohobych-Boryslav oil basin on the verge of the 19th - 20th centuries, which was caused by the industrial revolution.

Analysis of recent research and publications. The novel «Henryk Flis» immediately became the subject of research of Polish literary critics. In particular, T. Dombrowski and M. Pukhalska, who analyzed it in the context of the aesthetics and literary traditions of Young Poland and expressed their appreciation for the work. In Ukrainian literary criticism, I. Nabytovych addressed to the analysis of S. Müller's novel, comparing the subjects and range of problems of Stanisław Müller's «Drohobych» novels «Henryk Flis» and Ivan Franko's «Cross-path». The deficiency in a Ukrainian translation of the novel and a Ukrainian-speaking research on Müller's literary town resulted in that it is almost unknown to the Ukrainian reader.

The purpose of the article is an attempt to analyze the Drohobych topos on the verge of the 19th - 20th centuries in the spatial localization of the town of Stanisław Müller through its individual loci and the defining its role in Polish literature on the town.

The literary town of Stanisław Müller is strictly an example of an anti-urban topos, cultivated by representatives of Young Poland literature. In the novel «Henry Flis», the author raises the problem of the destructive role of the provincial town on the existential principles of human existence. Under the influence of the aesthetics of naturalism, Müller paints a depressing picture of urban life through a detailed description of the basic, significant for the town elements of development, social and transport infrastructure, elements of the urban landscape. The private and public life of its inhabitants is depicted in detail and passionately against the background of the town. «Müller's novel gives a candid, sometimes fascinating image of Drohobych as the capital of Galician oil. It is shown in its authentic urban substance» (Pukhalska, 1973, p. 286).

In Müller's novel, the Drohobych topos is realized as a town in space and as a space of the town itself. Its location indicates its provinciality. Rokomysh lies in the neighborhood of another town, Zaslaw, in the Carpathian foothills,

and has a railway communication with Lviv. From the hilly terrain of the urban area opens up the space adjacent to the town territories.

The inner dimension of the horizontal urban topos is presented by the author holistically in the following spatial localization: neighborhood (railway station) - suburb (road) - town center (market) - town street (acacia avenue) - open country street (untitled street). Vertically, the town's topos is represented in the space of semantic oppositions the top (fancied town) – the bottom (town of Rokomysh).

«Drohobych – is hardly Rokomysh what to hide here!» (Dombrowski, 1908, p. 48). Such an emotionally candid was the reaction of one of the first critics of the work.

The railway station is an inalienable locus of the literary Drohobych-Rokomysh. This is the first symbolic object that would have to testify that a visitor has arrived to the town. However, here it is located far outskirts, separated by a long dirty road and as if isolated from the rest of the town. The town, as if intentionally, pushed it away so far so that nobody and nothing would disturb its stable order. This impression of unsuitability of the railway terrain to the urban space strengthens the absence of at least any town tenement or street in the neighbourhood.

It is possible to get from the station to the town only by «drynda», a two-wheeled britzka, which «drags creaking, knocking on stones, mercilessly shaking along a broken road, squeezing out from under the wheels real fountains of thick, sticky swamp of chocolate colour. (...) And the drynda continues to drag, leaving behind low, suburban huts wetted in the swamp and in the rain, untidy, with small curved windowpanes, remain mired into the wetted przyzba, smoky with the stinking smell of stagnant smoke, rottenness and dampness. Over the devastated vegetable garden beds, over the nasty laystalls, over the manure water, overfilled with rainy water, pouring from the shores under the fallen into the ground rapids, lazily scurried oversurfeted crows and hooks – here and there is a translation of the author of the article» (Muller, 1976, p. 7 – 10).

The road in Müller's town is designed for wheeled traffic harnessed by a horse, which served residents only when they needed to come or leave the town. At least no other vehicle is mentioned in the work.

One very important caricature role is assigned to this britzka: lawyer Flis, sees the road from the «height» of its seat and from the perspective of movement. Such way of presenting urban space appeals to a style typical for impressionists, who believed that the perspective of urban space could not be equated with a stable place and fully conveyed from a place. In the traditions of the representatives of Young Poland literature, who interpreted the town as

a disgusting and dangerous for mankind space of existence, the Müller road has naturalistic features with an emphasis on unpleasant sounds, ubiquitous swamps, potholes, nasty forms and odours.

M. Pukhalska in the explanations and comments to the text of the work often appeals to specific Drohobych placenames, specifies where on the map of the real Drohobych its rokomysh objects are, gives the author's commentary of what Flis the protagonist-narrator of the Müller novel tells about: «Swamp of Rokomysh (Drohobych) and Zaslavia (Boryslav) was the result of geological conditions of the area, rich in sulfur and salt deposits, and especially oil and wax (used in industry, and eventually for medical treatment). The rapid development of industry in these territories (called the Eastern Carpathian Galician Basin) caused an active communication on unpaved, primitive roads» (Pukalska, 1973, p. 251).

A similar description of Drohobych of the interwar period is documented in the notes of «Travels around Poland» by Alfred Doblin, a German of Israelite descent who visited the town in 1924 in order to study the Jewish problem: «Turnpike, the road turns, and here is – straight, if I shoot, a narrow street on the mud of which revolve britzkas from both sides. They drive fast: people on the left and on the right walk on boards laid high on wooden beams. Sewage float beneath, swamp. Slush emerges from the crossbeams laid above. There was once a layer of oil on this water; it was collected by the poor men. Flock of people in the center of the area, increased traffic of carts».

Researchers of the urban chronotope point out that the street is one of the main elements of urban space, which is necessarily built on both sides and has its distinctive signs, such as the facades of houses, balconies, lanterns, flower beds or parks and its place in the street system. However, the Müller's road in Rokomysh leads to a town that is little different from the suburbs. The town street is opposed to it only by the fact that it is moved only on foot: «The drynda left behind several new tenements, from which through the open wide windows the damp, dull breath of undried walls, apparently already inhabited, though not yet dismantled from scaffoldings and not completed, was heard. (...) Flis jumped to the ground, which seemed to have come apart under its weight, splashing a cascade of heavy, sticky snivel of swamp» (Muller, 1976, p. 12). It is already a town street.

«The Rokomysh market formed a huge square, blown in the middle into a pile that fell down a bumpy pavement to the sidewalks, wherethrough they soak in a sour, sticky swamp. The square was closed on all sides by uneven rows of two-storeyed tenements and half-ruined, tattered huts, screaming the lattice of paling, leaned with high roofs, covered with blackened and rotting shingles or rusty tin. (...) From the poor Jewish shops, in front of which

the ugly little tables protruded crammed full with sales of goods, plumed a thick thorn apple of rottenness, moisture, herring, viscous butter and oil. That smell, mixed with the sharp vapors of horse urine, mixed with hooves with a street swamp into a single venomous marsh, overwhelmed the air with a dull, grave atmosphere that already gasped for air. In the middle, on the hill of the market, a clumsy, lined town hall, grassy-green, short and humpbacked, bursting in one corner with a thin tower that fallen from negligence and supported by a wooden primitive scaffolding (Muller, 1976, p. 22 – 23).

Müller's Rocomysh market is also represented in a naturalistic way, in the spirit of aesthetics of abomination. In the novel, it appears not as the center of urban culture, but merely the central point of physical space of the town. Unlike the markets of European cities seen by Flis, which embodied the best aesthetic, cultural and social values, inspired the creativity, motivated to self-development, the central Rokomysh square oppresses with its atmosphere, emerges as a breeding ground of dirt and gaudiness, evokes of protagonist-narrator sense of despair, predicts poverty and degradation of his personality. The market in the work is not intended for cultural people, their walks or dates, and does not act as place of any cultural event. Instead, it is a place of speculations, constant conflicts, fraud, and bad language. This is where the riots first take place, and then the strike of rzepnik, then their arrest and punishment take place.

To compare Müller's description of the literary town, we again cite a quotation from Deblin's writings on Drohobych: "A square spacious trading space. There are booths and tables, horses, carts, rows of light carriages. And everything sinks in the swamp and sweepings, in straw, mud, manure. A whole rank of tables represents in that manure rolls of colored cloths (...) Hebrews, only Hebrews with German surnames. A four-cornered high clock tower looks scary in the middle of that square. The tower stands alone, there is none Roman Catholic church near it, none house. That is the leg from which the trunk was torn off (...) The streets begin below the market with trash and a terrible tower. It gets scary. Those who have not seen those streets and houses do not know what poverty is. These are not houses, the odds and ends of houses, booths, sheds, huts. Windows are laid with boards, windows without windowpanes. Roofless houses - barracks-tumble-down houses, crashed close to each other; some have cellars, even brick walls, but similar to caves. Each hovel is crowded» (Doblin, 2000, p. 203–204).

In Müller's novel, the role of the only geographic and historical center of the town is introduced. Instead the function of the cultural and aesthetic centre of Rokomysh performs «Long, stright avenue, that vanished far off. In contradistinction to downtown, it gave with bourgeois, ensured well-

being, careless cosy nook of a wealthy nook, where «from behind carefully loped acacia trees, running equal ranks of espaliers (...) one by other ran ranks of villas, castles and drill squares that shone with cleanliness and striking freshness, like toys just taken out of boxes, oversaturated with the obsessive Viennese baroque of terraces, porches, towers, arches and bricked summerhouses (Muller, 1976, p. 25 – 26).

That was the only street in the town, a bit similar to the boulevards of major European cities. During his first walk down the street, it seems to the young lawyer that he is in sunny Florence for a moment. In the pet-days, the pompous townspeople walked up and down, and in the eventides, in the complimentary gestures «toppers gleamed», «silk rustled», «plume of perfume hung heavy», dialogued «burdened by thought» or innocent discussions about «something light, carefree».

«Here was low, like the vault of a chapel, a milky heaven carved from cast opal, and the gigantic sun on it, stunning, white, like a forged-iron zinc clock dial in silver framing. And there was a street, long, airy and clean, melted in the shine, serene like memory from childhood» (Muller, 1976, p. 26). This description opens from a vertical perspective at the top and ends at the bottom, but still is in the air, just above the head of the protagonist-narrator.

In the imagination of the protagonist-narrator of «Henryk Flis», exists another, his private town, which rather resembles the stage and scenery of a children's theater. He himself acts here as a screenplay writer, director, decorator, and performer of the key role, holds true, the axis of the fancied universe. In this private theater-town, there is place neither for dirty houses and streets, nor for ordinary people: «And the houses, villas and palaces stood in that heavy shower of autumn brilliance (...) silent and solemn ... But the wind increases, the golden dust raises with the whirlwind from the street. (...) and a bright, colorful rainbow blossoms over the entire street. The heaven vanishes, becomes blurred under that rainbow curtain, and houses, trees, people turn into an unreal, invented fairy-tale world, in which the heaven is weaved of silvery gas (...), and people, light, like fog, as incorporeal, like spirits, catch on fast a brief moment of admiration, like swallows small pabulum» (Muller, 1976, p. 27). «In this fragment, the town is presented dynamically, from the height of flight of imagination of the narrator, which allows him to rise above the real town and true time, to correlate it with the conceptions about the universe in childhood. The airy town-theater and the real town of Müller clearly contrast on the axis «top-bottom» and never intersect.

As the above example assures, the imagination of the protagonist-narrator only as last thing allows the appearance of «people» in his town, and the illusory, «light, like fog», «incorporeal», who do not walk on the ground,

but fly, «like swallows». Instead, the ordinary, terrestrial town of Müller is located «down below» and filled with «crowd»: «And under that royal foppish of the hanging gardens, a crowd swarmed. It played lazily, like a deep river, swinging, fluctuating, variable, noisy. Here and there, stood erect like a snake (...), reduced again, accumulated into overcrowded, crammed shops that closed with an inaccessible billow the entire width of the street» (Muller, 1976, p. 27). This description of a crowded street, represented from a spatial position «top» conveys the fear in front of a populous crowd as in the case of an unbridled element, and the negative delineation the «crowd» testifies to a expressive aversion to it.

Another important element of the urban space becomes the Roman Catholic church, which was erected aloof from the market and after which the front street of the town begins. In the town of Flis, he casts in the role of a fortress that draws a boundary his invented world from the real one: «And the light shone along the wide corridor of the street, like a volatile steam, in the middle of nowhere, where its flight was closed by the peaky silhouettes of the Roman Catholic church-castle, and there finally collected on its roofs, flanks and turrets, and, like molten copper, the cold of the stained-glass window dusks with difficulty impregnated» (Muller, 1976, p. 26).

Instead, the town park adjacent to acacia avenue allegedly isolated from the street. In Rokomysh, it is neglected, dirty, in a swamp. This is a place that some natives pass by gathering speed, while others on their own business.

Unlike the central street, barricaded in the horizontal space, the suburban street appears in the work as an open space and makes the impression of suchlike that suddenly breaks off on a hill. From there, in front of the protagonist-narrator opens an unusual panorama for the town: against the background of the distant mountains from the lush vegetation, here and there spiers of oil towers stick out and a wooden church suddenly rises to the surface. Keeping under observation the Transcarpathian scenery, Flis realizes that he will no longer be able to escape the dominance of industry and the town.

Resume. Summarizing our observations on the town's topos in Stanisław-Müller's novel, «Henryk Flis», we can assert that this is an example of an anti-urban topos. Under the influence of the aesthetics of naturalism, the author created an unattractive picture of urban life through a detailed description of the basic, significant for the town elements of development, social and transport infrastructure, elements of the urban landscape. The private and public life of its inhabitants is depicted in detail and passionately against the background of the town. On the example of the characters of the novel, the author not only reveals the social face of this town, but also gives

an idea on its cultural and mental state. The naturalistic style to portray the town through its loci conveys an unpreparedness to the challenges caused by the development of the industry, reveals intricate relationships between people who are forced to live / survive in the common terrain. For the author, Drohobych of that time is first and foremost permanent trials, conflicts, fraud, violence, striking poverty and ignorance of the population, and only single instances of solidarity, and even those with false purpose. Exactly against this background the young person's struggle for survival is on the one hand, and on the other, the internal struggle between the ambitions of the intellectual and the daily routine.

The literary town of Stanisław Müller's novel «Henryk Flis» is the first vision for Drohobych of the young intellectual in the Polish fiction writing, who correlates with the specific town, true time and space with its inhabitants and their everyday problems. This is a novel in which modern reader will find the key to the conception of Drohobych of bygone epoch.

REFERENCES:

- Doblin, A. (2000). *Podrozhe po Polsce [Travels around Poland]*. Warszawa.
- Pukhalska, M. (1973). Rokomysh – swiyat [Rokomysh - the world]. Stanisław Antoni Müller] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Literatura okresu Młodej Polski – Image of Polish literature of XIX and XX centuries. Literature of the Young Poland period, seria V, t. III*, Krakow.
- Dombrowski, T. (1908). «Wizerunki», «Krytyka» [«Images», «Criticism»]. T. 2, 47–50.
- Müller, S. A. (1976). *Henryk Flis [Henryk Flis]*. Krakow.

III. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 188-196.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.212386>

УДК 373. 3.016:811. 161.2'35

КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Леся ЛУЖЕЦЬКА,

старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

lesya.luzhetska@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2136-9320>

Research ID: N-1414-2018 [http:// www. Researcherid.com/rid/N-1414-2018](http://www.Researcherid.com/rid/N-1414-2018)

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
18.09.2020.

Статтю опубліковано / The article published: 22.02.2021.

У статті йдеться про необхідність формування в учнів початкової школи орфографічної грамотності, що є основною метою засвоєння правопису; наголошено на тому, що робота над формуванням і вдосконаленням орфографічної грамотності молодших школярів має бути систематичною й відбуватися на комунікативно-діяльній основі; обґрунтовано значення правописних норм для становлення грамотної особистості. Зазначено, як важливо виробити в учнів на основі теоретичних знань практичні правописні вміння.

Ключові слова: орфографічна грамотність; орфограма; писемне мовлення; комунікативно-діяльній підхід; орфографічні правила.

COMMUNICATIVE ACTIVITY APPROACH TO THE FORMATION OF ORTHOGRAPHIC LITERACY OF JUNIOR PUPILS

Lesya LUZHETSKA,

Senior teacher, department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko (Ukraine, Drohobych) lesya.luzhetska@ukr.net

This article is about necessity to form orthographic literacy of junior pupils that is the main purpose of orthography mastering; it is emphasized that the work on the formation and improving the orthographic literacy of junior pupils must be systematic; the significance of orthographic norms for the formation of linguistic personality is substantiated. It is noted how important is to develop practical spelling skills of pupils based on theoretical knowledge. The article analyzes the current educational programs for 2-4 forms, focuses on orthographic rules that are studied in each of the forms. It is noted that the work on the basic rules of spelling in Ukrainian language lessons in junior school is productive if it takes place on the communicative activity basis. The author of the article offers a number of tasks for elaboration of separate orthographic rules (including author's own verses of didactic character).

The purpose of the research - to prove the importance of orthography knowledge for the formation of the literate personality of elementary school student; to emphasize the special role of the communicative activity approach in mastering the basic spelling rules by junior pupils and in developing their ability to use practically mastered theoretical knowledge.

After analyzing the problem of orthographic literacy of junior pupils, we concluded that this problem is relevant because the quality of spelling, knowledge of current orthographic rules allows the speaker to express their thoughts in writing. Of course, written speech is closely related to oral speech, so care must be taken to show literacy in both oral and written forms. And for this purpose it is necessary first of all to process theoretical material on orthography systematically, to carry out various exercises and tasks, to work with the orthographical dictionary, developing on the basis of theoretical knowledge practical orthographic skills.

In our opinion, the problem of orthographic literacy formation of junior pupils on a communicative activity basis is extremely important, so it requires further research.

Key words: *orthographic literacy; orthography; written speech; communicative activity approach; orthographic rules.*

Постановка проблеми. Досконале володіння мовою, її законами та основними правилами – шлях до успіху. Отож кожен мовець мусить дбати про те, щоб його мовлення – як усне, так і писемне – було правильним, зрозумілим для інших людей. Уважне ставлення до мови, до рідного слова виховують у дітей передусім батьки, а з приходом до школи цю справу на високому рівні мають продовжувати вчителі, насамперед учителі початкових класів, адже вони першими залучають дітей до освітнього процесу, і вагоме місце в цьому процесі з перших днів перебування дитини у школі займає робота над мовленням. Ця робота має бути систематичною й цілеспрямованою, вона повинна проводитися не тільки на уроках української мови, а на всіх без винятку уроках.

Важливим складником мовної грамотності є орфографічна грамотність, яка являє собою вміння правильно вживати графічні засоби, такі, як букви, дефіс тощо для передачі усного мовлення на письмі. Звичайно,

відтворюючи сказане усно в письмовій формі, мовець має послуговуватися прийнятими правилами правопису, без ґрунтового засвоєння яких неможлива орфографічна грамотність, тобто грамотність писемного мовлення, яка тісно пов'язана з правильністю усного мовлення.

Чинними програмами з української мови для початкових класів чітко визначені орфографічні теми, доступні для сприймання учнями того чи того класу. Систематичне й послідовне опрацювання правописного матеріалу сприяє повноцінній мовній освіті молодших школярів, забезпечує належний розвиток їхнього писемного мовлення, яке тісно переплітається з усним. Безумовно, робота над основними правописними правилами на уроках української мови в Новій українській школі, як і робота над будь-якими іншими мовними явищами, продуктивна, якщо відбувається за комунікативно-діяльнісного підходу, який, як відомо, полягає в оволодінні учнями тим чи тим мовним явищем і відпрацьованим умінням використовувати його в конкретній мовленнєвій ситуації – чи то в усній, чи в писемній формі. Тож відзначати належний (а то й високий) рівень орфографічної грамотності молодшого школяра можна в тому випадку, коли він уміє застосовувати теоретичні знання з орфографії на письмі, створює власні зв'язні висловлювання з дотриманням основних правил правопису.

Аналіз досліджень. Для розуміння сучасного методичного підходу до формування в молодших школярів орфографічної грамотності, крім лінгвістичних, необхідно розглянути його психологічні основи, а саме – структуру орфографічної дії як розумової, яка проходить шлях від усвідомлення до повної автоматизації. Аналіз праць учених-психологів Д. Богоявленського, П. Гальперіна, С. Жуйкова та інших дозволяє трактувати правописну навичку як кінцевий продукт мислення, свідомого й багаторазового повторення певних взаємозумовлених психофізіологічних актів, що мають місце під час письма (Вашуленко, 2010, с. 278).

На думку провідних учених, відомих методистів, навчання орфографії має починатися з оволодіння повністю усвідомленими діями. Сутність орфографічної дії науковці трактують як звернення до правила в разі усвідомлення факту наявності орфограми в слові. У структурі орфографічної дії виділяють два компоненти: постановка орфографічної задачі (знаходження орфограми) та її розв'язання (вибір письмового знака відповідно до правила правопису). На думку проф. М. Львова, складність орфографічної задачі полягає в тому, що школяр сам ставить її перед собою, тобто, не припиняючи письма, знаходить у слові орфограму й усвідомлює її як задачу. Успіх у досягненні учнем результату залежить значною мірою від низки факторів, таких, як: якісне засвоєн-

ня мовних знань; розвинуте мовлення, передусім багатий словниковий запас; необхідний рівень орфографічної пильності тощо (Вашуленко, 2010, с. 279).

Оволодіння грамотним письмом у початковій ланці загальноосвітньої школи – одне з найважливіших і водночас найскладніших завдань. Для виконання цього завдання провідними методистами, вчителями-практиками пропонується чимало ефективних шляхів. Так, Н. Гриценко виділяє шляхи, які, без сумніву, позитивно впливають на зростання грамотності учнів. Це такі: здійснення звуко-буквеного аналізу слів як засобу уникнення помилок; уніфікація основних орфографічних правил як засобу успішного оволодіння грамотним письмом; диференційований підхід до виправлення помилок та роботи над ними; використання орієнтацій гуманістичної спрямованості для розвитку творчого потенціалу учнів (Гриценко, 2000, с. 2).

На необхідності засвоєння молодшими школярами основних орфографічних правил наголошують Н. Васькова, К. Коломієць, О. Базуєва, В. Ярмоленко та інші. Формуючи в учнів початкової школи орфографічну грамотність, виробляючи в них необхідні правописні вміння й навички, доцільно використовувати комунікативно-діяльнісний підхід, який дає змогу цілісно, у тісному взаємозв'язку вивчати мову й мовлення.

Мета статті – довести значення знань з орфографії для становлення грамотної особистості учня початкової школи; наголосити на особливій ролі комунікативно-діялісного підходу в опануванні молодшими школярами основних правописних правил та у виробленні в них умінь послуговатися практично засвоєними теоретичними відомостями.

Виклад основного матеріалу. Орфографія визначає правила написання звуків (фонем) літерами, написання слів разом, окремо й через дефіс, уживання великої літери, правила переносу частини слова з рядка в рядок; окрім того, орфографія регулює написання афіксів і закінчень відмінюваних слів. Орфографічні правила як складова частина системи письмових норм літературної мови єдині для всіх, хто користується цією мовою. Єдність і обов'язковість орфографії для всіх полегшує спілкування людей за допомогою літературної мови, робить його більш дійовим, ефективнішим і сприяє піднесенню мовної культури народу. На думку С. Смаль-Стоцького, правопис – це культурна справа, а основний чинник культури – традиція. Головне – відновити перервану орфографічну традицію як знаковий засіб самоідентифікації української спільноти та її внутрішньої єдності (Зубков, 2004, с. 95).

Як відомо, український правопис побудований в основному на таких принципах: фонетичному, морфологічному, історичному (традиційно-

му). Окремі написання ґрунтуються на смисловому принципі. Провідним принципом в українській мові є фонетико-морфологічний.

На думку вчених, не можна навчати дітей орфографії, не знаючи її лінгвістичної природи, тобто тих принципів, які лежать в її основі. Спеціальне дослідження правописного матеріалу, який вивчається у початкових класах, показало, що фонетичні написання тут становлять 73 % від усіх написань, морфологічні – 16 %, семантичні – 11 %. Тож виявлено, що в початкових класах переважну більшість становлять фонетичні написання. Фонетичному принципу відповідають правила вживання знака м'якшення, апострофа, подвоєння букв унаслідок подовження приголосних звуків, правопис більшості відмінкових закінчень іменників і прикметників тощо. Серед орфографічних правил української мови є й такі, що охоплюють одночасно як фонетичні, так і морфологічні написання. До таких належать правило вживання префікса з- (с-) та правило позначення на письмі дзвінких і глухих приголосних (Дорошенко, 1992, с. 203 – 204).

Не втрачає актуальності методична проблема формування в учнів загальноосвітньої школи орфографічної грамотності, оскільки оволодіння нормами писемного мовлення є одним із найважливіших завдань вивчення мови, необхідним компонентом мовної освіти школярів і важливим засобом піднесення культури їхнього писемного спілкування (Вашуленко, 2010, с. 276).

Основна одиниця орфографії – *орфограма*. Це поняття учні опановують практично, передусім у процесі вивчення відповідного орфографічного правила, а також під час виконання різноманітних вправ. В учнів початкових класів необхідно виробляти вміння розпізнавати орфограму, перевіряти її, застосовуючи потрібне орфографічне правило. На думку провідних методистів, правописні правила школярі можуть успішно засвоїти тільки за умови глибокого усвідомлення фонетичного, лексикологічного та граматичного матеріалу. Безумовно, надзвичайно важливе значення для результативності цієї роботи має багатий словниковий запас учня.

Орфографічна грамотність учнів початкової школи формується з першого класу, коли на уроках навчання грамоти (читання й письма) школярі збагачують свій словник, вдивляються в «образи» слів і запам'ятовують їх написання, ще навіть не вивчаючи необхідні правила. Починаючи з другого класу, учні згідно з вимогами програми опрацьовують те чи те правописне правило, розпізнають потрібні орфограми в словах, застосовуючи вивчене правило, тобто відповідні теоретичні знання. Отож і під час засвоєння правописних норм не обійтися без комунікативно-діяльнісного підходу, який спрямовує зусилля школярів на

цілісне вивчення мови й мовлення, на свідоме засвоєння й чітке розуміння теоретичного матеріалу з орфографії та на одночасне вироблення практичних умінь і навичок застосовувати здобуті теоретичні відомості на практиці, тобто в писемному мовленні.

Відповідно до типової освітньої програми для 1-2 класів, створеної під керівництвом акад. О. Савченко, учні другого класу правильно вимовляють і записують слова з апострофом; користуючись правилами переносу слів, переносять слова з рядка в рядок складами, не відривають при переносі від слова склад, позначений однією буквою; правильно переносять слова зі збігом приголосних, з літерами *ь, й*, буквосполученнями *дж, дз, йо, ьо*, апострофом (Типові освітні програми, 2019, с. 202).

Учні третього класу, відповідно до типової освітньої програми для 3-4 класів, удосконалюють орфографічну грамотність, опрацьовуючи передусім важливі правописні правила, а також виконуючи різноманітні тренувальні вправи. Змістовою лінією «Досліджуємо мовні явища» передбачене дослідження третьокласниками орфограм, пов'язаних із будовою слова. Учні пояснюють, що таке орфограма, розпізнають слова з орфограмами й перевіряють їх; правильно записують слова з ненаголошеними голосними [е], [и] в корені, які перевіряються наголосом; користуються орфографічним словником для перевірки написання слів з ненаголошеними [е], [и], що не перевіряються наголосом; правильно записують слова з префіксами *роз-, без-, з- (с-)* (Типові освітні програми, 2019, с. 247).

На значно вищому рівні відбувається вдосконалення орфографічної грамотності учнів четвертого класу. Повторюючи та узагальнюючи раніше здобуті знання з правопису, четвертокласники збагачуються новими теоретичними відомостями, застосовуючи їх у практичній мовленнєвій діяльності. Згідно зі змістовою лінією «Досліджуємо мовні явища» школярі вчать правильно записувати слова із сумнівними приголосними, що піддаються асиміляції (*просьба, боротьба, нігті, кігті*); розрізняють і правильно записують слова зі співзвучними префіксами і прийменниками; правильно пишуть слова з апострофом після префіксів; розрізняють і правильно записують слова з префіксами *пре-* і *при-*; утворюють нові слова за допомогою префіксів, з найуживанішими суфіксами зменшення, здрібнілості, пестливості тощо (Типові освітні програми, 2019, с. 252).

Як зазначають лінгводидакти, для досягнення основної мети засвоєння правопису – формування в учнів орфографічної грамотності – необхідно розв'язати такі завдання: забезпечити засвоєння школярами основних орфографічних понять і правил; розвинути в учнів орфогра-

фічну пильність, тобто здатність розпізнавати орфограми як у написаних, так і у сприйнятих на слух словах; виробити на основі теоретичних знань практичні правописні вміння; домогтися запам'ятовування написання слів з орфограмами, які не перевіряються; виховати в учнів потребу звертатися в разі необхідності до орфографічного словника; сформулювати в дітей навички самоконтролю і виправлення допущених під час письма орфографічних помилок (Вашуленко, 2010, с. 278).

Пропонуємо низку завдань для опрацювання окремих орфографічних правил на уроках української мови в 2-4 класах. Ці завдання доповнивши подані в чинних підручниках з української мови, посилять, на нашу думку, інтерес учнів до виучуваних правописних тем. Запропоновані авторські вірші дидактичного характеру допоможуть молодшим школярам глибше усвідомити написання таких орфограм, як префікси з-, с-, апостроф.

Спиши подані слова, поясни підкреслені орфограми. Після цього прочитай вірш. Яке правило він допоміг тобі засвоїти?

Скотити, збити, зігнути, стоптати, схилитись, зчепити, зіідити, сфотографувати, збудувати.

*Схилити, сказати, стоптати,
Спитати, сфотографувати –
У цих і подібних до них словах
Слід с на початку писати.
Тут правило діє таке,
Що перед ка, еф, ха, пе, те
Ми пишемо ес, а не зе.*

Ти правило вивчи і це (Лужецька, 2007, с. 60).

На місці крапок встав пропущену букву. Обгрунтуй правопис префіксів. З двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

*Пр...гарний, пр...милий, пр...міський, пр...бігти, пр...бережний,
пр...мудрий, пр...дорожній, пр...сісти, пр...добрий.*

Прочитай вірш, на основі якого пригадай, за якими правилами пишеться апостроф в українських словах. Назви слова, в яких апостроф не ставиться.

*Є у мові знак казковий
Для роздільної вимови,
Знак апострофом зветься,
Родич комі він, здається,
Бо на неї схожий дуже.
Ось читай слова, мій друже,
Та не просто їх читай,*

*А роздільно вимовляй.
М'ята, м'ясо, м'яч, м'який,
П'ється, п'явка, п'ють, п'янкий,
В'ється, в'юн, в'язкий, в'язати,
Б'ється, б'ють і об'їжджати.
Ще слова сузир'я, пір'я,
І міжгір'я, і подвір'я
Мають цей значок чудовий
Для роздільної вимови... (Лужецька, 2007, с. 47).*

Спиши речення. На місці крапок постав, де треба, апостроф.

*Діти люблять духм.яні банани. Св.ятковий настрій панував у залі.
Біля нашої хати росте любисток і м.ята. Сміються, плачуть солов.ї...
Машини об.їжджали небезпечне місце. Впало пір.я на подвір.я.*

Подумай і скажи, чи в обох словах – під...їзд і при...їзд – на місці крапок потрібно поставити апостроф. Свою думку обгрунтуй.

Спиши текст. Добери до нього заголовок. На місці крапок напиши пропущені букви чи апостроф. Кожну орфограму обгрунтуй відповідним правилом.

За вікнами в.с..лит..ся червен.. . Це перший літній місяц.. . Уже позаду туман..і в..сняні ранки. Попереду – ден..а спека і чудова нічна прохолода. Ро..кішна природа ч..рвеної пори вабит.., п..р..ливаєт..ся незвичайними барвами. Духм.яні пол..ові квіти наповнюють... повітря пахоцями. М..дв.яно пахнуть трави. Літо-літ..чко – чарівна пора! (Л.Лужецька).

Списуючи речення, вибирай із дужок правильну форму слова. Свій вибір поясни.

Діти ласували смачною (кашою, кашею). Ми сиділи під старою (грушею, грушою). Хлопчики стрибали під (черешньою, черешнею). Зайчик змок під (дощем, доцом) і сховався під (кущем, куцом). Хліб нарізають (ножом, ножем). Дівчинка тішилася новеньким (плащем, плацом). Мій батько працює (лікаром, лікарем), а дядько (столяром, столярем).

На думку відомих учених, найефективнішим засобом реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мовних тем є опора на текст. Тож і під час закріплення того чи того орфографічного правила доцільно пропонувати учням виконувати завдання на основі вдало дібраних текстів чи окремих речень. За такого підходу до роботи над правописом розвивається орфографічна пильність, формується вміння грамотно висловлювати свої думки на письмі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізувавши проблему формування орфографічної грамотності в учнів початкової школи, доходимо висновку, що ця проблема є актуальною,

оскільки якісне засвоєння правопису, знання чинних орфографічних норм допомагає мовцеві грамотно висловлювати свої думки на письмі. Безумовно, писемне мовлення тісно пов'язане з усним мовленням, тож необхідно дбати про те, щоб і в усній, і в письмовій формі виявляти свою грамотність. А для цього потрібно передусім систематично опрацьовувати теоретичний матеріал з орфографії, виконувати різноманітні вправи і завдання, працювати з орфографічним словником, виробляючи на основі теоретичних знань практичні правописні вміння.

На нашу думку, проблема формування орфографічної грамотності молодших школярів на комунікативно-діяльнісній основі є надзвичайно важливою, тож потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Вашуленко, М. (Ред). (2010). *Методика навчання української мови в початковій школі*. Київ: Лігера ЛТД.
- Гриценко, Наталія. (2000). Системна робота з підвищення орфографічної грамотності учнів початкових класів. *Бібліотечка вчителя початкової школи*, 15 – 16, 2 – 5.
- Дорошенко, С. (Ред). (1992). *Методика викладання української мови*. Київ: Вища школа.
- Зубков, М. (2004). *Українська мова: Універсальний довідник*. Харків: ВД «Школа».
- Лужецька, Л. (2007). *Вивчайте, діти, рідну мову!* Дрогобич: Посвіт.
- Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. (2019). Київ: Світоч.

REFERENCES

- Vashulenko, M. (Eds.). (2010). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v pochatkovii shkoli [Methodology of teaching the Ukrainian language in elementary school]*. Kyiv: Litera LTD. [in Ukrainian]
- Hrytsenko, Natalia. (2000). Systemna robota z pidvyshchennia orfohrafichnoi hramotnosti uchniv pochatkovykh klasiv [System work of increasing orthographic literacy in primary school pupils]. *Bibliotечka vchytelia pochatkovoї shkoly – Primary school teacher's library*, 15–16, 2–5. [in Ukrainian].
- Doroshenko, S. (Eds.). (1992). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy [Methodology of teaching Ukrainian language]*. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian]
- Zubkov, M. (2004). *Ukrainska mova: Universalnyi dovidnyk [Ukrainian language: Universal reference book]*. Kharkiv: VD "Shkola". [in Ukrainian]
- Lushetska, L. (2007). *Vyvchaite, dity, ridnu movu! [Study children a native language]*. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian]
- Typovi osvithi prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity: 1-2 ta 3-4 klasy. (2019). [Typical educational programs for institutions of general secondary education]. Kyiv: Svitoch. [in Ukrainian]

УДК 373.3.016:003-028.31

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В НАВЧАННІ УЧНІВ КАЛІГРАФІЧНОГО ПИСЬМА

Світлана ЛУЦІВ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) lutsiw@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3219-7779>

Research ID: I-5194-2018 <http://www.researcherid.com/rid/I-5194-2018>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board: 11.10.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

У статті з'ясовано та доведено важливість роботи вчителя під час формування каліграфічного письма в учнів початкової школи; доведено, що у початковій школі навчання з каліграфії проводиться на кожному уроці, зміст занять з каліграфії визначено тематикою уроку з української мови; обґрунтовано, що на уроках української мови учні початкової школи вправляються у розвитку околіру, написанні букв за порядком ускладнення їх; визначено, що допомога вчителя має бути своєчасною і постійною під час формування каліграфічних навичок молодших школярів; педагог має привернути увагу учня до того, що йому вдається важче, мотивувати до самоконтролю, підібрати вправи, які формували навички письма.

Ключові слова: каліграфія; каліграфічне письмо; каліграфічна навичка; буква; письмо.

THE ROLE OF THE TEACHER IN TEACHING STUDENTS OF CALLIGRAPHIC WRITING

Svitlana LUTSIW,

Ph.D. in Pedagogical, docent, Department of philological sciences and techniques of teaching in elementary school, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) lutsiw@ukr.net

Modern primary education aims to ensure the comprehensive development of students through education and training. These tasks are based on universal values and such principles. The quality and effectiveness of primary school education depends on the activities of the teacher; during which a high level of learning in any subject must be ensured. The primary school teacher must have a thorough knowledge of all primary school subjects, including calligraphy, as required by the specifics of his work.

The formation of calligraphic writing in primary school students is a complex process. Students must master technical, graphic, and spelling skills. Younger students who master these skills will have good handwriting and literacy. These skill groups can only be formed by an elementary school teacher. Therefore, the question of the role of the teacher in the formation of calligraphic writing in primary school students is very important.

The purpose of the article is to find out and prove the importance of the teacher's work in the formation of calligraphic writing in primary school students.

In elementary school, calligraphy is taught in every lesson. The content of calligraphy classes is determined by the theme of the Ukrainian language lesson. In such classes, students practice the development of eye movement, writing letters in the order of their complication. Students learn to write all the lowercase letters of the alphabet and combine them into words in groups. Gradually, students learn to write words, sentences, and coherent texts. An important place is given to exercises for writing individual syllables and difficult for students letter combinations, writing to the beat, under the dictation of the teacher. All this acquires special significance for the gradual mastery of calligraphic writing by students.

The success of students in mastering calligraphic writing depends on the teacher's preparation for work, on his own skills of calligraphic writing. If the teacher does not violate the rules of writing, hygienic requirements for him, will be a role model for students, the teacher's manners will be inherited by his students.

Key words: *calligraphy; calligraphic writing; calligraphic skill; letter; writing.*

Постановка проблеми. Сучасна початкова освіта має на меті забезпечити всебічний розвиток школярів шляхом виховання і навчання. Ці завдання ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і принципах. Якість та ефективність навчання учнів початкової школи залежать від діяльності вчителя, який прагне дати учням глибокі знання з усіх предметів початкової школи. Учитель початкової школи має володіти ґрунтовними знаннями з усіх предметів початкової школи, зокрема з каліграфії, оскільки цього вимагає специфіка його роботи.

Аналіз досліджень. Формування каліграфічного письма в учнів початкової школи – складний процес. Учні мають оволодіти технічними, графічним та орфографічними навичками. Молодші школярі, які оволодіють цими навичками, матимуть гарний почерк та грамотне письмо. Ці

групи навичок може сформувати тільки вчитель початкової школи. Тож питання про роль вчителя під час формування каліграфічного письма в учнів початкової школи є дуже важливим. До проблеми формування каліграфічного письма зверталися як психологи, так і фізіологи та педагоги (Ш. Амонашвілі, М. Вашуленко, Л. Виготський, М. Пентилюк, О. Скрипченко).

Мета статті. З'ясувати та довести роль вчителя під час формування каліграфічного письма у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У початковій школі навчання каліграфії проводиться на кожному уроці. Характер вправ із каліграфії визначається тематикою уроку з української мови. Під час їх виконання учні розвивають окомір, вчаться писати букви за порядком їх ускладнення. Перед учнями стоїть завдання навчитися писати букви алфавіту (рядкові), поєднувати їх між собою, далі – писати різноманітні слова, доступні речення й зв'язні висловлення.

Формування каліграфічних навичок залежить від того, наскільки доцільно з педагогічного та психологічного поглядів добиратимуться вправи з письма. Важлива роль належить тим, що спрямовані на написання складів та важких для молодших школярів сполучень букв. До них можна зарахувати письмо під такт та під диктовку вчителя.

Провідні методисти зазначають, що правильне й коментоване письмо вчителя на дошці учні засвоюють значно краще. Тож можна стверджувати, що коментування має важливе значення під час засвоєння учнями каліграфічного письма.

Якщо учні вивчали написання малої букви, то необхідно дібрати для вправлення такі слова, де б ця буква була в різних позиціях. Важливо, щоб учні засвоїли різні способи поєднання букв. Учитель має застерегти учнів від помилок, які можуть негативно впливати на якість каліграфічного письма.

Учні під керівництвом учителя мають засвоїти, що висота рядкових букв має бути не більше половини висоти робочого рядка, а великі букви треба писати трохи нижче верхньої лінії; висота та ширина малих і великих букв мають бути однаковими; усі букви пишуть під нахилом, елементи букв мають бути паралельними; букви, склади та слова треба старатися писати безвідривно.

Під час формування каліграфічного письма молодший школяр має чітко уявляти фору букв. Учні вчаться писати букви правильної форми й одночасно звертати уваги на зміст письма. Це досягається шляхом вироблення в учнів точних і сталих навичок.

Оскільки каліграфічне письмо починаємо формувати уже з першого класу, то важливо виробити в першокласників ті рухи пальців кисті руки, які задіяні під час швидкого письма. Це дасть змогу запобігти переучуванню дітей. Для формування та вдосконалення каліграфічного письма учнів початкової школи можна запропонувати такі завдання: написання елементів букв, написання алфавіту букв з одночасним їх поєднанням, запис слів та складів під такт, списування текстів (Луців, 2018, с. 193).

Так, для написання алфавіту малих букв з одночасним поєднанням пропонується учням списати його з друкованої основи. Учитель може вивісити плакат з друкованим алфавітом, а учні, дивлячись на нього, мають записати алфавіт прописними буквами безвіддривно.

Письмо – складний психофізіологічний процес, у якому важливий і рух очей, і рух руки, і мисленнєві операції учня. Для того, щоб каліграфічні навички були стійкими й міцними, важлива взаємодія моторно-рухових навичок правої чи лівої руки, кисті, пальців. Тільки систематична, уважна й послідовна робота, спрямована на вироблення та збереження правильного й каліграфічного письма дасть позитивні результати (Воронова, 2006, с. 23).

Відомо, що будь-яка діяльність дитини не проходить самостійно, а охоплює її всю, тож під час формування навичок письма важливого значення набуває загальний розвиток учня, його зацікавленість та свідоме ставлення до виконуваних завдань.

Основні труднощі під час навчання письма полягають у складності психофізіологічної структури графічної навички, бо процес письма – складний психологічний акт. Перед молодшим школярем постають такі завдання: технічні, графічні та орфографічні. Кожне з цих завдань має свої особливості. Для правильного їх виконання молодші школярі мають проробити важку аналітико-синтатичну роботу, під час якої важливе значення має допомога вчителя.

Контроль вчителя має бути своєчасним та постійним. Важливо, щоб педагог зосереджував увагу учня на тому, що він гірше засвоює (Савченко, 1993, с. 23).

Учитель має контролювати формування графічних навичок в учнів на кожному уроці. Графічні навички в освітньому процесі посідають надзвичайно вагомe місце, адже слугують основою для вивчення кожного з предметів початкової школи. Важливими факторами успішного навчання учнів початкової школи є чіткість та темп письма.

На початку кожного уроку української мови класовод має писати на класній дошці виучувані букви та окремі їх сполучення й коментувати

те, що написали учні, звертати особливу увагу школярів на структуру та назву кожного елемента букви.

Важливого значення для успішного формування каліграфічного письма набуває кваліфіковане, систематичне керівництво й контроль за виконанням учнями практичних самостійних завдань. Учитель може систематично аналізувати та демонструвати кращі зразки письма у зошитах. А ще можна пропонувати школярам самостійно аналізувати власні роботи. Провідні методисти вважають, що для формування міцних і сталих навичок каліграфічного письма вагомого значення набувають зразки письма вчителя у зошитах. Правильне й коментоване письмо вчителя на класній дошці учні засвоюють значно краще. Тож можна стверджувати, що коментування відіграє важливу роль у засвоєнні учнями каліграфічного письма.

Майбутні вчителі початкових класів мають можливість прослухати курс «Каліграфія». Метою вивчення цього курсу є: ознайомити здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти з методичними прийомами і способами навчання каліграфії, з закономірностями розвитку техніки письма, з методикою виявлення порушень писемного мовлення; формувати уміння каліграфічного письма в майбутніх учителів початкової школи; навчити здобувачів методично правильно пояснювати написання букв, їх елементів, основних з'єднань учням початкової школи.

Програма навчальної дисципліни складається з таких розділів:

Теоретичні основи навчання каліграфічного письма. Під час вивчення цього розділу студенти ознайомлюються з такими темами: Каліграфія як наука. Основні етапи вивчення каліграфії. Зв'язок каліграфії з іншими навчальними дисциплінами. Завдання навчання каліграфічного письма. Умови навчання каліграфічного письма. Методи навчання каліграфічного письма: лінійний, тактовий, аналітико-синтетичний, генетичний, копіювальний. Методичні прийоми навчання чистописання в початковій школі. Психолого-педагогічні основи формування графічної навички в учнів початкової школи. Організаційні та гігієнічні умови навчання письма. Характеристика рукописного шрифту для навчання письма шестирічних першокласників.

Формування навичок каліграфічного письма. Під час вивчення цього розділу студенти ознайомлюються з такими темами: Методика написання елементів букв, букв та їх з'єднань. Підготовчі вправи з письма в добуквений період навчання грамоти. Структура уроку письма добуквеного періоду.

Поділ малих букв українського алфавіту на групи. Письмо в буквений період навчання грамоти. Структура уроку письма буквеного періоду. Ме-

тодика написання малих букв I-VIII груп. Складні з'єднання малих букв. Поділ великих букв українського алфавіту на групи. Методика пояснення написання великих букв I-VIII груп. Складні з'єднання великих букв.

Норми каліграфічного письма та необхідність їх дотримання. Шляхи усунення неточностей і помилок під час написання тієї чи тієї букви. Списування з друкованого й рукописного текстів.

Формування та вдосконалення навичок письма в післябуквений період навчання грамоти. Структура уроку письма післябуквеного періоду. Каліграфічне написання арабських цифр.

Удосконалення навичок каліграфічного письма в учнів 2-4 класів. Письмо малих і великих букв за групами в зошиті в одну лінію. Каліграфічні хвилинки на уроках української мови в початкових класах, вигоди до їх проведення.

Методика запису слів. Методика виявлення порушень писемного мовлення. Сутність компетентнісного підходу та особливості його реалізації при корекції порушень писемного мовлення.

Шляхи подолання неточностей і помилок під час написання учнями букв. Система вправ для розвитку руки дитини. Нетрадиційні методики підготовки руки дитини до письма. Навчання письма ліворуких дітей. Каліграфія і розвиток зв'язного мовлення.

Навчальна дисципліна сприяє формуванню у студентів низки компетентностей, серед яких можна виділити:

- а) загальні компетентності:
 - діяти соціально, відповідально і свідомо;
 - генерувати нові ідеї (креативність);
 - бути критичними і самокритичними;
- б) фахові компетентності:
 - організувати діяльність початкової школи;
 - здійснювати нормативне та правове регулювання діяльності початкової школи, керуючись законодавчими документами;
 - бути обізнаними на рівні основ фундаментальних наук та сучасних досягнень педагогіки та фахових методик початкової школи;
 - бути здатними до самоосвіти та самовдосконалення.

Вивчення дисципліни спрямовується на формування таких **програмих результатів навчання:**

- критично осмислювати концептуальні засади, цілі, завдання, принципи функціонування початкової освіти в Україні;
- впроваджувати інформаційні та комунікаційні технології й генерувати нові ідеї в організацію освітнього процесу закладів початкової освіти різного типу;

- здійснювати психолого-педагогічне керівництво індивідуальним розвитком особистості дитини молодшого шкільного віку;

- знати й використовувати в практичній діяльності законодавчу базу початкової освіти;

- володіти уміннями й навичками аналізу, прогнозування, планування, організації освітнього процесу в початковій школі з урахуванням принципів дитиноцентризму, здоров'язбереження, інклюзії, розвивального навчання, особистісно-орієнтованого підходу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, компетентнісного підходу;

- впроваджувати в освітній процес сучасні освітні технології та інноваційні методики навчання, виховання та розвитку дитини молодшого шкільного віку;

- застосовувати в професійній діяльності сучасні дидактичні та методичні засади викладання психолого-педагогічних дисциплін і обирати відповідні технології та методики.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти мають:

I. Знати:

- методи, прийоми, способи навчання каліграфічного письма;
- умови навчання каліграфічного письма;
- письмове приладдя;
- графічну сітку зошита;
- основні елементи букв;
- додаткові елементи букв;
- складні з'єднання малих букв;
- складні з'єднання великих букв;
- методику запису складів;
- методику запису слів;
- методику запису речень.

II. Уміти:

- орієнтуватися в лініях зошитів із графічними сітками;
- каліграфічно правильно зображувати рукописні рядкові і великі букви українського алфавіту;
 - правильно поєднувати букви у процесі написання слів;
 - коментувати написання букви та поєднання її з іншими буквами;
 - розробляти каліграфічні хвилинки для вдосконалення графічної навички письма в учнів 2-4 класів;
 - володіти методами й прийомами каліграфічного письма, гігієнічними вимогами до нього;
 - володіти прийомами розкриття термінів під час вивчення матеріалу з дисципліни;

- працювати з ліворукими учнями;
- аналізувати причини індивідуальних відхилень від правильного письма та знати способи усунення їх.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, успіх у засвоєнні учнями каліграфічного письма залежить значною мірою від підготовки вчителя до роботи, від його власних навиків каліграфічного письма. Якщо педагог не порушуватиме правил письма, гігієнічних вимог до нього, буде взірцем для учнів, то манери вчителя унаслідують його вихованці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Воронова, Н. (2006). Підготовка руки дитини до письма. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Підвищення ефективності логопедичної роботи в умовах здійснення дошкільної та початкової освіти»*. Херсон: Айлант, 19 – 23.

Луців, С. (2018). Забезпечення наступності у підготовці руки до письма дітей старшого дошкільного віку та учнів першого класу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць*. Дрогобич: Посвіт, 191 – 199.

Савченко, О. (1993). *Урок у початкових класах: Навчально-методичний посібник*. Київ: Освіта.

REFERENCES

Voronova, N. (2006). Pidhotovka ruky dytyny do pysma [Preparing a child's hand for writing] *Materialy Vseukrayinskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Pidvyshchennya efektyvnosti lohopedychnoyi roboty v umovakh zdiysnennya doshkilnoyi ta pochatkovoyi osvity»*. Kherson: Aylant, 19 – 23. [in Ukrainian].

Lutsiv, S. (2018). Zabezpechennya nastupnosti u pidhotovtsi ruky do pysma ditey starshoho doshkilnoho viku ta uchniv pershoho klasu [Ensuring continuity in the preparation of the hand for writing of older preschool children and first graders] *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri: zb. nauk. prats – Native word in the ethnocultural dimension: Coll. Science*. Drohobych: Posvit, 191 – 199. [in Ukrainian].

Savchenko, O. (1993). *Urok u pochatkovykh klasakh: Navchalno-metodychnyy posibnyk [Lesson in primary school: Textbook]* Kyiv: osvita. [in Ukrainian].

IV. РЕЦЕНЗІЇ

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 205-212.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.213140>

УДК 811.161.2'373.3(477)

АСТІОНІМИ УКРАЇНИ: ОНОМАСТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

стаття-рецензія на монографію: Котович, В.В. (2020). *Ойконімія України як лінгвокультурний феномен*. Дрогобич : Посвіт.

Світлана ГІРНЯК,

доктор філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
s.girnjak10@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7264-0312>

Research ID: I-3030-2018 <http://www.researcherid.com/rid/I-3030-2018>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board: 30.09.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

У статті-рецензії здійснено аналіз монографії В. Котович «Ойконімія України як лінгвокультурний феномен», що побачила світ 2020 року. У розвідці досліджено назви поселень України в контексті ономастики та лінгвокультурології; змодельовано лінгвокультурологічні портрети сучасних астіонімів України. Кожен з астіонімів авторка розглядає як згорнутий лінгвокультурний текст, закодування якого відбулося в часі присвоєння поселенню імені, а прочитання здійснюється впродовж усіх періодів його побутування. Дослідниця доводить, що назви сучасних українських міст виразно відтворюють дух і віяння епохи, яка поклікала їх до життя, проєктуючи назвоцентричні процеси на формування іменотворчого колориту інших поселень.

Здійснене дослідження дало підстави авторці монографії висновувати про ойконімний простір України як лінгвокультурний феномен, одиниці якого слугують джерелом пізнання культури народу, його менталітету та національного характеру.

Ключові слова: ономастика; лінгвокультурологія; ойконімія; астіокультуроніми; ойконімний простір.

ASTIONIMS OF UKRAINE: ONOMASTIC AND LINGUOCULTURAL ASPECTS

review of the monograph: Kotovych, V. V. (2020). *Oikonims of Ukraine as a linguocultural phenomenon*. Drohobych : Posvit.

Svitlana HIRNIAK,

Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Philological Sciences and Methods of Teaching in Elementary School, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University s.girnjak10@gmail.com

The article-review analyzes the monograph by V. Kotovych «The oikonimy of Ukraine as a linguocultural phenomenon» which was published in 2020. The names of the settlements of Ukraine in the context of onomastics and linguoculturology are researched in the work; linguocultural portraits of modern astionyms of Ukraine are modeled. The author considers each of the astionyms as a condensed linguistic and cultural text, the coding of which took place at the time of assigning a name to the settlement and the reading is carried out during all periods of its existence. The researcher proves that the names of modern Ukrainian cities clearly convey the spirit and trends of the era that called them to life, projecting name-centric processes to form the name-forming coloring of other settlements.

The conducted research gave grounds to the author of the monograph to conclude about the oikonimic space of Ukraine as a linguocultural phenomenon, the units of which serve as a source of knowledge of the culture of the nation, its mentality and national character.

Key words: *onomastics; linguoculturology; oikonimy; astioculturonyms; oikonimic space.*

Мова завжди була чинником ідентифікації народу. Вона розвивається в суспільстві, залежить від історичних умов побутування етносу, а отже, не може існувати без людей, які сприяють її розвитку та становленню на різних історичних етапах. Беззаперечним є факт, що мова є символом і захистом нації.

Монографія В. Котович написана на актуальну тему, оскільки «продиктована необхідністю проаналізувати ономастичні явища з погляду лінгвокультурології, здійснити перехід від ономастики екстенсивної, системно-структурної, «іманентної», до антропоцентричної, яка розглядає мовні номінації в тісному зв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю. Одні назви поселень збережено з прадавніх часів, інші змінювалися протягом періоду свого побутування фонетично, морфемно, граматично, лексично, проте в

кожній із них відбито матеріальну та духовну культуру тієї епохи, яка їх народила» (с. 8).

У вступі схарактеризовано важливі для дослідниці розвідки з поля ономастики (А. Білецького, Д. Бучка, С. Вербича, О. Карпенко, Ю. Карпенка, В. Лучика, О. Суперанської, Є. Отіна, В. Ташицького, Р. Шрамека, В. Шульгача та ін.) та лінгвокультурології (Н. Арутюнкової, Є. Бартміського, В. Жайворонка, В. Кононенка, В. Маслової, М. Толстого, С. Толстої та ін.), а також роботи тих учених, які, вивчаючи різні класи онімів, обґрунтували методологію й методику дослідження українського ойконімікону в лексико-семантичному, структурно-словотвірному й етимологічному аспектах і на чій праці щонайперше вона покликається.

У вступі В. Котович обґрунтувала актуальність дослідження, визначилася з його метою: «здійснити ономастичний та лінгвокультурологічний аналізи ойконімного простору України шляхом декодування лінгвальної та позалінгвальної інформації, прихованої за кожною з досліджуваних одиниць, яка уможливує співвіднесеність поверхневої структури ойконіма з його глибинною суттю, тобто з культурою» (с. 10 – 11), окреслила завдання, вирішення яких передбачає досягнення поставленої мети. Запрезентовані тут й інші обов'язкові атрибути – об'єкт і предмет, джерельна база та методика дослідження, наукова новизна, теоретичне і практичне значення тощо.

Монографія складається зі вступу, чотирьох основних розділів з підрозділами, висновків, переліку умовних позначень, списку джерел (157 найменувань), списку літератури (605 найменувань). Загальний обсяг роботи – 448 сторінок, основний зміст роботи викладено на 392 сторінках.

Перший розділ роботи – теоретико-методологічний. Це засвідчує його назва «Теоретично-методологічна база ономастико-культурологічного дослідження ойконімного простору України» та зміст підрозділів. У ньому розкрито історико-географічний аспект аналізу назв населених пунктів як підґрунтя лінгвокультурологічного їх потрактування; розглянуто український ойконімний простір як об'єкт ономастичних студій; окреслено вектори взаємодії лінгвокультурології та ономастики; схарактеризовано методи лінгвокультурологічного опрацювання назв поселень; запрезентовано базові поняття та терміни здійсненого дослідження.

В. Котович акцентує увагу на тісних зв'язках історії, географії та мовознавства під час аналізу назв поселень і зазначає, що «географія та історія накладають особливий відбиток на ономастику кожної

мови, забезпечуючи її неповторність та спрямовуючи історико-географічні студії в річище культуроцентричних, переносючи дослідницький інтерес з об'єкта пізнання на суб'єкт – людину, яка номінує довкілля крізь призму свого національно-етнічного бачення» (с. 22), а також наголошує, що краєзнавчо-етнографічні праці важливо розглядати як невід'ємний внесок у лінгвокультурологічне осягнення онімного простору.

Дослідниця зауважує, що активне становлення ономастики в Україні припадає на середину минулого століття, проте вважаємо за доцільне зазначити, що на середину минулого століття припадає становлення ономастики в сучасному її вигляді – як самостійної лінгвістичної дисципліни зі своїм предметом і методами аналізу фактичного матеріалу, однак чи не першим ономастом можна вважати Памва Беринду з його «Лексиконом славенороским і імен толкованієм», а можливо, й авторів глос на берегах пам'яток Київської Русі.

До того ж, характеризуючи особливості взаємодії мови й культури, окреслюючи джерела лінгвокультурології, предмет її дослідження тощо, вважаємо, що, крім згаданих авторкою В. фон Гумбольдта й О. Потебні, доречно було б глибше заглянути у витoki цієї науки, оскільки в Аристотеля й інших давніх філософів знаходимо чимало зауваг про зв'язок мови з духом і культурою народу.

У розвідці В. Котович слушно зауважує, що «лінгвокультурологічний аспект ономастичних досліджень – це мовний (лексико-семантичний, структурно-словотвірний, етимологічний, синхронно-діахронний, стратиграфічно-просторовий) + культурологічний (матеріально-духовний, соціально-, етно- та національноорієнтований) аналіз назви кожного населеного пункту. За такого підходу історія має відповісти на питання – *коли?*, географія – *де?*, лінгвістика – *як?*, а культура дає змогу з'ясувати – *чому* номінація поселень людиною здійснювалася так, а не по-іншому» (с. 51).

Дослідниця окреслює методичний інструментарій пропонованої праці, покликаної схарактеризувати й описати ойконіми як багатощарові одиниці, наділені своєрідною семантикою; подає характеристику використовуваних методів дослідження онімного матеріалу тощо. «Творення оніма – особливий спосіб кодування мовно-культурної інформації» (с. 67), тож авторка уточнює зміст термінів *код*, *ономастичний код*, а також вводить в обіг нові терміни, як-от: *ойкокультуронім*, *астіокультуронім*, зауважуючи, що стрижневими елементами терміна на позначення основної одиниці ономастико-культурологічних досліджень має бути лексема з компонентами *онім-* та *культуро-*.

Ономастичний та лінгвокультурологічний аналіз ойконімного простору України авторка рецензованої праці здійснює головню на матеріалі астіонімів, наголошуючи, що їх вибір не був випадковим. «Назви міст: 1) культуроємні, «являють собою сукупність окультурених уявлень про картину світу певного соціуму: про природні об'єкти, артефакти, явища, виокремлені в ній (природі), дії та події, ментофакти й належні цим сутностям просторово-часові та якісно-кількісні виміри»; 2) репрезентують культуру назвотворення всієї України, а не тільки окремого її регіону; 3) ще не були об'єктом комплексних ономастико-лінгвокультурологічних студій» (с. 68).

Далі В. Котович зазначає, що «важливим компонентом ономастико-культурологічного розгляду назви міського поселення є окреслення, структурування та моделювання *лінгвокультурологічного портрета* астіоніма. Він дає змогу якнайповніше об'єктивувати імпліцитні соціальні та культурно-національні характеристики назви міста» (с. 70) та цитує В. Маслову, яка запропонувала лінгвокультурологічний портрет астіонімів, аналізуючи назви малих міст Вітебщини та здійснюючи портретування за схемою: *ядро, периферія (ближня і дальня)* та *інтерпретаційна* (образна) *зона*.

Лінгвокультурологічний портрет кожного з астіонімів сучасної України структурований в дослідженні В. Котович у такий спосіб: *«ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (генеза астіоніма); *дальня периферія* (характеристика етимона); *інтерпретаційна зона* (контroversійні тлумачення, народна етимологія, конотоніми, дескрипції (*дескрипція* – описова конструкція, яку зрідка вживають замість офіційної назви міста), дотична до назви енциклопедична інформація тощо) (с.70). Авторка так вмотивовує обрану нею схему лінгвокультурологічного портретування: «Білорська вчена акцентує насамперед увагу на астіонімі як на результаті когнітивної діяльності людини» (с. 71), тоді як для її праці «найактуальнішим є розгляд оніма в контексті його відповідності засадам культури назовництва кожної епохи» (с. 71).

Розгляд другого та третього розділів монографії засвідчує слушність твердження С. Вербича про те, що «походження назв поселень, або ойконімів, <> вимагає від дослідника не лише відповідної лінгвістичної кваліфікації, а й ґрунтовних знань місцевої історії та географії, адже без урахування як мовних, так і позамовних чинників постановня тієї чи тієї назви села, міста, містечка складно правильно визначити її словотвірний тип, розкрити доонімну (апелятивну) семантику, простежити становлення ойконіма від початку його виникнення до

наших днів, з'ясувати первинність чи вторинність досліджуваної назви щодо контактного топоніма тощо. Крім цього, важливо розуміти, що ойконіми, виникаючи в різні періоди історії певного регіону, відбивають у своїй формі мовні риси місцевого населення того часу, які не завжди збережені навіть у теперішньому діалектному словникові, і для їх відновлення потрібно здійснити докладний етимологічний аналіз, залучивши споріднені факти апелятивного й онімного рівня з суміжних і віддалених ареалів. Необхідно також пам'ятати, що наукове тлумачення ойконіма здебільшого відрізняється від так званої народної етимології, що часто ґрунтується на випадковому зближенні пояснюваної назви зі співзвучною загальною лексемою, яка, проте, не має жодного стосунку до твірної ойконімооснови¹.

У другому розділі «Типологія онімного коду астіоніма» В. Котович моделює лінгвокультурологічні портрети українських астіонімів-репрезентантів антропонімного індивідуального, антропонімного групового, меморіального, гідронімного, мікротопонімного, оронімного, хоронімного, ергонімного кодів. Проведений аналіз дає змогу дослідниці простежити генезу, особливості функціонування, культурно-історичну та національно-етнічну зумовленість кожної з назв міст України. Зауважимо, що астіоніми антропонімного коду – це найбільш чисельна та культуромістка група назв. Аналіз цих астіокультуронімів дав підстави авторці стверджувати, що значна частина астіонімів мотивована відомими або реконструйованими давньослов'янськими іменами-композиціями, давніми відкомпонентними іменами та «несправжніми композиціями», християнськими іменами, однак найбільше відантропонімних астіонімів утворено від відапелятивних антропонімів. Ці назви різняться своїми темпоральними та локативними параметрами, засобами та способами деривації, характером етимонів, а також демонструють багатство давнього антропонімікону та його прив'язаність до українського мовного ґрунту.

Стрижнева ознака астіокультуронімів меморіального коду, як стверджує дослідниця, – ідеологічна маркованість; гідронімного – кореляція між прозорістю / затемненістю гідроніма-етимона та назвою поселення; мікротопонімного – втілення в назві міста імені невеликого географічного об'єкта, надійно збереженого в пам'яті людини-номінатора. Оронімний, хоронімний та ергонімний коди засвідчено не-

¹ Вербич С. О. Нова праця з української ойконімії. Українська мова. 2013. № 4. С. 144. [Рец. на]: Котович В. Походження назв населених пунктів Дрогобиччини (науковій версії). Дрогобич: Посвіт, 2012. 88 с.

великою кількістю назв-реперезентантів, однак вони «демонструють національний характер, історичну та географічну зумовленість, етнічну та топографічну умотивованість» (с. 243).

Третій розділ дослідження має назву «Типологія апеллятивного коду астіоніма». У ньому авторка зосереджує увагу на аналізі назв поселень, що є реперезентантами ландшафтно-артефактного, локально-етнічного, службового та символіко-світоглядного кодів.

Декодує (розшифровує) апеллятивний код астіонімів України, дослідниця акцентує, що в таких назвах «збережено чимало мовних реліктів, які слугують ключем до пізнання специфіки менталітету людини-назвотворця» (с. 253); аналізує астіокультуроніми з питомими апеллятивами / географічними термінами в основі та поодинокі астіокультуроніми з іншомовними, зазвичай, давньогрецькими основами або компонентами, що демонструють контакти українців з іншими етносами, засвідчують здатність мови використовувати елементи інших топонімотвірних систем задля свого розвитку.

Здійснений у третьому розділі аналіз дає підстави В. Котович стверджувати, що «астіокультуроніми апеллятивного коду зберігають у своїх основах лексеми, які визначають смисловий зміст назви поселення, демонструють багату історичну, географічну світоглядну інформацію, < > експлікуючи відомості про природні особливості місцевості, про об'єкти, створені людиною, містять давній пласт лексики, рідко коли вживаний (а то й не вживаний) сьогодні, – народну географічну термінологію» (с. 310).

Характеристика астіокультуронімів, які є представниками локально-етнічного та службового кодів, засвідчує, що ойконіми нерідко зберігають етнічні, локальні, професійні ознаки поселенців. Назви міст-реперезентантів символіко-світоглядного коду теж містять у собі цікавий культурологічний елемент, позаяк добиралися у такий спосіб, щоб розповісти, чим живе і житиме місто та які в нього пріоритети (с. 312).

У четвертому розділі «Ойконімний простір України як реперезентант засадничих лінгвокультурологічних категорій», В. Котович аналізує час та простір як визначальні аспекти людської свідомості, що відображені в ойконімах і створюють глибоку та неповторну для кожного етносу мовну картину світу; досліджує астіоніми наділені сакральною символікою та зауважує, що «від найдавніших часів і до сьогодення більшість із розглянутих тут ойкокультуронімів є свідками християнських чеснот людини-номінатора, людини, яка хоче не тільки назвати заселений об'єкт, але й відобразити в назві свій духов-

ний світ» (с. 359); описує відображення категорії образності в українському ойконіміконі; розглядає астіоніми як джерело постання символів, що згодом знайшли своє втілення на гербах, емблемах, інших атрибутах населених пунктів.

Здійснене дослідження дало підстави авторці монографії висновувати про ойконімний простір України як лінгвокультурний феномен, одиниці якого слугують джерелом пізнання культури народу, його менталітету та національного характеру. Вважаємо, що розвідка Віри Василівни Котович буде корисною не тільки для дослідників української мови, а й для всіх, хто цікавиться проблемами української ойконімії.

УДК 81'42:82-1

«...Я ЗАВЖДИ ВІДЧУВАВ СЕБЕ ПОЕТОМ»

стаття-рецензія на монографію: Мойсієнко, А. (2018). *Текст як мистецька даність. Проблеми поетичної мови*. Харків : Вид-во Іванченка І. С.

Леся ГЛИВИНСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів; Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, Київ) lesia.logos@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9244-6100>

Статтю подано до редакції / The article is submitted to the editorial board: 25.10.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

У статті-рецензії здійснено критичний аналіз монографії з поетологічної проблематики. Автора книги – відомого лінгвіста і письменника – укротре цікавить естетична комунікація, її загальнофілологічний контекст – мово-, літературо-, перекладознавчий.

Три розділи своєї праці митець-дослідник присвячує питанням мовобуття. Основу вже апробованої наукової концепції становлять ідеї про світ як особливий текст, про багатомірність поетики, про динамічну сутність образу й цілісної художньої системи. У прикладному аспекті увагу вченого привертають зразки екстравагантної словесності, наприклад шахопоезія, а також творча лабораторія сильних мовних особистостей, їхні мистецькі експерименти, новаторство.

Ключові слова: текст; поетика; поетична функція; образ; художня система; стиль; жанр.

«...I HAVE ALWAYS FELT LIKE A POET»

article-review of the monograph: Moisienko, (2018). A. *Text as an artistic fact. Problems of poetic language*. Kharkiv: Ivanchenko IS Publishing House.

Lesia HLYVINSKA

PhD in Philology, associate professor; associate professor, Department of foreign languages for natural sciences faculties, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv) lesia.logos@gmail.com

The review article provides a critical analysis of Anatolii Moisiienko's monograph "Text as an artistic givenness. Problems of poetic language". The famous linguist and writer is once again interested in aesthetic communication, its general philological context – language, literary, translation studies.

The artist-researcher devotes three sections of his book to the issues of language being. The basis of the already tested scientific concept is built of the ideas about the world as a special text, about the multidimensional nature of poetics, about the dynamic essence of the image and an integral artistic system. In the applied aspect, the scientist's attention is drawn to samples of extravagant literature, such as chess poetry, as well as, in general, the creative laboratory of strong language personalities, their artistic experiments, and innovation.

The author of the reviewed monograph consistently proves the idea that the technique of poetic creation is important in the work of both the artist of the word, the scientist, and the publicist. All of them work with the facts of a language for which the poetic function is characteristic a priori. The intention for an emotional and aesthetic worldview is laid down in all styles and genres. Artistic tasks are presented to each author; however, they are implemented in different ways, in special techniques of aestheticization – as national, compositional, or linguistic – figurative specifics. The text is interesting for the scientist as a process, in the embodiment of "movement – development – modification".

The poetological approach draws attention to the fact that any segment of the textual structure is potentially significant for understanding the work as a whole, as a system. In fact, we are talking about syncretic (universal) linguopoetics.

Keywords: text; poetics; poetic function; image; artistic system; style; genre.

Мова як світ світів незмінно надихає Анатолія Мойсієнка. Рецензована книга вийшла друком у ювілейний для автора рік. А тому напевно, що її тематика є знаковою для відомого вченого і письменника. Науково-мистецьку думку вкотре закарбовано у слові, щоб унаочнити сутність натхнених розмислів і якнайприродніше втілити результати синкретичного пошуку.

Нове видання – для тих, кого цікавить естетична комунікація; чію увагу привертає поетика, її загальнофілологічний контекст – мово-, літературо-, перекладознавчий. Як і завжди, А. Мойсієнко нагадує, що поезія цінна як стан душі, і запрошує плекати творчість, якою б вона не була – художня чи наукова.

Три розділи своєї книги митець-дослідник присвячує питанням мовобуття. Основу вже апробованої наукової концепції становлять ідеї про світ як особливий текст, про багатовимірність поетики, про динамічну сутність образу і цілісної художньої системи. У прикладному аспекті увагу вченого привертають зразки екстравагантної словесності, напри-

клад шахопоезії, а також творча лабораторія сильних мовних особистостей, їхні мистецькі експерименти, новаторство.

Відкриває книгу розділ «Текст і ідіолект» (с. 4 – 96). В унісон з авторським баченням тут представлено композиційно завершені тематичні нариси. Перший із них – програмний для А. Мойсієнка – має назву «Поетика слова і тексту» (с. 5 – 12). Чи сама лише художня література претендує на емоційно-естетичне освоєння світу? Як розпізнати слово, що має установку на творчість? За яких маніфестацій реалізується креативний потенціал мови? Що робить повідомлення мистецтвом? Яким текстам притаманна поетична функція? З'ясовуючи відповіді, дослідник апелює до праць визначних філологів – В. Виноградова, В. Григор'єва, В. Жирмунського, Д. Ліхачова, Ю. Лотмана, О. Потебні, Я. Славінського, Р. Якобсона та ін. – і знаходить підтвердження своїм переконанням.

«Усі властивості поетичного твору відповідають властивостям слова» (О. Потебня). Саме тому на «долю художнього відкриття» можуть претендувати різні тексти. Техніка поетичного творення важлива в роботі й художника слова, і вченого, і публіциста... Усі вони працюють із фактами мови, для якої поетична функція характерна априорі. Водночас «той, хто не розуміється в поезії, навряд чи може стати толковим граматиком» (див.: с. 7). Варто усвідомити, що поетика всепроникна, й у світі, що є своєрідним текстом, нею наділені простір і час, добро і зло, міста і люди, а також сад, архітектура, загадки, метафори, шахові задачі тощо.

Отже, інтенцію на емоційно-естетичне світосприйняття закладено в усіх стилях і жанрах. Вона «виявляється всередині будь-якої текстової структури», і ніби «мова в мові» корелює з іншими інтенціями (с. 5). Художні завдання постають перед кожним автором, щоправда, реалізуються по-різному, в особливих прийомах естетизації – як специфіка загальнонаціональна, чи композиційна, чи мовно-образна.

У наступних своїх нарисах А. Мойсієнко аналізує конкретні ідіолекти. Віднаходить модерн у традиції та замислюється над традиціями модерну, послідовно підтверджуючи думку про текст як мистецьку даність. Поетологічний підхід скеровує увагу на те, що будь-який сегмент текстової структури є потенційно вагомим для розуміння твору як цілості, як системи. Хоч естетичне буття мови оприявнюється в різний спосіб, його органічним середовищем залишається художня словесність. Для дослідника вона й стала основним джерелом фактичного матеріалу.

Текст цікавить ученого як процес, в утіленні «руху – розвитку – видозміни». А. Мойсієнко привертає увагу до стилістичної марковано-

сті особливого типу – тієї, що співвідносна з інтенсивністю. Естетично присутні факти набувають у художньому творі множинних утілень. Вони реалізуються синкретично – у системі емоційно-інтелектуальних чинників, у версифікаційній строкатості та в площині лінгвальній – у поєднанні фонічних, лексико-семантичних, граматичних засобів (див., напр., спостереження над поетикою Яра Славутича і Миколи Бажана; с. 13 – 40). Різномірні «експресивні якості» пронизують усю художню тканину і «в суміжності, у певному схрещенні та підсиленні одної іншою загалом створюють нову, вищу якість» (с. 28). Фактично йдеться про домінуючу образність, що дістає частотних репрезентацій, і вони слугують опорними аперцепційними засобами, чинниками динамізму на композиційному й власне мовному рівнях.

Автор рецензованої книги послідовно засвідчує свою прихильність до синкретичної (універсальної) лінгвопоетики. Остання не обмежується художньою словесністю, інтерпретуючи поетичну функцію, а приділяє увагу всім сферам творчого використання мови. Дослідник нагадує відому потєбнянську формулу про те, що поезія є «способом мислення» і вона існує «не тільки там, де знамениті твори (як електрика не там лише, де гроза), а, як видно вже з її ембріональної форми, тобто слова, – скрізь, щогодинно і щохвилино, де говорять і думають» (цит за: с. 41). Для прикладу: надзвичайно широким є функціонально-дискурсивний простір власної назви. Роль поетоніма вона може відігравати в різностильових контекстах – у науковому спілкуванні, у газетній мові, у художньо-літературному житку тощо (с. 41 – 49).

«Тарас Шевченко: до проблеми новаторства» – окремий нарис (с. 56 – 65) і одна з магістральних тем у науково-мистецькому дискурсі А. Мойсієнка. Про Шевченків ідіолект захищено докторську дисертацію (1997 р.); видано монографії («Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша», 1997, 2006 (2-ге вид.); «Слово в системі Шевченкового тексту: поетика декодування», 2013); опубліковано статті (зокрема, на сторінках «Шевченківської енциклопедії» в 6 т., 2012 – 2015 – лінгвістичні етюди *Антропоморфізація, Епітет, Звукосимволізм у поезії Шевченка* та ін.). І до художньо-літературних відкриттів А. Мойсієнка епіграф може бути таким: «Співавторами – рідна мова і... Тарас Шевченко». Митець розкриває секрети натхнення: «Щораз отримую радість повертання до світу Шевченкової творчості, віднаходячи завжди щось нове, щось таке, чого, здається, не помічав раніше» (Мойсієнка, 2015, с. 342).

Чому Тарас Шевченко є «поетом для епох»? Тому що зумів залишатися не тільки сучасним для нащадків, «а й таким, щоб на кожному вит-

ку новітньої історії постати творцем цієї історії, натхненником новітніх поколінь, навіть за межами своєї нації» (с. 56). І справді, прогресивний слов'янський світ, наприклад, одразу сприйняв «Кобзар» як «живий, свіжий струмінь» у національних літературах (с. 56 – 57).

Звичайно, епохальну роль відіграв Т. Шевченко у формуванні модерної української літературної мови, у її, за словами Ю. Шевельова, «дійовому ствердженні», коли «мова наша», як писав П. Куліш, зробила «той великий крок, який робиться тільки сукупними зусиллями цілого народу протягом довгого часу» (цит. за: с. 56 – 57).

Новаторство Т. Шевченка вбачають насамперед у тому, що він фактично випередив свій час, ніби перетнув століття. І світоглядно, ідейно – в алгоритмах пізнання, і в самому характері мовотворчості, у ставленні до слова, у сприйнятті фольклорних джерел, версифікаційних традицій тощо. Жанрово-стильова палітра творчості так само оригінальна, несподівана, що своїм універсалізмом – біблійні переспіви, поеми-параболи, балади, психологічна лірика, містерійні поезії, сатиричні твори, побутові поеми... – провістила розвиток не тільки українського, а й світового письменства.

Величне споглядають на відстані. І Шевченкове слово, яке залишається поза часом, завжди матиме гідних поціновувачів та спонукатиме до нових прочитань.

Самобутній сонетарій Емми Андіївської – ще одне джерело натхнення для поета і вченого. Невтомний експериментатор, А. Мойсієнко ніби вивіряє життєздатність авторських рішень літераторки. Чи має сенс асоціативне римування, якщо йдеться про суворо канонічну віршову форму? Митець-дослідник не вагається з відповіддю: «Тут усе визначає майстерність. Авторська індивідуальність» (с. 77). І якщо сюрреалістична стихійність заступає витриману логіку, то це варто сприймати як стиль. Тим більше, коли сам проймаєшся почуттями, співпереживаєш і волієш долучитися до співтворчості. Унікальність не претендує на легку адаптацію, але від реципієнта очікує активності.

Е. Андіївська «розраховує на культурницький досвід свого читача, ненав'язливо пропонуючи цікаве і вдумливе спілкування» (с. 80). *Найбільший вилов – хто на слово ловить...* І поетеса культивує слово вишукане, утаємничене, «любовно добуते з глибин людської пам'яті, людського досвіду, уважливо й плекально перебране по намистині» (с. 80). Як йдеться саме про те, що треба, то в народі кажуть «вцот». Наприклад, на Чернігівщині, звідки А. Мойсієнко, а можливо, і на Донеччині, де батьківщина Е. Андіївської.

Імпульсивна поетика від авторки «Вігільї» і «Натюрмортів» сучасна, злободенна, «саме вцот», – переконаний А. Мойсієнко. До того ж

завжди в його пам'яті порада сільського вчителя німецької мови: «Треба писати так, як ще ніхто не писав» (Мойсієнко, 2015, с. 348). Для Е. Андієвської це природно.

І надалі А. Мойсієнко коментує своїх улюблених авторів, для яких поезія вартісна як світопочування, спосіб мислення, а слово є «*вітчизною душі*», найсокровеннішим з набутків. (Див. нариси про Олександра Олеся, Остапа Лапського, Володимира Затулівітра, Миколу Мірошниченка; с. 66 – 76, 85 – 96).

Другий розділ рецензованої книги має назву «*Поетика жанрострофи. Візуальна поезія*» (с. 97 – 146). Ідеться про творчість «нешоденну», нову і свіжу, пов'язану, зокрема, із пошуками конструктивістського характеру. (А втім, для А. Мойсієнка вся поезія нешоденна, якщо вона справжня; пор.: Мойсієнко, 2015, с. 343).

Дослідник пропонує екскурс у теорію вишуканих версифікацій. Тріолет, ронделевий вірш, вінок сонетів (див.: с. 98 – 117). Тут звук – смисл – ритм мають являти органічну цілісність, а повернення до вже сказаного має бути природним, семантично вмотивованим. Гранично змістовні тріолетові мініатюри належать перу Володимира Морданя. У жанрі ронделя, рідкісному не тільки в українській літературі, системно працює Микола Боровко. І сонет продовжує надихати – на створення корони корон, панторими, комп'ютерної енциклопедії вінка сонетів... (Рік свого ювілею, 2018-й, А. Мойсієнко також прикрасив вічно молодого поезією, опублікувавши книгу сонетів «Синьоліт ліхтарів синьоїрій»). Художники слова схильні до зміни канону. Та це закономірно, оскільки «правдивий митець не повинен бути рабом форми» (с. 113).

Звернімо увагу на ще деякі програмні теми в лінгвопоестологічній концепції А. Мойсієнка.

Раковий вірш як органічна з'ява, а не штучне конструювання (с. 118 – 124). У назві цього нарису фактично відбито алгоритм подальших умовиводів. Вони – на захист паліндромної поезії. Між тим її статус багато в чому залежить від сумлінності самих авторів. Паліндром – серйозне мовно-літературне явище зі своїми логіко-смысловими і формально-образними атрибутами. І воно (чи будь-яка справжня творчість) висуває надзавдання, що диктують особливий хист – «надто яскраву змістовність майстерності» (див.: с. 121) – і максимальну відповідальність. Саме ці настанови об'єднали свого часу київських і львівських літераторів у групі «Геракліт» (Голінні Ентузіаста РАКа ЛІТерального). А. Мойсієнко став одним із її засновників.

Паліндроми належать до гармонійних, а не деструктивних поетичних форм. Зрештою, «просто немає жодних підстав будь-яку фразу,

текст, які прочитуються однаково зліва направо і справа наліво, вважати літературним твором» (с. 120). Рак літеральний є вдячним знаряддям для того, хто бажає уславити свою мову, увиразнюючи її потенціал. «Співаторство рідної мови – головна запорука того, що феномен паліндрома не випадкове, не тимчасове явище» (с. 121). І це, звичайно, найпереконливіший аргумент.

У світі візуальної поезії (с. 125 – 137). Цей нарис містить багато ілюстрацій, адже йдеться про мистецтво поезографіки. В українській культурі воно динамічно розвивалося в період бароко (XVII – XVIII ст.) і в епоху модернізму (поч. XX ст.), а з кін. XX ст. переживає новий якісний етап. У 1990-х рр. засновано групу «Геракліт», створено НіМБ Зорослова (Наукове і мистецьке братство зорослова), започатковано альманах «Зрима рима».

Доробок українських поетів-візуалістів «характеризується багатством тематичним і жанровим, пошуками нових, оригінальних форм вираження в слові, у графіці слова і літери, тексту, в малюнку» (с. 126). Є вірші-силуети, -лабіринти, -квадрати, -кола, -ребуси... В арсеналі зорословів – цифри, ноги, шахова атрибутика. Привертає увагу колажне поезомистецтво. А. Мойсієнко знайомить із творчістю Віктора Женченка, Яра Балана, Івана Іова, Миколи Луговика, Миколи Мірошниченка та ін.

Поетика шахової задачі. Шахопоезія (с. 138 – 146). І знову автор переконує своїх читачів у тому, що інтенцію на емоційно-естетичне сприйняття закладено в будь-якому явищі. Кожне здатне претендувати на художнє відкриття. Мистецька функція освітлює всі виміри духовного і матеріального. Багато спільного можна виявити, наприклад, у техніці художника слова, майстра пензля і... шахового композитора. Динамізм творення і пізнання являє «блаженну суть роботи». Маєстро-автор «ставити собі єдині у своєму роді правила і перепони, переборення яких і дає чудотворний поштовх до оживлення всього твору» (цит. з В. Набокова: с. 138).

У шаховій грі, як і в письменстві, найпривабливіше – динаміка, живий процес, діалектична єдність несподіваного. Навіть руйнування стає втіленням краси, а жертвовність уособлює безсмертя. «Я малюю свої квіти!» – зізнається український шахіст Михайло Зинар (див.: с. 141). І напевно, вірить, що вони будуть поціновані таким же «поетом у душі» (цит. з С. Ковалевської: с. 140).

А. Мойсієнко презентує власний винахід – шахопоезію. Вона є синтезом мистецтв – поетичного слова і шахової композиції. У структурі таких текстів елементи вербальної і задачної творчості можуть подава-

тися окремо – як самодостатні в логіко-смысловій площині. Водночас «синтез шахопоетичної ідеї розширює пізнавані горизонти художнього образу, образної картини світу, відбитої у конкретному творі» (с. 143). Словесна тканина, помережена шаховою атрибутикою, – інший різновид синкретичного тексту. Про абсолютний паралелізм словесних і шахових асоціацій, звичайно, не йдеться, але автор підказує читачеві суголосні смисли. Хай вони прокладають шлях до красивої перемоги!

В аналітичних роздумах А. Мойсієнка незмінно проступає мистецька настроєвість. «...Я завжди відчував себе поетом», – коментує автор (Мойсієнка, 2015, с. 343). І в роботі перекладознавчій також – більше поетом, аніж професором. У сфері перекладу «природно зі мною і традиція, і модерн, де з чернігівськими садами так само природно сусідують сади Білорусі і Відня» (Мойсієнка, 2015, с. 338). Назва завершального розділу в рецензованій монографії – *«З перекладознавчої царини»* (с. 147 – 206).

Одразу – про Шевченка. «Кобзар» зазвучав різними слов'янськими мовами ще за життя його автора. Послідовно відбувався «перехід до якісно нового осмислення індивідуальної творчості», що сприяло «збереженню стилістики оригіналу, певній стилістичній одності інтерпретованих текстів» (с. 149 – 150). А. Мойсієнка аналізує деякі перекладацькі рішення, відзначає їх пошуковий характер і відродно констатує, що «Шевченкове слово отримало належну прописку у слов'янському світі» (с. 155).

Показовий досвід іншомовного освоєння вітчизняної мистецької спадщини репрезентувала свого часу Анна Ахматова, органічно відтворивши образну динаміку і ритміко-інтонаційний малюнок текстів Івана Франка (про це: с. 157 – 162). У практиці українських перекладачів А. Мойсієнка цікавлять якісні, автентичні інтерпретації сонета. Йдеться, зокрема, про антологію «Світовий сонет» та її упорядника Дмитра Павличка (с. 163 – 167). Науково-художню оцінку дістають також перекладацькі версії творів Адама Міцкевича і Райнер-Марії Рільке (див.: с. 168 – 193). А. Мойсієнка долучається «до нелегкої і відповідальної місії драгоманства» (с. 176), пропонуючи й власні інтерпретації оригінальних текстів.

Прикметно, що рецензована книга завершується етюдом про дослідника-митця. Ніл Гілевич – білоруський фольклорист, а водночас поет, чий «святковий і старожитний дух» (с. 206) спонукає до співтворчості (зокрема перекладацької). І як висновок – покаже твердження: «...кращий спосіб оцінити вченого – це за його природним намаганням і вмінням при здійсненні досліді шукати простий розв'язок» (див.: с. 204).

Оригінальність наукової думки А. Мойсієнка – у широті й простоті. Його тексти не обтяжені модерною термінологією, позаяк учений має що сказати філологічній спільноті. Він пише про те, чим зацікавлений по-справжньому.

Автор монографії «Текст як мистецька даність. Проблеми поетичної мови» актуально й неупереджено розмірковує про естетику слова. Художнє чи нехудожнє, воно маніфестує свою поетичність на різних рівнях текстової структури – власне композиційному, логіко-смысловому, жанрово-строфічному.

І як дослідник, і як митець Анатолій Мойсієнко запрошує пізнавати поетичність слова. У ній – філософія світу.

*В цім тліннім світі радість я зачав
Й нарід її одним нетлінним словом...
Моя любов – начало всіх начал,
Поезіє, моя любове...*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Мойсієнко, А. (2015). *Філологічні студії: поетика, лінгвістика, літературознавство, літературна критика, перекладознавство, інтерв'ю, публіцистика*. Київ ; Умань : Жовтий О. О.

REFERENCES

Moisiienko, A. (2015). *Filolohichni studii: poetyka, linhvistyka, literaturoznavstvo, literaturna krytyka, perekladoznavstvo, intervii, publitsystyka [Philological studies: poetics, linguistics, literary criticism, translation studies, interviews, journalism.]*. Kyiv ; Uman : Zhovtyi O. O.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 222-226.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.217113>

УДК 81(477)(092)Романченко

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: РОМАНЧЕНКО А.
ЕЛІТАРНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ У ПРОСТОРІ НАУКОВОГО
ДИСКУРСУ: КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ. Монографія, Одеса,
2019, 541 с.**

Олена КУЛЬБАБСЬКА,

доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці (Україна) olena.k@i.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-1858-9269>

Research ID: C-2287-2017 <https://publons.com/researcher/2154867/olena-valentinivna-kulbabska/>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board: 15.10.2020.

Статтю опубліковано / The article is published: 22.02.2021.

**REVIEW OF MONOGRAPH: ROMANCHENKO A. ELITIST
LINGUISTIC PERSONALITY IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE
SPACE: COMMUNICATIVE ASPECTS Monograph, Odesa, 2019,
541 p.**

Olena KULBABSKA,

Doctor of Sciences in Philology, Professor of Department of Modern Ukrainian language of Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University (Ukraine) olena.k@i.ua

In the monograph the comprehensive analysis of the communicative specificity of the elitist linguistic personality (ELP) in the scientific discourse focusing on a wide range of its presentation originality. It clarifies the dimensions of the elitist linguistic personality objectifications in various aspects (psychological, social, philosophical, cultural ones), explains the ELP concept essence, substantiates the criteria of its isolation basing on the typical features inherent for the high speech culture mediums, which is respectively tested on the famous personalities' media, epistolary, artistic, diary discourses, and the famous Ukrainian linguists' communicative explications material.

Keywords: *communicative strategy; communicative tactics; elitist linguistic personality; linguistic personality structural organization; linguo-individualization; scientific-linguistic discourse; verbal.*

Дослідницькі пріоритети сучасної лінгвістики ґрунтуються на *антропоцентричній домінанті*, а тому акцент у мовознавчих студіях змістився із системоцентричної на когнітивну й комунікативно-функційну проблематику. І хоча кожен із зазначених напрямів має чітко окреслений об'єкт і предмет вивчення, однак те спільне, що їх об'єднало, – це принципи, серед яких безсумнівно першість отримав антропоцентричний. У такий спосіб новітня дослідницька парадигма актуалізувала потребу всебічного аналізу мовної особистості, яка спрямовує свої світоглядно-пізнавальні, історико-культурні, філологічні знання, наукові ідеї на креативні проєкти для розвитку української науки, культури, освіти.

Кореляція самобутнього, новаторського й типового, традиційного в творчих манерах відомих українських мовознавців – Юрія Карпенка, Світлани Єрмоленко, Павла Гриценка, Олександра Бондаря, уможливило віднайдення й дефінування специфічних рис мовотворчості кожного з них, що доводить авторка монографічного дослідження Алла Романченко. Науковий дискурс представників Одеської та Київської лінгвістичних шкіл характеризується високою ментально-пізнавальною та ціннісно-образною концептосферами; є відчуття, ніби найменший порух думки чи смисл у їхніх наукових констатаціях завжди шукає образне обличчя живої мови чи прецедентного художньо-публіцистичного тексту.

Надзвичайно цікавим і обґрунтованим є вибір *фактичної бази дослідження* – різножанрові тексти й дискурси (усні та писемні) обраних непересічних учених, що охоплюють монографії, статті, автореферати, рецензії, відгуки, радіопередачі, відкриті лекції, виступи, поширені в інтернет-мережі.

Отож поява монографії А. П. Романченко – на часі й зумовлена необхідністю вивчення елітарної мовної особистості як носія високої мовленнєвої і передусім – національної, українськоцентричної культури, що на сучасному етапі розвитку національної свідомості, укорінення фундаментальних ціннісних пріоритетів громадянського суспільства набуває неабиякого значення й ваги.

Актуальність рецензованої праці увиразнює те, що в українському мовознавстві дотепер не представлений комплексний аналіз комунікативної специфіки елітарних мовних особистостей у спектрі їхньої презентаційної оригінальності, виявлення специфіки мовної та концеп-

туальної картин світу. До того ж ґрунтовного розпрацювання потребує один із надважливих лінгвоперсоналогічних напрямів, запропонованих авторкою, – *лінгвоелітології*, скерованої на реконструкцію комунікативної особистості в усьому обширі її виявів, визначення критеріїв і чинників сформованості елітарної мовної особистості, опис лінгвоіндивідуалізацій, виявлення й подальше установалення типології комунікативних стратегій в українському науковолінгвістичному дискурсі. За визначенням дослідниці, «Лінгвоелітологія, корелюючи із соціально-філософською концепцією «теорії еліт», може охопити проблеми елітарності мовленнєвої культури не тільки політичної, розроблюваної в елітознавстві, а й художньої, конфесійної, епістолярної та інших елітарних мовних особистостей (ЕМО)» (с. 103).

Задекларована у вступі *мета* – «з'ясувати комплекс виявів комунікативної специфіки елітарної мовної особистості у просторі наукового дискурсу» (с. 12) – визначила логіку структурування емпіричного матеріалу, зокрема вступної частини, п'яти розділів, загальних висновків, списків наукової (699 позицій) та довідкової (20 позицій) літератури, використаних джерел (145 позицій). В основній частині монографії наведено 4 таблиці, 5 діаграм і 1 гістограму (сс. 71, 87, 90, 98, 215; 232, 233, 234), що вдало унаочнюють результати наукового аналізу.

Розділ 1 «**Теорія мовної особистості в сучасній науковій парадигмі**» (сс. 24–105) присвячено різновекторному визначенню поняття «особистість» з опертям на суміжні науки – психологію, соціологію, філософію, культурологію та лінгвоперсоналогію. Авторський підхід є цілком мотивованим, оскільки дав змогу випрацювати й обґрунтувати узагальнений алгоритм реконструкції елітарної мовної особистості українського вченого-лінгвіста (с. 456) у вимірах персоналогічних інтерпретацій. З огляду на авторську концепцію, *елітарна мовна особистість* – «інтелектуально обдарована людина, що яскраво репрезентує себе в усному і писемному мовленні, досконало володіє всім комплексом мовних, комунікативних, моральних та етичних норм» (с. 130).

У розділі 2 «**Елітарна мовна особистість у різнорівневих дискурсах**» Алла Романченко апробувала власну дефініцію «сформованість і / чи несформованість мовної особистості», що відкриває перспективу широкого обговорення задекларованої проблеми в наукових колах. Із цією метою проведено психолінгвістичний експеримент на вільні словесні асоціації до концепту «елітарність» і встановлено достатньо повний перелік критеріїв окреслення змістового наповнення засадничого поняття «елітарна мовна особистість» (з-поміж них ортологічні, жанрові, риторичні, комунікативні, аксіологічні, етичні критерії). Прикметно,

що студіювання мовної особистості оперте на різнопланові дискурси – медійний, художній, епістолярний, щоденниковий (с. 131–159).

Заслуговує поцінування розділ 3 **«Науковий дискурс як простір реалізації елітарної мовної особистості»**, що ґрунтується на дедуктивному методі «від загального до часткового». Серед ключових моментів аналізу виокремимо три, що мають теоретично-прикладне значення: статус елітарної особистості в науковому дискурсі загалом і елітарної мовленнєвої особистості лінгвіста зокрема; лінгвальні параметри наукового дискурсу (до них авторка уналежнює категорії аргументативності, адресантності, інтертекстуальності, інтердискурсивності).

Цікавим, без сумніву, є розділ 4 **«Лінгвоіндивідуалізації елітарної мовної особистості вченого»**, у якому окреслено особистісні маркери елітарного науковця, його комунікативне портретування на вербально-семантичному й лінгвокогнітивному ярусах, зокрема встановлено репертуар засобів авторської модальності (*на синтаксичному рівні* – вставні та вставлені конструкції, інтеррогативні маркери, окличні речення, незакінчені та перервані комунікати, парцельовані конструкції; *на лінгвокогнітивному* – метафори, епітетні структури, фраземи).

Ґрунтовним є 5 розділ монографії **«Стратегії й тактики елітарної особистості вченого-лінгвіста в науковому дискурсі»**. Дослідниця зосередила пильну увагу на кваліфікації 7 комунікативних стратегій: на аргументативній, самопрезентативній, соціативно-інфлюктивній, мовно-патріотичній, естетичній, стратегіях критики, хеджингу, що корелюють із глибинними аспектами неповторного бачення та розуміння світу особистостями, тобто ідіостілями та ідіолектами українських науковців. Запропонований у книзі алгоритм особистісної реконструкції через умотивоване використання стратегій і тактик у процесі мовленнєвої діяльності вможлиблює його транспозицію і в інші дискурсивні сегменти, що, на нашу думку, уяскравлює загальний здобуток авторки.

Переконливим і об'єктивним є розділ монографії **«Загальні висновки»**, у яких лаконічно репрезентовано найважливіші результати авторських спостережень у царині теорії й практичного аналізу важливих аспектів сучасної лінгвоперсонології.

Наукова новизна монографічного дослідження А. П. Романченко полягає в тому, що в ньому вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено елітарну мовну особистість ученого-лінгвіста, встановлено домінування україноцентричного світогляду, обґрунтовано поняття *елітарна мовна особистість*, визначено критерії її виокремлення, виявлено специфіку лінгвоіндивідуалізацій елітарної мовної особистості

вченого-мовознавця, встановлено й схарактеризовано комплекс комунікативних стратегій і тактик у межах науковолінгвістичного дискурсу.

Безперечною є *теоретична цінність* виконаного дослідження, що не лише поглиблює основи теорії лінгвоперсонології, а й обґрунтовує новий напрям у сучасному мовознавстві – лінгвоелітологію, апробовує новий методологічний інструментарій. У цьому вбачаємо *перспективу* подальших студій, присвячених дослідженню комунікативного таланту фахівців певної сфери інтелектуального знання.

Переконані: монографія цікава не лише науковцям і викладачам закладів вищої освіти, а й студентам другого й третього освітніх рівнів, які цікавляться проблемами лінгвоперсонології, комунікативної лінгвістики, прагматикою мовленнєвого спілкування, теорією наукового дискурсу.

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnocultural dimension, Drohobych, Posvit, 2021, pp. 227-230.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2021.213394>

УДК 821.161.2.09(092)+821.162.1.09(092)

THE WORD ABOUT PERSONAL MYTH OF IVAN FRANKO, ANDZHEJ KTSIUK AND BRUNO SHULTS (review of a monograph: Durkalevych, V.V. (2015). *In Searching for Narrative Identity: Personal Myth in the works of Ivan Franko, Andzhej Ktsiuk and Bruno Shults*. Drohobych: Kolo)

Halina SABAT

Doctor of Philology, Professor of the Department of Romance Philology and Comparative Studies, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych).

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5057-58-14>

Research ID: AAD-19-51-2019 <http://www.researcherid.com/rid/AAD-19-51-2019>

Статтю подано до редколегії/The article is submitted to the editorial board: 05.10.2020.

Статтю опубліковано/The article is published: 22.02.2021.

СЛОВО ПРО ІНДИВІДУАЛЬНИЙ МІФ ІВАНА ФРАНКА, АНДЖЕЯ ХЦЮКА І БРУНО ШУЛЬЦА (рецензія на монографію: Дуркалевич, В.В. (2015). *У пошуках нарративної ідентичності : індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца*. Дрогобич : Коло)

Галина САБАТ

доктор філологічних наук, професор кафедри романської філології та компаративістики, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)

У рецензії наголошено, що світ Франкового слова – невичерпне джерело для розмаїтих інтерпретаційних наближень і що важливу роль у процесі актуалізації інтерпретаційного потенціалу Франкової спадщини відіграє її багатоаспектна контекстуалізація. Показано, що В. Дуркалевич вдалося знайти власний інтерпретаційний підхід до творів Івана Франка, Бруно Шульца й Анджея Хцюка: вибудовано оригінальний інтердисциплінарний дискурс, у якому головну роль відведено таким поняттям, як нарративна ідентичність, індивідуальний міф

і культурна пам'ять, що допомагають виявити й проаналізувати спільні для творчості усіх трьох авторів механізми сенсотворення. Стверджено, що до проблеми символічної біографії, як і до концепції індивідуального міфу, зверталися Г. Грабович, О. Забужко, Т. Мейзерська, Я. Поліщук, Л. Демидюк, Т. Жовновська; опрацьовано також поняття символічної чи культурної біографії у проекції на творчий доробок Івана Франка; досліджено твори Бруно Шульца й Анджея Хцюка, зокрема й у компаративному аспекті.

У рецензії запрезентовано структуру монографії та основний зміст її розділів. Показано, що у вступі обґрунтовано потребу досліджень такого типу, зазначено їхнє теоретичне підґрунтя й загальнотеоретичну значущість, пов'язану з певними робочими формулами, які перетворюють теорію на реально чинний інструмент рецензії. Засвідчено, що всі розділи рецензованої монографії – це багатоаспектне інтерпретаційне наближення до творчості Івана Франка, Бруно Шульца та Анджея Хцюка. Дослідниця акцентує увагу на специфіці конституювання індивідуального міфу в їхніх текстах і доводить, що вагомую роль у їх (міфів) прочитанні відіграють філософія слова і літературна герменевтика, авторська рефлексія й саморефлексія у вигляді виразно артикульованого метадискурсу. Наголошено, що розрізнені на перший погляд розділи праці цілісно гармонують. Константовано, що рецензована праця поглиблює проблему індивідуального міфу передусім із філософських позицій і підтверджено слушність обстоюваної в ній думки, що хронотопний аналіз має межю застосування й наслідки його застосування необхідно перевіряти та поглиблювати іншими методиками.

First of all I note the encouraging fact that Laboratory of Ivan Franko and Slavic Studies of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University constantly directs young scientists to study Ivan Franko's life and work as a social and cultural phenomenon in his universality. The new facts are introduced in scientific use, the literary, philosophical and historiosophical heritage of great writer is promoted in a new way. This fact is confirmed by a number of issues «Ivan Franko's Studies» and specifically the reviewed monograph of Victoria Durkalevych – the researcher of Ivan Franko's Laboratory.

Ivan Franko's creative heritage is as unique phenomenon as whole-Ukrainian one. We can't speak about Andzhej Ktsiuk and Bruno Shults in the same way despite the fact that all of them deal with the Ukrainian topos. It is evidenced by Ivan Franko's small prose, specifically by such autobiographical texts as «Small Myron», «Mykytych's oak», «My crime», «Hryt's School Lesson», «The Pencil», «Father humorist» and others. They contain extremely intellectualized spirit of native land, escaped from folklore «decanters» and celebrates the freedom in a new way reasonably and uninhibited.

Viktoriya Durkalevych's monograph «In Searching for Narrative Identity: Personal Myth in the works of Ivan Franko, Andzhej Ktsiuk and Bruno

Shults» – doesn't forget about this nerve of Ivan Franko's artistic thinking, especially in the second chapter.

The world of Ivan Franko's word still remains as inexhaustible source for various interpretational approximations. Properly selected theories and concepts allow to open new facets of Franko as an artist. The multifaceted contextualization plays an important role in the process of updating interpretative potential of Franko's heritage.

It is specifically spoken about the possibility of chronotope research problems, more precisely – about Drohobych text and its correlation in the works of Ivan Franko and other artists, for whom Drohobych plays the role of significant topos. The author however goes beyond this problematic and offers to research the works of Ivan Franko, Andzhej Ktsiuk and Bruno Shults through the prism of personal myth.

Many native scholars have been studied the problem of symbolic biography as well as the concept of personal myth. Regarding to this we can name some of them: «The Poet as a Mythmaker: A Study of Symbolic Meaning in Taras Shevchenko's works» by George Grabowicz, «*Shevchenko's Myth of Ukraine*» by Oksana Zabuzhko, «*Problems of Individual Mythologies: Shevchenko's Mythmaking*» by Tetyana Meyzerska, «*The Mythological Horizon of the Ukrainian Modernism*» by Yaroslav Polishchuk, «*Mythological paradigm of Nickolay Vorobyov's poetries*» by Demydiuk Liliya, «*The Discourse on Oneirical and Mythological Aspects of Valeriy Shevchuk's Prose*» by Tetyana Zhovnovskaya.

The concepts of symbolic and cultural biography in the projection on Ivan Franko's works are also analyzed. In this context it is necessary to mention such important researches as: «*Texts and Masks*» by George Grabovych and «*Franko is/not the 'Stonecutter'*» by Tamara Hundorova. The works of Andzhej Ktsiuk and Bruno Shults have found their researchers. Among them are «*Bruno Shults the Great Inhabitant of Drohobych*» by Roman Mnych, in which «comparative parallels» of Bruno Shults and Ivan Franko's works are represented, and monograph «*Ethnocultural Discourse and Literature of the Polish-Ukrainian Boundary of the XX Century*» by Oleksiy Sukhomlynov.

Reviewed monograph indicates that Victoria Durkalevych has found her own interpretative approach to literary creations of Ivan Franko, Bruno Shults and Andzhej Ktsiuk. Based on the number of current research in the sphere of literary and cultural studies, sociology the author builds an original interdisciplinary discourse, where the main role is given to such concepts as narrative identity, personal myth and cultural memory. Operation by these categories allows the researcher to identify and analyze common to all works of three authors mechanism of meaning production.

Monograph consists of an introduction, three chapters and conclusions. In introduction «From the story about the life to the life as story» Victoria Durkalevych justifies the need for the appearance of this type of study, refers to the theoretical basis associated with the research of current problems.

Historical discourse of the analyzed problem arises in sufficient semantic completeness and analytic personal micro-portraits; this segment of research has the general theoretic weight and significance. It is not connected with one or other definitions according to principle: narrative identity, self-narration, autobiographical memory, personal myth, which may be varied to infinity but concerned with certain formulas that convert theory into real effective tool of reception. From the first chapter the multidimensional interpretative approach to literary creation of Ivan Franko, Bruno Shults and Andzhej Ktsiuk has began. In the chapter «Self-narration and therapy: the mythologization of autobiographical discourse in Ivan Franko's creation» the author focuses on the specifics of the emergence and constitution of the individual myth in several Franco's texts. The reconstruction of personal myth is based on the Ivan Franko's understanding of literary communication and model of autobiographical prose. The next chapters of monograph has written in the same way, and they deal with formulating and solving the problem of narrative identity in Bruno Schults and Andzhej Ktsiuk's creation. The great role in the interpretation of personal myth by the author of «Cinnamon Shops» and «Sanatorium Under the Sign of the Hourglass» the philosophy of the word and literary hermeneutics are also played. (the researcher clearly shows this in in chapter «Self-narration and catastrophe: the deconstruction of personal myth in Bruno Schulz's prose») In turn, in the constructing of narrative about «Great Kingdom of Balak» (chapter «Self-narration and responsibility: the semiotization of memory in Andzhej Ktsiuk's dilogy») the great modeling role belongs to the author's reflection and self-reflection which has a form of clear meta-discourse articulation. So, it can be state that reviewed work deepens the problem of personal myth primarily with philosophical positions. It's important that mentioned chapters, which at first sight look like apart, are in holistic harmony.

The book enriches primarily the study about Ivan Franko as a science, shows the creation of Ivan Franko in new interpretative context. The author is quite right that chronotypical analysis (the Drohobych text) has its limit of using and it is necessary to review the effects of the use and deepen by the other methods. It seems that there is the most significant achievement of Victoria Durkalevych and her book in this self-consciousness limit. So, it is a certain step towards understanding the prose works of Ivan Franko, on the way that will really lead us to the truth.

ЗМІСТ

Білоусенко Петро ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ ДЕРИВАТИВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НОМЕНИ ЖИВОЇ ПРИРОДИ)	4
Грещук Василь, Грещук Валентина ГУЦУЛЬСЬКА МОВНА КАРТИНА СВІТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ	22
Калько Ріта ЗНАК ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЕТНОСУ	33
Кобиринка Галина. СУЧАСНІ АКЦЕНТНІ ТИПИ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЯК РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ АКЦЕНТНИХ ПАРАДИГМ	42
Огар Анна МОВНИЙ ОБРАЗ ЗЕМЛІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ-ПАНОРАМИ М. МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ»)	53
Осецький Йосип ОЗНАКИ ТВОРЕННЯ ПРАУКРАЇНСЬКИМ ЕТНОСОМ ХОРОНІМІВ КАРПАТИ, БЕСАРАБІЯ, БУКОВИНА, ГАЛИЧИНА, ГУЦУЛЬЩИНА В ІНДОСВРОПЕЙСЬКУ МОВНУ ЕПОХУ	63
Федурко Марія, Федурко Оксана ІНТЕР'ЕКТИВИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПОЕТА ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО: СКЛАД, СЕМАНТИКА, ФУНКЦІОНУВАННЯ	74
Галина Філь, Ірина Патен. ФРАЗЕОЛОГЕМА-ЕНТОМОНІМ У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	88
Яремко Ярослав, Лужецька Наталія КОНЦЕПТ <i>НАЦІЯ</i> КРИЗЬ ІСТОРИЧНУ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ	98
Кравченко-Дзондза Олена. МОВНИЙ АСПЕКТ ІДЮСТИЛЮ ВІКТОРА ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА	112
Петрів Оксана КОНЦЕПТ «СВОБОДА» ТА ЙОГО КОНОТАЦІЇ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ Г.СКОВОРОДИ	122
Сирко Ірина ДО ПИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ВПЛИВІВ НА ПОЕТИЧНУ ТВОРЧИСТЬ ВАСИЛЯ СТУСА	132
Стецьк Марія ХУДОЖНЯ ТВОРЧИСТЬ О. КИРИЛА СЕЛЕЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТА ЕСТЕТИЧНИХ ПОШУКІВ І МОВНО-МЕНТАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	141
Чобанюк Марія ТВОРЧИСТЬ ШЕВЧЕНКА: ФІЛОСОФІЯ ЧИ ЛІТЕРАТУРА	152
Шатілова Наталія. ФОРМУЛИ ЕТИКЕТУ ЯК МАРКЕРИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ БУКОВИНЦІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ С. ВОРОБКЕВИЧА	159
Щепанська Христина РОЛЬ СЛОВЕСНОГО ОБРАЗУ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ТА ХУДОЖНЬО-ПОЕТИЧНОЇ КАРТИН СВІТУ	169
Яворська Оксана АНТИУРБАНІСТИЧНИЙ ТОПОС ДРОГОБИЧА У РОМАНІ СТАНІСЛАВА МЮЛЛЕРА «ГЕНРИК ФЛІС»	179

Лужецька Леся КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	188
Луців Світлана РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В НАВЧАННІ УЧНІВ КАЛІГРАФІЧНОГО ПИСЬМА	197
Гірняк Світлана АСТІОНІМИ УКРАЇНИ: ОНОМАСТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ (стаття-рецензія на монографію: Котович, В.В. (2020). <i>Ойконімія України як лінгвокультурний феномен</i>)	205
Глівінська Леся. «...Я ЗАВЖДИ ВІДЧУВАВ СЕБЕ ПОЕТОМ» (стаття-рецензія на монографію: Мойсієнко, А. (2018). <i>Текст як мистецька даність. Проблеми поетичної мови</i>)	213
Кульбабська Олена. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: РОМАНЧЕНКО А. ЕЛІТАРНА МОВНА ОСОБИСТІСТЬ У ПРОСТОРИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ: КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ. Монографія, Одеса, 2019, 541 с.	222
Сабат Галина. СЛОВО ПРО ІНДИВІДУАЛЬНИЙ МІФ ІВАНА ФРАНКА, АНДЖЕЯ ХЦЮКА І БРУНО ШУЛЬЦА (стаття-рецензія на монографію: Дуркалевич, В.В. (2015). <i>У пошуках наративної ідентичності: індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца</i>)	227

CONTENT

Bilousenko Petro. FORMATION OF LEXICO-WORD-FORMING TYPES OF NULSUFFIXAL DERIVATIVES IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (NAMES OF LIVING NATURE).....	4
Greshchuk Vasyl, Greshchuk Valentyna. HUTSUL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF UKRAINIAN ART LANGUAGE ...	22
Kalko Rita. SIGN AS A UNIVERSAL TOOL OF ETHNOS’ LINGUISTIC IDENTITY.....	33
Kobyrynka Galina. MODERN ACCENT TYPES OF QUALITATIVE ADJECTIVES IN UKRAINIAN DIALECTS AS REFLEXES OF PROTO-SLAVIC ACCENT PARADIGMS	42
Ohar Anna. VERBALIZATION OF THE CONCEPT <i>LAND</i> IN POETIC DISCOURSE SECOND HALF OF XX CENTURY	53
Ossetsky Yosyp. SIGNS OF CREATION BY THE PRO-UKRAINIAN ETHNOS OF THE CHORONYMS KARPATY, BESSARABIA, BUKOVINA, HALICHINA, HUTSULSCHINA IN THE INDO-EUROPEAN LANGUAGE AGE	63
Fedurko Mariia, Fedurko Oksana. INTERACTIONS IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF THE POET PETRO KARMANSKY: STRUCTURE, SEMANTICS, FUNCTIONING	74
Galina Fil, Iryna Paten. PHRASEOLOGEM-ENTOMONYM IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF EAST SLAVIC LANGUAGES: LINGUOCULTURAL ASPECT	88
Yaremko Yaroslav, Luzhetska Natalia. CONCEPT <i>NATION</i> IN HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN POLITICAL THOUGHT	98
Olena Kravchenko-Dzondza. LANGUAGE ASPECT OF VICTOR PETROV-DOMONTOVYCH’S IDIOSTYLE	112
Petriv Oksana. THE CONCEPT OF “FREEDOM” AND ITS CONNOTIONS IN THE COGNITIVE-SEMANTIC FIELD IN THE LIFE AND WORK OF HRYHORII SKOVORODA	122
Syrko Iryna. TO THE QUESTION OF LITERARY INFLUENCES ON VASYL’ STUS’ POETIC CREATIVITY	132
Stetsyk Mariia. ARTISTIC CREATIVITY OF FATHER KYRYLO SELETSKYI IN THE CONTEXT OF SPIRITUAL-EDUCATIONAL AND AESTHETIC SEARCHES AND LINGUO-MENTAL CHALLENGES.....	141
Chobayuk Mariia. SHEVCHENKO CREATIVITY: PHILOSOPHY OR LITERATURE.....	152
Nataliya Shatilova. ETIQUETTE FORMULAS AS MARKERS OF BUKOVINIANS’ LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD IN THE ARTISTIC TEXTS OF S. VOROBKEVYCH.....	159
Shchepanska Khrystyna. THE ROLE OF THE VERBAL IMAGE IN THE FORMATION OF LINGUISTIC AND ARTISTIC-POETIC PICTURES OF THE WORLD.....	169
Yavorska Oksana. ANTI-URBAN TOPOS OF DROHOBYCH OF NOVEL BY STANISLAW MÜLLER «HENRYK FLIS».....	179

Luzhetska Lesya. COMMUNICATIVE ACTIVITY APPROACH TO THE FORMATION OF ORTHOGRAPHIC LITERACY OF JUNIOR PUPILS.....	188
Lutsiv Svitlana. THE ROLE OF THE TEACHER IN TEACHING STUDENTS OF CALLIGRAPHIC WRITING.....	197
Hirniak Svitlana ASTIONIMS OF UKRAINE: ONOMASTIC AND LINGUOCULTURAL ASPECTS (article-review of the monograph: Kotovych, V. V. (2020). <i>Oikonims of Ukraine as a linguocultural phenomenon</i>).....	205
Hlyvinska Lesia. «...I HAVE ALWAYS FELT LIKE A POET» (article-review of the monograph: Moisienko, A. (2018). <i>Text as an artistic fact. Problems of poetic language</i>)	213
Kulbabska Olena. REVIEW OF MONOGRAPH: ROMANCHENKO A. ELITIST LINGUISTIC PERSONALITY IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE SPACE: COMMUNICATIVE ASPECTS Monograph, Odesa, 2019, 541 p.....	222
Sabat Halina. THE WORD ABOUT PERSONAL MYTH OF IVAN FRANKO, ANDZHEJ KTSIUK AND BRUNO SHULTS (article-review of the monograph: Durkalevych, V.V. (2015). <i>In Searching for Narrative Identity: Personal Myth in the works of Ivan Franko, Andzhej Ktsiuk and Bruno Shults</i>)	227

Для нотаток

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**РІДНЕ СЛОВО
В ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ**

Збірник наукових праць

**NATIVE WORD
IN ETHNOCULTURAL
DIMENSION**

Scientific Papers Collection

Головний редактор
Соломія Альбота

Голова редакційної ради
Марія Федурко

Редактор-упорядник
Анна Озар

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 01.11.2020 р. Підписано до друку 22.02.2021 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 13,7. Зам. № 2457. Наклад 100 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПІСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел.: (03244) 2-23-35, 3-38-50
e-mail: posvitdruk@gmail.com